॥ ਟੀਕਾ ॥

ਗਿਆਨੀ ਪੁਰਖੋਂ ਕੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨੇ ਸੇ ਧਰਮ ਕੀ ਰਖਿਆ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਧਰਮ ਕੀ ਰਖਿਆ ਹੋਨੇ ਸੇ ਅਰਥ ਕਾਮ ਔਰ ਮੋਖਯ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਦੁਸ਼ਟੋਂ ਕੋ ਦੰਡ ਦੇਨਾ ਏਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭਗਵਾਨ ਕੀ ਕਿਰਪਾ ਹੈ ਜੈਸੇ ਗੁਰੂ ਸ਼ਿਸ਼ਯੋਂ ਕੋ ਤਾੜਨਾ ਕਰਤਾ ਹੈ ਵੋਹ ਸਿਖਿਆ ਉਨਕੇ ਸਾਧੂ ਮਾਰਗ ਮੇਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਕੇ ਲੀਏ ਔਰ ਦੁਸ਼ਟ ਮਾਰਗ ਸੇ ਨਿਵਿਰਤੀ ਕੇ ਲੀਏ ਹੈ। ਐਸੇ ਭਗਵਾਨ ਕਾ ਭੀ ਦੁਸ਼ਟੋਂ ਕੋ ਦੰਡ ਦੇਨਾ ਨਿਰਦੈਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਤੂ ਉਨਕੇ ਉਪਕਾਰ ਅਰਥ ਹੈ॥ ੮॥

ਮੂ॰ जन्म कर्म च मे दिव्यमेवं यो वेत्ति तत्वतः।
त्यक्त्वा देहं पुनर्जन्म नैति मामेति सोऽर्जुन॥ ९॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਈਸ਼੍ਵਰ ਕੇ ਜਨਮ ਕਰਮੋਂ ਕੋ ਜੋ ਅਲੌਕਿਕ ਜਾਨਤਾ ਹੈ ਵੋਹ ਮੁਕਤੀ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਐਸਾ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਮੇਰੇ ਜਨਮ ਔਰ ਕਰਮ ਕੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜੋ ਮਨੁਖਯ ਯਥਾਰਥ ਜਾਨਤਾ ਹੈ ਵੋਹ ਦੇਹ ਕੋ ਤਿਆਗ ਕਰ ਫਿਰ ਜਨਮ ਕੋ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਕਿੰਤੂ ਮੁਝ ਸਚਿੱਦਾਨੰਦ ਸਰੂਪ ਆਤਮਾ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ॥ ੯॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਮੈਂ ਨਿਤਯ ਸ਼ੁਧ ਸਰੂਪ ਔਰ ਨਿਰਵਿਕਾਰ ਹੂੰ ਔਰ ਜਨਮ ਲੀਲ੍ਹਾ ਮਾਤ੍ਰ ਹੈ ਕੇਵਲ ਧਰਮ ਕਾ ਅਸਥਾਪਨ ਕਰਨਾ ਔਰ ਪਰਜਾ ਕਾ ਪਾਲਨ ਕਰਨਾ ਈਸ਼੍ਵਰ ਕਾ ਪਰਮ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ ਮੇਰੇ ਜਨਮ ਕਰਮ ਅਨਯ ਪੁਰਖੋਂ ਕੀ ਤਰਹ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਐਸੇ ਜੋ ਗਿਆਨੀ ਪੁਰਖ ਠੀਕ ਜਾਨ ਲੇਤਾ ਹੈ ਵੋਹ ਜਨਮ ਮਰਨ ਸੇ ਰਹਿਤ ਹੋਕਰ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ॥ ੯॥

ਮੂ॰ वीतरागभयक्रोधा मन्मया मामुपाश्रिताः।
बहवो ज्ञानतपसा पूता मद्भावमागताः॥ १०॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਹੀ ਕੇਵਲ ਮੁਕਤੀ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ ਐਸਾ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਤਪ ਸੇ ਅਰਥਾਤ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਸੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੂਏ ੨ ਮੁਝ ਸਚਿੱ-ਦਾਨੰਦ ਸਰੂਪ ਆਤਮਾ ਕੇ ਆਸ਼ਰੇ ਹੂਏ ੨ ਮੇਰੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਅਰਥਾਤ ਬ੍ਰਹਮ ਸਰੂਪ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੂਏ੨ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ ਹੈਂ ਰਾਗ ਭੈ ਔਰ ਕ੍ਰੋਧ ਜਿਨ ਸੇ ਐਸੇ ਬਹੁਤ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਮਦ ਭਾਵ ਕੋ ਅਰਥਾਤ ਮੋਖਜ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੂਏ ਹੈਂ ॥੧੦॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਜਿਨੋਂ ਨੇ ਰਾਗ ਦ੍ਵੈਸ਼ ਦੂਰ ਕਰ ਦੀਆ ਹੈ ਔਰ ਸ਼ੁਧ ਸਚਿੱਦਾਨੰਦ ਸਰੂਪ ਕੋ ਜਾਨਾ ਹੈ ਵੋਹ ਤਤ ਪਦ ਤ੍ਵੰ ਪਦ ਕੇ ਅਰਥ ਕੋ ਭੇਦ ਰਹਿਤ ਜਾਨ ਕਰ ਮੇਰੇ ਕੋ ਹੀ ਆਪਨਾ ਆਤਮਾ ਸਖਜ੍ਰਾਤ ਕਰਕੇ ਮੇਰੀ ਹੀ ਸ਼ਰਨ ਕੋ ਪਾਕਰ ਮੇਰੇ ਹੀ ਸਰੂਪ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਔਰ ਸੰਪੂਰਣ ਕਰਮੋਂ ਕੋ ਨਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਤਪ ਸੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੋ ਅਗਿ-ਆਨ ਕੋ ਜਿਨੋਂ ਨੇ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਦੀਆ ਹੈ ਵੋਹ ਭੀ ਮੇਰੇ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥੧੦॥

ਸ੍ਰ॰ ये यथा मां प्रपद्यन्ते तांस्तथैव भजाम्यहम् ।
मम वर्त्मानुवर्तंते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥ ११ ॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਜੋ ਮਨੁਖਜ ਮੁਝ ਸ਼ੁਧ ਸਚਿੱਦਾਨੰਦਸਰੂਪ ਕੋ ਜੈਸੇ ਭਜਤੇ ਹੈਂ ਉਨ ਕੋ ਵੈਸੇ ਹੀ ਮੈਂ ਭਜਤਾ ਹੂ ਅਰ-ਥਾਤ ਜੈਸੇ ਫਲ ਕੀ ਇਛਾ ਕਰਕੇ ਮੇਰੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਉਨਕੋ ਵੈਸਾ ਹੀ ਮੈਂ ਫਲ ਦੇਤਾ ਹੂ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਮਨੁਖਜ ਮੇਰੇ ਮਾਰਗ ਕੇ ਅਰਥਾਤ ਗਿਆਨ ਮਾਰਗ ਕੇ ਪੀਛੇ ਵਰਤਤੇ ਹੈਂ ਅਰਥਾਤ ਯੋਗ ਕਰਮ

ਭਗਤੀ ਤਪ ਆਦੀ ਕਾ ਜਬ ਸੇਵਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਤਬ ਸ਼ੁਧ ਅੰਤਾਕਰਣ ਹੋਨੇ ਸੇ ਗਿਆਨ ਦੁਵਾਰਾ ਮੁਕਤੀ ਪਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ੧੧ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਅਰਜੁਨ ਕਹਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਭਗਵਨ ਜੋ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਤਪ ਸੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੂਏ ਹੈਂ ਉਨਕੋ ਆਪ ਮੁਕਤ ਕਰਤੇ ਹੋ ਦੂਸਰੋਂ ਕੋ ਨਹੀਂ ਕਰਤੇ ਤੋ ਜੀਵੋਂ ਕੀ ਤਰਹ ਆਪ ਮੇਂ ਭੀ ਵਿਖਮ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੂਈ ॥ ਉੱਤਰ—ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਯਿਹ ਬਾਤ ਨਹੀਂ ਮਨੁਖ੍ਯ ਜਿਸ ਫਲ ਕੀ ਇਛਾ ਰਖ ਕਰ ਮੇਰੇ ਕੋ ਭਜਤੇ ਹੈਂ ਉਨਕੋ ਵੈਸਾ ਹੀ ਮੈਂ ਫਲ ਦੇਤਾ ਹੂ। ਔਰ ਦੋ ਮਾਰਗ ਜੀਵੋਂ ਕੇ ਕਲ੍ਯਾਣ ਕੇ ਲੀਏ ਮੈਨੇ ਬਨਾਏ ਹੈਂ ਏਕ ਕਰਮ ਮਾਰਗ, ਦੂਸਰਾ ਗਿਆਨ ਮਾਰਗ, ਜਿਸ ਮਾਰਗ ਸੇ ਜੈਸੀ ਮੇਰੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਤਾ ਹੈ ਵੈਸਾ ਹੀ ਮੈਂ ਉਸਕੋ ਫਲ ਦੇਤਾ ਹੂੰ ਇਸ ਲੀਏ ਮੇਰੇ ਮੇਂ ਵਿਖਮ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਹੀਂ ਪਾਈ ਜਾਤੀ ॥ ੧੧ ॥

ਮੂ॰ कांक्षंतः कर्मणां सिद्धिं यजंत इह देवताः ।
क्षिप्रं हि मानुषे लोके सिद्धिर्भवति कर्मजा ।१२।

ਭਾਖਾਰਥ—ਜਿਸਸੇ ਮਨੁਖ੍ਯ ਮੇਰਾ ਭਜਨ ਨਹੀਂ ਕਰਤੇ ਉਸ ਕਾਰਣ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਕਰਮੋਂ ਕੀ ਸਿਧੀ ਕੋ ਇੱਛਾ ਕਰਤੇ ਹੂਏ ਮਨੁਖ੍ਯ ਅਰਥਾਤ ਭੋਗ ਇਸਤ੍ਰੀ ਔਰ ਪੁਤ੍ਰ ਆਦਿਕੋਂ ਕੀ ਇੱਛਾ ਕਰਤੇ ਹੂਏ ਇਸ ਲੋਕ ਮੇਂ ਇਤ੍ਰ ਦੇਵਤਾਓਂ ਕਾ ਪੂਜਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਸਾਖਿਆਤ ਸਚਿੱ-ਦਾਨੰਦ ਸਰੂਪ ਮੈਂ ਹੂ ਮੇਰੀ ਉਪਾਸਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰਤੇ। ਮਨੁਖ੍ਯ ਲੋਕ ਮੇਂ ਕਰਮੋਂ ਸੇ ਉਤਪੰਨ ਹੋਨੇ ਵਾਲੀ ਸਿਧੀ ਅਰਥਾਤ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਤ੍ਰ ਧਨ ਆਦੀ ਸਿਧੀ ਸ਼ੀਘ੍ਰ ਹੀ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਔਰ ਗਿਆਨ ਕਾ ਫਲ ਮੁਕਤੀ ਵੈਰਾਗ੍ਯ

ਤਿਤਿਖਿਆ ਦ੍ਵਾਰਾ ਹੋਤਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਮੁਕਤੀ ਭੋਗੋਂ ਕੇ ਤਿਆਗ ਸੇ ਹੋਤੀ ਹੈ ਔਰ ਉਨਕਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਕਠਨ ਹੈ ਇਸੀ ਸੇ ਅਗਿਆਨੀ ਮਨੁਖੋਂ ਕੀ ਗਿਆਨ ਮੇਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋਤੀ ਔਰ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਵਿ-ਦਿਆ ਕੇ ਬਿਨਾ ਜਾਨਾ ਨਹੀਂ ਜਾਤਾ। ਜਿਸਸੇ ਆਲਸੀ ਵਿਸ਼ਈ ਮਨੁਖ ਗਿਆਨ ਮੇਂ ਸ਼ਰਧਾ ਨਹੀਂ ਰਖਤੇ ਕੇਵਲ ਅਨਿਤ ਪਦਾਰਥੋਂ ਮੇਂ ਨਿਸ਼ਟਾ ਹੋਨੇ ਸੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋਨੇ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥੋਂ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਔਰ ਗਿਆਨੀ ਪੁਰਖ ਮੁਕਤੀ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ੧੨ ॥

ਮੂ० चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं गुणकर्मविभागशः ।
तस्य कर्तारमपि मां विद्ध्यकर्तारमव्ययम् ॥१३॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਯੇਹ ਚਾਰੇ ਵਰਣ ਆਪਕੇ ਰਚੇ ਹੈਂ ਔਰ ਉਨਕੇ ਗੁਣ ਕਰਮ ਭੀ ਤੋ ਆਪ ਮੇਂ ਹੀ ਵਿਖਮਤਾ ਪਾਈ ਜਾਤੀ ਹੈ ਐਸੇ ਅਰਜੁਨ ਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੋ ਨਿਰਾਕਾਰ ਕਰਤੇ ਹੈਂ। ਸਤਜਵਾਦੀ ਗੁਣੋਂ ਕੇ ਔਰ ਕਰਮੋਂ ਕੇ ਵਿਭਾਗ ਸੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਆਦੀ ਚਾਰੇ ਵਰਣ ਅਰਥਾਤ ਭਿੰਨ ੨ ਗੁਣ ਔਰ ਭਿੰਨ ੨ ਕਰਮੋਂ ਦ੍ਵਾਰਾ ਚਾਰੇ ਵਰਣ ਮੈਨੇ ਰਚੇ ਹੈਂ ਉਨਕਾ ਕਰਤਾ ਭੀ ਮਾਯਾ ਸਹਿਤ ਮੁਝਕੋ ਜਾਣ ਔਰ ਵਾਸਤਵ ਮੇਂ ਅਕਰਤਾ ਔਰ ਵਿਕਾਰ ਰਹਿਤ ਮੁਝਕੋ ਜਾਣ ॥ ੧੩ ॥ ॥ ਟੀਕਾ ॥

॥ ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਜੀਵੋਂ ਕੇ ਸੁਭਾਵ ਵਿਲੱਖਣ ੨ ਕਿਯੋਂ ਹੈਂ ਕੋਈ ਦੇਵਤਾਓਂ ਕੋ

ਭਜਤੇ ਹੈਂ ਕੋਈ ਤੁਮਕੋ ॥ ਉੱਤਰ—ਗੁਣ ਕੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਸੇ ਸੁਭਾਵੋਂ ਕੀ ਭੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਹੈ। ਔਰ ਗੁਣ ਕਰਮ ਕੇ ਵਿਭਾਗ ਸੇ ਚਾਰੋ ਵਰਣ ਮੈਨੇ ਰਚੇ ਹੈਂ। ਸਤ੍ਵ ਗੁਣ ਪ੍ਰਧਾਣ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਬਨਾਏ ਗਏ ਹੈਂ ਔਰ ਸ਼ਮ ਆਦਿਕ ਉਨਕੇ ਕਰਮ ਰਚੇ ਹੈਂ। ਰਜੋ ਗੁਣ ਪ੍ਰਧਾਨ ਖਤ੍ਰੀ ਰਚੇ ਹੈਂ ਔਰ ਸ਼ੌਰਯ ਆਦਿਕ ਉਨਕੇ ਕਰਮ। ਰਜ ਤਮ ਗੁਣ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵੈਸ਼ ਰਚੇ ਹੈਂ ਔਰ ਕ੍ਰਿਖੀ ਆਦਿਕ ਉਨਕੇ ਕਰਮ। ਤਮੋ ਗੁਣ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਰਚੇ ਹੈਂ ਔਰ ਸੇਵਾ ਆਦੀ ਉਨਕੇ ਕਰਮ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਖਮ ਸ੍ਰਿਸਟੀ ਕਾ ਕਰਤਾ ਮੈਂ ਹੂੰ ਔਰ ਵਾਸਤਵ ਮੇ ਅਕਰਤਾ ਹੂੰ ॥ ੧੩ ।

ਮੂ੦ न मां कर्माणि लिंपंति न मे कर्मफले स्पृहा ।
इति मां योऽभिजानाति कर्मभिर्न स बध्यते।१४।

ਭਾਖਾਰਥ—ਵਾਸਤਵ ਮੇਂ ਅਕਰਤਾ ਹੋਨੇ ਸੇ ਮੁਝਕੋ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਸਪਰਸ਼ ਕਰਤੇ ਔਰ ਮੁਝ ਕੋ ਕਰਮੋਂ ਕੇ ਫਲ ਕੀ ਇੱਛਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜੋ ਮੁਝ ਸਚਿੱਦਾ-ਨੰਦ ਸਰੂਪ ਆਤਮਾ ਕੋ ਜਾਣਤਾ ਹੈ ਵੈਹ ਕਰਮੋਂ ਸੇ ਬਾਂਧਾ ਨਹੀਂ ਜਾਤਾ ॥ ੧੪ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਪੂਰਬ ਸ਼ਲੋਕ ਮੇਂ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਅਪਨੇ ਕੋ ਅਕਰਤਾ ਮਾਨਾ ਔਰ ਇਸ ਸ਼ਲੋਕ ਮੇਂ ਭੋਗਤਾ ਕਾ ਭੀ ਨਿਵਾਰਣ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਅਹੰਕਾਰ ਸਹਿਤ ਕਰਮ ਬੰਧਨ ਕਾ ਕਾਰਣ ਹੈ ਅਹੰਕਾਰ ਰਹਿਤ ਕਰਮ ਬੰਧਨ ਕਾ ਹੇਤੂ ਨਹੀਂ ਇਸੀ ਲੀਏ ਜਗਤ ਕਾ ਰਚਨਾ ਰੂਪ ਕਰਮ ਮੇਰੇ ਕੋ ਬੰਧਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਤਾ ਔਰ ਜੋ ਅਪਨੇ ਕੋ ਕਰਮ ਕਾ ਕਰਤਾ ਮਾਨਤਾ ਹੈ ਵੈਹੀ ਕਰਮ ਦੇ ਫਲ ਕਾ ਭੋਗਤਾ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਮਨੁਖ ਮੁਝ ਈਸ਼੍ਵਰ ਕੋ ਅਕਰਤਾ ਅਭੋਗਤਾ ਮਾਨਤਾ ਹੈ ਵੈਹ ਭੀ ਕਰਮੋਂ ਕੇ ਬੰਧਨ ਸੇ ਰਹਿਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ੧੪ ॥

ਮੂ੦ एवं ज्ञात्वा कृतं कर्म पूर्वैरपि मुमुक्षुभिः ।
कुरु कर्मैव तस्मात्त्वं पूर्वैः पूर्वतरं कृतम् ॥१५॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਐਸੇ ਜਾਨ ਕਰ ਮੁਕਤੀਕੀ ਇੱਛਾ ਵਾਲੇ ਪੂਰਬ ਕਾਲ ਮੇਂ ਹੋਨੇ ਵਾਲੋਂ ਗਿਆਨੀਯੋਂ ਨੇ ਭੀ ਕਰਮ ਕੀਆ ਹੈ। ਇਸਸੇ ਭੀ ਪੂਰਬ ਕਾਲ ਮੇਂ ਹੋਨੇ ਵਾਲੇ ਜਨਕ ਆਦਿਕੋਂ ਨੇ ਤ੍ਰੇਤਾ ਆਦੀ ਯੁਗੋਂ ਮੇਂ ਕਰਮ ਕੀਆ ਹੈ। ਇਸਸੇ ਤੂ ਭੀ ਕਰਮ ਹੀ ਕਰ॥ ੧੫॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਆਤਮਾ ਕੋ ਅਕਰਤਾ ਔਰ ਨਿਰਲੇਪ ਜਾਨ ਕਰ ਪੂਰਬਲੇ ਮੁਮੁਖਜੋਂ ਨੇ ਅੰਤਾਕਰਣ ਕੀ ਸ਼ੁਧੀ ਕੇ ਲੀਏ ਪੂਰਬਲੇ ਯੁਗੋਂ ਮੇਂ ਜਨਕ ਆਦਿਕ ਗਿਆਨੀਯੋਂ ਨੇ ਭੀ ਲੌਕਿਕ ਮਰਯਾਦਾ ਕੇ ਲੀਏ ਕਰਮ ਕੀਏ ਹੈਂ ਇਸੀ ਸੇ ਗਿਆਨੀ ਔਰ ਮੁਮੁਖਜੂ ਦੋਨੋਂ ਕੋ ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ ਔਰ ਤੂ ਭੀ ਕਰਮੋਂ ਕੋ ਕਰ॥ ੧੫॥

ਮੂ੦ किं कर्म किमकर्मेति कवयोऽप्यत्र मोहिताः।
तत्ते कर्म प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात्१६

ਭਾਖਾਰਥ–ਜਪ ਆਦਿਕ ਤੋ ਕਰਮ ਕੋ ਮੈਂ ਭੀ ਕਰਤਾ ਹੂ ਇਸਮੇਂ ਕਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਆਪ ਬਾਰੰ-ਬਾਰ ਕਰਮ ਕਰ ਐਸਾ ਕਹਿਤੇ ਹੋ। ਐਸੇ ਅਰਜੁਨ ਕੀ ਸ਼ੰਕਾ ਕਾ ਸਮਾਧਾਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਕਰਮ ਕਿਆ ਹੈ ਔਰ ਅਕਰਮ ਕਿਆ ਹੈ ਇਸ ਮੇਂ ਪੰਡਿਤ ਭੀ ਮੋਹਤ ਹੋਗਏ ਹੈਂ ਉਸ ਕਰਮ ਕੋ ਮੈਂ ਤੁਝ ਸੇ ਕਹੂੰਗਾ ਜਿਸ ਕੋ ਜਾਨ ਕਰ ਤੂ ਦੁਖ ਰੂਪੀ ਸੰਸਾਰ ਸੇ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਏਗਾ॥ ੧੬॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਜੈਸੇ ਲੋਕਾ ਮੇਂ ਇਸਥਿਤ ਪੁਰਖ

ਕੋ ਨੌਕਾ ਕੇ ਚਲਨੇ ਸੇ ਕਿਨਾਰੇ ਵਾਲੇ ਕ੍ਰਿਯਾ ਰਹਿਤ ਬ੍ਰਿਖਯੋਂ ਮੇਂ ਚਲਨ ਕ੍ਰਿਯਾ ਕਾ ਭ੍ਰਮ ਹੋਤਾ ਹੈ ਵੈਸੇ ਹੀ ਕਰਮ ਔਰ ਅਕਰਮ ਕੇ ਵਿਸ਼ੇ ਮੇਂ ਭ੍ਰਮ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ੧੬ ।

ਮੂ० कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं बोद्धव्यं च विकर्मणः ।
अकर्मणश्च बोद्धव्यं गहना कर्मणो गतिः ॥ १७॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਕਰਮ ਕਾ ਸਰੂਪ ਭੀ ਜਾਨ-ਨੇ ਯੋਗ ਹੈ ਵਿਕਰਮ ਕਾ ਸਰੂਪ ਭੀ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੀਏ ਔਰ ਅਕਰਮ ਕਾ ਸਰੂਪ ਭੀ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੀਏ ਕਿਯੋਂ ਕਿ ਕਰਮ ਕੀ ਗਤੀ ਗੂਹੜ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਕਰਮ ਵਿ-ਕਰਮ ਅਕਰਮ ਤੀਨੋਂ ਕੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਠਨ ਹੈ ॥ ੧੭ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਅਰਜੁਨ ਕਹਿਤਾ ਹੈ ਦੇਹ ਇੰਦ੍ਰੀ ਆਦਿਕੋਂ ਕੇ ਵਿਯਾਪਾਰ ਕਾ ਨਾਮ ਕਰਮ ਹੈ ਔਰ ਉਨਕੇ ਵਿਯਾਪਾਰੋਂ ਕੇ ਨ ਕਰਨੇ ਕਾ ਨਾਮ ਅਕਰਮ ਹੈ । ਇਸ ਮੇਂ ਆਪ ਕਿਆ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ।' ਉੱਤਰ— ਸ਼ਾਸ਼ਤ੍ਰੋਕਤ ਵਿਧੀ ਕੋ ਕਰਮ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ । ਸ਼ਾਸ਼ਤ੍ਰੋਕਤ ਨਿਸ਼ੇਦ ਕੋ ਵਿਕਰਮ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ । ਕੁਛ ਨ ਕਰਨੇ ਕੋ ਅਕਰਮ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਇਨ ਸਭ ਕੋ ਜਾਨ ਕਰ ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਯੋਗ ਹੈ ॥ ੧੭ ॥

ਮੂ० कर्मण्यकर्म यः पश्येदकर्मणि च कर्म यः ।
स बुद्धिमान्मनुष्येषु स युक्तः कृत्स्नकर्मकृत् ।१८।

ਭਾਖਾਰਥ—ਜਿਸ ਕਰਮ ਕੋ ਜਾਨ ਕਰ ਤੂ ਸੰਸਾਰ ਸੇ ਮੁਕਤ ਹੋਗਾ ਵੋਹ ਕਰਮ ਤੁਝਸੇ ਕਹੂੰਗਾ ਐਸੀ ਅਪਨੀ ਕੀ ਹੂਈ ਪ੍ਰਤਗਯਾ ਕੋ ਭਗਵਾਨ ਕਥਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ । ਜੋ ਮਨੁਖਯ ਕਰਮ ਮੇਂ ਅਰਥਾਤ ਈਸ਼੍ਵਰ ਅਰਪਣ ਕਰਮ

ਮੇਂ ਅਕਰਮ ਅਰਥਾਤ ਬੰਧਨ ਕੇ ਅਭਾਵ ਹੋਨੇ ਸੇ ਯੇਹ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਔਰ ਜੋ ਅਕਰਮ ਮੇਂ ਅਰਥਾਤ ਸੰਸਾਰਿਕ ਕਰਮ ਮੇਂ ਬੰਧਨ ਕਾ ਹੇਤੂ ਹੋਨੇ ਸੇ ਕਰਮ ਦੇਖਤਾ ਹੈ ਵੈਹ ਮਨੁਖਯੋਂ ਮੇਂ ਗਿਆਨੀ ਹੈ ਵੈਹ ਸੰਪੂਰਣ ਕਰਮ ਕਰਤਾ ਹੂਆ ਯੁਗਤ ਅਰਥਾਤ ਸਾਵਧਾਨ ਹੈ ॥ ੧੮ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਜੋ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਰਮ ਮੇਂ ਅੰਤਾਕਰਣ ਕੀ ਸ਼ੁਧੀ ਦ੍ਵਾਰਾ ਮੁਕਤੀ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੋਨੇ ਸੇ ਅਕਰਮ ਦੇਖਤਾ ਹੈ ਔਰ ਆਤਮਾ ਕੋ ਭੀ ਅਕਰਮ ਅਰਥਾਤ ਕ੍ਰਿਯਾ ਰਹਿਤ ਦੇਖਤਾ ਹੈ ਔਰ ਅਕਰਮ ਆਤਮਾ ਮੇਂ ਦੇਹ ਇੰਦ੍ਰੀ ਆਦਿਕੋਂ ਕੋ ਜੋ ਕਲਪਿਤ ਦੇਖਤਾ ਹੈ ਅਥਵਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਜ ਜੜ੍ਹ ਪ੍ਰਪੰਚ ਮੇਂ ਸੱਤਾ ਦੇਨੇ ਵਾਲੇ ਆਤਮਾ ਕੋ ਹੀ ਅਕਰਤਾ ਦੇਖਤਾ ਹੈ ਔਰ ਅਕਰਮ ਆਤਮਾ ਮੇਂ ਜੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਜ ਮਾਯਾ ਕੇ ਪ੍ਰਪੰਚ ਕੋ ਕਲਪਿਤ ਦੇਖਤਾ ਹੈ ਵੈਹ ਹੀ ਮਨੁਖਯੋਂ ਮੇਂ ਗਿਆਨੀ ਹੈ ॥ ੧੮ ॥

ਮੂ० यस्यसर्वे समारंभाः कामसंकल्पवर्जिताः ।

ज्ञानाग्निदग्धकर्माणां तमाहुःपंडितं बुधाः ॥ १९ ॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਜਿਸਕੇ ਸਭ ਕਰਮ ਕਾਮ ਸੰਕਲਪ ਸੇ ਰਹਿਤ ਹੈਂ ਅਰਥਾਤ ਬਿਨਾ ਕਾਮਨਾ ਔਰ ਸੰਕਲਪ ਕੇ ਹੈਂ ਔਰ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਅਗਨੀ ਸੇ ਜਲ ਗਏ ਹੈਂ ਕਰਮ ਜਿਸਕੇ ਉਸਕੋ ਗਿਆਨੀ ਪੁਰਖ ਪੰਡਿਤ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ॥੧੯॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਉੱਤਮ ਗਿਆਨੀ ਕੋ ਕਰਮ ਕਾ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ਐਸਾ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ । ਜਿਸ ਵਿਦਵਾਨ ਕੇ ਸਭ ਲੌਕਿਕ ਔਰ ਵੈਦਿਕ ਕਰਮ ਕਾ ਅਰੰਭ ਫਲ ਅਹੰਕਾਰ ਸੇ ਰਹਿਤ ਹੈ ਔਰ ਸ਼ਰੀਰ ਕੇ ਨਿਰਵਾਹ ਮਾਤ੍ਰ ਕਾ ਸੰਗ੍ਰਹ ਹੈ ਉਸਕੋ ਵਿਦਵਾਨ ਪੁਰਖ ਪੰਡਿਤ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ॥ ੧੯ ॥

ਮੂ० त्यक्त्वा कर्मफलासंगं नित्यतृप्तो निराश्रयः।
कर्मण्यभिप्रवृत्तोऽपि नैव किंचित्करोति सः॥२०

ਭਾ:—ਕਰਮੋਂ ਕੇ ਫਲ ਮੇਂ ਆਸਕਤੀ ਕੋ ਤਿਆਗ ਕਰ ਸਦਾ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੂਆ ੨ ਆਸ਼ਰੇ ਰਹਿਤ ਅਰਥਾਤ ਆਤਮਾ ਸੇ ਬਿਨਾ ਦੂਸਰੇ ਕਾ ਆਸ਼ਰਾ ਨ ਰਖਤਾ ਹੂਆ ਕਰਮ ਮੇਂ ਲਗਾ ਹੂਆ ਭੀ ਵੋਹ ਗਿਆਨੀ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਕਰਤਾ ਕਰਤਾ ਐਸਾ ਜਾਨਣਾ ॥ ੨੦ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਯਥਾਰਥ ਗਿਆਨ ਹੋਨੇ ਸੇ ਗਿਆਨੀ ਕੋ ਕੁਛ ਭੀ ਕਰਤਵਯ ਨਹੀਂ ਰਹਿਤਾ ਜਿਸਕੀ ਇੱਛਾ ਸਭ ਕਰਮੋਂ ਕੇ ਫਲ ਹਟ ਗਈ ਹੈ ਔਰ ਦੇਹ ਆਦਿਕੋਂ ਮੇਂ ਮਮਤਾ ਨ[illegible] ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਵੋਹ ਕਰਮੋਂ ਕੋ ਕਰਤਾ ਹੂਆ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਜਿਸਸੇ ਉਸਨੇ ਅਪਨੇ ਆਤਮਾ ਕੋ ਅਕਰਤਾ ਜਾਨਾ ਹੈ ਔਰ ਅਪਨੇ ਪ੍ਰਮਾਨੰਦ ਸਰੂਪ ਆਤਮਾ ਮੇਂ ਇਸਥਿਤ ਹੈ ॥ ੨੦ ॥

ਮੂ० निराशीर्यतचित्तात्मा त्यक्तसर्वपरिग्रहः।
शारीरं केवलं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम्॥२१॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਆਸ਼ਾ ਰਹਿਤ ਔਰ ਜੀਤ ਲੀਆ ਹੈ ਅੰਤਾਕਰਣ ਔਰ ਸ਼ਰੀਰ ਜਿਸਨੇ ਤਿਆਗ ਦੀਆ ਹੈ ਸ਼ਰੀਰ ਕਾ ਸਾਧਨ ਜਿਸਨੇ ਵੋਹ ਸ਼ਰੀਰ ਕੇ ਨਿਰਵਾਹ ਮਾਤ੍ਰ ਕੇਵਲ ਕਰਮ ਕਰਤਾ ਹੂਆ ਪਾਪ ਕੋ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ॥ ੨੧ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਜਬ ਅਤਜੀਤ ਵਿਖਜੇਪ ਕਾਰਕ ਕਰਮੋਂ ਕੇ ਸਾਥ ਗਿਆਨਵਾਨ ਕਾ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤਾ ਫਿਰ ਭਿਖਿਆ ਅਟਨਾਦਿਕੋਂ

ਕੇ ਸਾਥ ਸਬੰਧ ਕੈਸੇ ਹੋ ਸਕਤਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਕਭੀ ਨਹੀਂ ਔਰ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਕਰਮੋਂ ਕੇ ਫਲ ਮੇਂ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਜਿਸਕੀ ਔਰ ਵਸ਼ ਕਰ ਲੀਆ ਹੈ ਇੰਦ੍ਰੀਯੋਂ ਕੇ ਸਹਿਤ ਦੇਹ ਜਿਸਨੇ ਅਤਯੰਤ ਵਿਰਾਗ ਸੇ ਤਿਆਗ ਦੀ ਹੈ ਭੋਗ ਕੀ ਸਾਮਿਗ੍ਰੀ ਜਿਸਨੇ ਐਸਾ ਗਿਆਨੀ ਪੁਰਖ ਯਦੀ ਸ਼ਰੀਰ ਯਾਤ੍ਰਾ ਕੇ ਲੀਏ ਭਿਖਿਆ ਅਟ-ਨਾਦਿਕੋਂ ਕੋ ਕਰੇ ਤੋ ਭੀ ਸੰਸਾਰ ਚਕ੍ਰ ਕੋ ਫਿਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ॥ ੨੧ ॥

मू० यदृच्छालाभसंतुष्टो द्वंद्वातीतो विमत्सरः ।
समः सिद्धावसिद्धौ च कृत्वाऽपि न निबध्यते।२२।

ਭਾਖਾਰਥ–ਬਿਨਾ ਇੱਛਾ ਕੀਏ ਬਿਨਾ ਸੰਕਲਪ ਬਿਨਾ ਮਾਂਗੇ ਜੋ ਪਦਾਰਥ ਮਿਲਤਾ ਹੈ ਉਸਕੋ ਯਦ੍ਰਿਛਾ ਲਾਭ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਜੋ ਯਦ੍ਰਿਛਾ ਲਾਭ ਸੇ ਤ੍ਰਿਪਤ ਸ਼ੀਤ ਉਸ਼ਨ ਆਦੀ ਦ੍ਵੰਦ ਸੇ ਰਹਿਤ ਔਰ ਈਰਖਾ ਰਹਿਤ ਕਾਰਯ ਕੇ ਲਾਭ ਔਰ ਨ ਲਾਭ ਮੇਂ ਸਮ ਹੈ ਵੋਹ ਸ਼ਰੀਰ ਜਾਤ੍ਰਾ ਕੇ ਲੀਏ ਕਰਮੋਂ ਕੋ ਕਰਤਾ ਹੂਆ ਭੀ ਬੰਧਨ ਕੋ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ॥ ੨੨ ॥

मू० गतसंगस्य मुक्तस्य ज्ञानावस्थितचेतसः ।
यज्ञायाचरतः कर्म समग्रं प्रविलीयते ॥ २३ ॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਦੂਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਸਭ ਪਦਾਰਥੋਂ ਮੇਂ ਆ-ਸਕਤੀ ਜਿਸਕੀ ਅਰਥਾਤ ਇਸ ਲੋਕ ਕੇ ਪਦਾਰਥੋਂ ਮੇਂ ਔਰ ਪ੍ਰਲੋਕ ਕੇ ਪਦਾਰਥੋਂ ਮੇਂ ਜਿਸਕਾ ਮਨ ਆਸਕਤ ਨਹੀਂ ਧਰਮ ਅਧਰਮ ਸੇ ਰਹਿਤ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਮੇਂ ਹੀ ਇਸਥਿਤ ਹੈ ਚਿੱਤ ਜਿਸਕਾ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਅਰਥ ਕਰਮ ਕੋ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਮਨੁਖਯ ਕਾ ਸਮਗ੍ਰ ਕਰਮ ਲੀਨ ਹੋ

ਜਾਤਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਜਿਸ ਗਿਆਨਵਾਨ ਮੇਂ ਯੇਹ ਚਾਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਜੋਕਿ ਊਪਰ ਕਹੇ ਹੈਂ ਹੋਂ ਉਸਕੇ ਸਭ ਕਰਮ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ਅਰਥਾਤ ਐਸਾ ਗਿਆਨੀ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਹੈ ॥ ੨੩ ॥

ਮੂ॰ ब्रह्मार्पणं ब्रह्महविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम् ।
ब्रह्मैव तेन गंतव्यं ब्रह्मकर्म समाधिना ॥ २४ ॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਹੂਤੀ ਅਗਨੀ ਮੇਂ ਡਾਲੀ ਜਾਵੇ ਵੋਹ ਸ਼ੁਵਾ ਆਦੀ ਕਰਣ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਹੈ ਔਰ ਘ੍ਰਿਤ ਚਰੂ ਆਦੀ ਹਵੀ ਭੀ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ ਅਗਨੀ ਮੇਂ ਬ੍ਰਹਮ ਨੇ ਅਰਥਾਤ ਕਰਤਾ ਨੇ ਹੋਮ ਜੋ ਕੀਆ ਹੈ ਵੋਹ ਭੀ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਕ੍ਰਿਆ ਕਰਤਾ ਕਰਮ ਕਰਣ ਅਧੀਕਰਣ ਯੇਹ ਸਭ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈਂ ਐਸਾ ਜੋ ਜਾਨਤਾ ਹੈ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਕਰਮ ਮੇਂ ਸਮਾਧਾਨ ਹੈ ਚਿੱਤ ਜਿਸਕਾ ਐਸੇ ਉਸਨੇ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਨੇ ਕੇ ਯੋਗ ਹੈ ॥ ੨੪ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਕ੍ਰਿਆ ਕਾਰਕ ਆਦੀ ਸਭ ਪਦਾਰਥੋਂ ਕੋ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਜਾਨਤਾ ਹੈ ਇਸ ਕਾਰਣ ਵੋਹ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਗਾ ਨਰਕ ਸੁਰਗ ਆਦੀ ਫਲ ਕਰਮ ਵਿਕਰਮ ਅਕਰਮ ਕੇ ਉਸਕੋ ਸਪਰਸ਼ ਨਾ ਕਰੇਂਗੇ ॥ ੨੪ ॥

ਮੂ॰ दैवमेवापरे यज्ञं योगिनः पर्युपासते ।
ब्रह्माग्नावपरे यज्ञं यज्ञेनैवोपजुह्वति ॥ २५ ॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਇਸ ਮੇਂ ਗਿਆਨ ਯਗ ਕੀ ਉਸਤਤੀ ਕੇ ਲੀਏ ੧੨ ਯਗ ਨਿਰੂਪਣ ਕਰਤੇ ਹੈਂ । ਕੋਈ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਦੈਵ ਯਗ ਕੀ ਉਪਾਸਨਾਕਰਤੇ ਹੈਂ ਅਰਥਾਤ ਸਾ-ਕਾਰ ਰਾਮ ਆਦੀ ਦੇਵਤਾਓਂ ਕੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਾ ਨਾਮ ਦੈਵ ਯਗ ਹੈ, ਔਰ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਐਸੀ ਅਗਨੀ ਮੇਂ ਆਤਮਾ ਕੋ ਬ੍ਰਹਮ ਯਗ ਸੇ ਅਰਥਾਤ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਸੇ ਹਵਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਤਾਤਪਰਯ ਆਤਮਾ ਕੋ ਸ਼ੁਧ ਪੂਰਣ ਨਿਰਵਿਕਾਰ ਸਚਿੱਦਾਨੰਦ ਰੂਪ ਐਸਾ ਜੋ ਸਮਝਤੇ ਹੈਂ ਵੈਹ ਗਿਆਨੀ ਹੈਂ ਉਨਕੇ ਗਿਆਨ ਕੋ ਬ੍ਰਹਮ ਯਗ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ੨੫ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਮੇਂ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਆਤਮ ਗਿਆਨੀ ਕੇ ਯਗ ਕਾ ਨਿਰੂ-ਪਣ ਕੀਆ ਹੈ ਅਬ ਉਸਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੇ ਲੀਏ ਅਨਯ ਯਗਯੋਂ ਕਾ ਨਿਰੂਪਣ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਜੋ ਕੋਈ ਕਰਮੀ ਹੈ ਵੈਹ ਦੈਵ ਯਗ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਇੰਦ੍ਰ ਆਦਿਕ ਦੇਵ-ਤਾਓਂ ਕਾ ਜਿਸਮੇਂ ਪੂਜਨ ਹੋ ਉਸਕੋ ਦੈਵ ਯਗ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ । ਔਰ ਜੋ ਕੋਈ ਮੁਮੁਖਸ਼ੂ ਹੈਂ ਵੈਹ ਤਤ ਪਦ ਕਾ ਅਰਥ ਜੋ ਸ਼ੁਧ ਚੇਤੰਨ ਹੈ ਵੈਹ ਹੀ ਏਕ ਅਗਨੀ ਹੈ ਉਸਮੇਂ ਤ੍ਵੰ ਪਦ ਕਾ ਅਰਥ ਜੋ ਸ਼ੁਧ ਜੀਵ ਆਤਮਾ ਹੈ ਉਸਕੋ ਅਭੇਦ ਜਾਨ ਕਰ ਹਵਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ੨੫ ॥

मू० श्रोत्रादीनींद्रियाण्यन्ये संयमाग्निषु जुह्वति ।

शब्दादीन्विषयानन्य इंद्रियाग्निषु जुह्वति ॥२६॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਇਸ ਸ਼ਲੋਕ ਮੇਂ ਦੋ ਯਗਯੋਂ ਕਾ ਨਿਰੂ-ਪਣ ਹੈ। ਕਈ ਸ਼੍ਰੋਤ੍ਰ ਆਦੀ ਇੰਦ੍ਰਿਯੋਂ ਕੋ ਸੰਯਮ ਰੂਪ ਅਗਨੀ ਮੇਂ ਹਵਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਅਰਥਾਤ ਇੰਦ੍ਰਿਯੋਂ ਕਾ

ਸੰਯਮ ਕਰਨਾ ਯਹੀ ਯਗਯ ਹੈ। ਚੌਥਾ ਯਗਯ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦਾਦੀ ਵਿਖਯੋਂ ਕੋ ਇੰਦ੍ਰਿਯ ਰੂਪ ਅਗਨਿ ਮੇਂ ਹਵਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਅਰਥਾਤ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਨਿਯਮੀ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਖਯੋਂ ਕੋ ਭੋਗਨਾ ਭੀ ਯਗਯ ਹੈ ਜੈਸਾ ਭੋਜਨ ਆਦਿ ਕ੍ਰਿਆ ਕਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ ਇਸਕਾ ਭੀ ਇੰਦ੍ਰਿਯੋਂ ਕੇ ਦਮਨ ਕਰਨੇ ਮੇਂ ਤਾਤਪਰਯ ਹੈ ॥ ੨੬ ॥

ਸ੍ਰ੦ सर्वाणींद्रियकर्माणि प्राणकर्माणि चापरे ।
आत्मसंयमयोगाग्नौ जुह्वति ज्ञानदीपितें ॥ २७ ॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਇਸ ਸ਼ਲੋਕ ਮੇਂ ਪਾਂਚਵਾਂ ਯਗਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਕਈ ਸਬ ਇੰਦ੍ਰਿਯੋਂ ਕੇ ਕਰਮੋਂ ਕੋ ਔਰ ਪ੍ਰਾਣ ਅਪਾਨ ਆਦਿ ਕਰਮੋਂ ਕੋ ਗਯਾਨ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਜ੍ਵਲਿਤ ਆਤਮ ਸੰਯਮ ਯੋਗ ਅਗਨੀ ਮੇਂ ਹਵਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਅਰਥਾਤ ਇੰਦ੍ਰਿਯ ਔਰ ਪ੍ਰਾਣਾਦਿਕੋਂ ਕੀ ਗਤਿ ਕਾ ਆਤਮਾ ਮੇਂ ਨਿਰੋਧ ਕਰਨਾ ਹੈ ਯਹੀ ਹਵੀ ਰੂਪ ਅਗਨੀ ਉਸਮੇਂ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਅਰਥਾਤ ਆਤਮ ਧਯਾਨ ਮੇਂ ਇਸਥਿਤ ਹੋਕਰ ਪ੍ਰਾਣ ਆਦਿਕੋਂ ਕੀ ਗਤਿ ਕੋ ਨਿਰੋਧ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ੨੭ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਕਈ ਨਿਸ਼ਕਾਮੀ ਸਬ ਇੰਦ੍ਰਿਯੋਂ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਸਪਰਸ਼ਨ ਆਦਿ ਕਰਮੋਂ ਕੋ ਔਰ ਆਕੁੰਚਨ ਆਦਿ ਪ੍ਰਾਣੋਂ ਕੇ ਕਰਮੋਂ ਕੋ ਗਯਾਨ ਰੂਪੀ ਤੇਜ ਸੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਮਾਨ ਆਤਮ ਸੰਯਮ ਰੂਪੀ ਯੋਗ ਮੇਂ ਅਰਥਾਤ ਨਿਰਵਿਕਾਰ ਸਮਾਧਿ ਰੂਪੀ ਅਗਨੀ ਮੇਂ ਹਵਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ੨੭ ॥

ਮੂ० द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञा योगयज्ञास्तथापरे ।
स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च यतयः संशितव्रताः ॥२८॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਇਸ ਸ਼ਲੋਕ ਮੇਂ ਪਾਂਚ ਯਗਯ ਕਹਿ ਹੈਂ। ੧ ਹਵਨ ਯਗ ਆਦੀ ਸਭ ਕਰਮੋਂ ਮੇਂ ਧਨ ਕਾ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਯੇਹ ਦ੍ਰਵਯ ਯਗ ਹੈ ਜਿਨਕਾ ਐਸੇ ਕਈ ਹੈਂ। ੨ ਔਰ ਕਈ ਬ੍ਰਤ ਨੀਯਮ ਮੌਨ ਆਦੀ ਤਪ ਯਗ ਹੈ ਜਿਨਕਾ ਐਸੇ ਹੈਂ। ਔਰ ਕਈ ਅਸ਼੍ਟਾਂਗ ਯੋਗ ਹੈ ਯਗ ਜਿਨਕਾ ਐਸੇ ਹੈਂ। ੪ ਔਰ ਕਈ ਸ੍ਵਾਧਿਆਇ ਯਗ ਹੈਂ ਅਰਥਾਤ ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੋਂ ਕਾ ਪੜ੍ਹਨਾ ਇਸ ਸ੍ਵਾਧਿਆਇ ਯਗ ਵਾਲੇ ਹੈਂ। ੫ ਔਰ ਕਈ ਗਿਆਨ ਯਗ ਹੈਂ ਅਰਥਾਤ ਵੇਦ ਕੇ ਅਰਥ ਕੋ ਹਿਰਦੇ ਮੇਂ ਮਾਨਨੇ ਵਾਲੇ ਹੈਂ ਕੈਸੇ ਵੋਹ ਯਗ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਹੈਂ ਯਤਨ ਸ਼ੀਲ ਹੈਂ ਅਰਥਾਤ ਯਗ ਕਰਨੇ ਮੇਂ ਪ੍ਰਯਤਨ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਹੈਂ ਔਰ ਤੀਖਣ ਬ੍ਰਤ ਵਾਲੇ ਹੈਂ ਅਰਥਾਤ ਤਲਵਾਰ ਕੀ ਧਾਰਾ ਪਰ ਠੈਹਰਨਾ ਜੈਸਾ ਬੜਾ ਕਠਨ ਹੈ ਵੈਸੇ ਹੀ ਇਨ ਯਗੋਂ ਕਾ ਕਰਨਾ ਕਠਨ ਹੈ ॥ ੨੮ ॥

ਮੂ० अपाने जुह्वति प्राणं प्राणेऽपानं तथाऽपरे ।
प्राणापानगती रुद्ध्वा प्राणायामपरायणाः ॥२९॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਇਸ ਸ਼ਲੋਕ ਮੇਂ ਯਾਰਵਾਂ ਕਥਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਕਈ ਅਪਾਨ ਵਾਯੂ ਮੇਂ ਪ੍ਰਾਣ ਮੇਂ ਅਪਾਨ ਕੋ ਹਵਨ

ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਅਰਥਾਤ ਮਿਲਾਤੇ ਹੈਂ ਪ੍ਰਾਣ ਔਰ ਅਪਾਨ ਕੀ ਗਤੀ ਕੋ ਰੋਕ ਕਰ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਮੇਂ ਤਤਪਰ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਯੇਹ ਭੀ ਇਕ ਯਗ ਹੈ । ਤਾਤਪਰਯ ਪ੍ਰਾਣ ਕੀ ਗਤੀ ਰੋਕਨੇ ਸੇ ਮਨ ਉਸਕੇ ਸਾਥ ਹੀ ਰੁਕਤਾ ਹੈ ਇਸ ਲੀਏ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਮੇਂ ਤਤਪਰ ਰਹਿਤੇ ਹੈਂ ॥ ੨੯ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਡੇਢ ਸ਼ਲੋਕ ਮੇਂ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ । ੧ ਕਈ ਯੋਗੀ ਅਪਾਨ ਵਾਯੂ ਮੇਂ ਪ੍ਰਾਣ ਬ੍ਰਿਤੀ ਕੋ ਹਵਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਅਰਥਾਤ ਸਦਾ ਹੀ ਪੂਰਕ ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਕੋ ਕਰਤੇ ਹੈਂ । ੨ ਕਈ ਪ੍ਰਾਣ ਬ੍ਰਿਤੀ ਮੇਂ ਅਪਾਨ ਬ੍ਰਿਤੀ ਕੋ ਹਵਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਅਰਥਾਤ ਰੇਚਕ ਨਾਮਕ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਕੋ ਕਰਤੇ ਹੈਂ । ਕਈ ਪ੍ਰਾਣ ਅਪਾਨ ਕੀ ਗਤੀ ਕੋ ਰੋਕ ਕਰ ਕੁੰਭਕ ਨਾਮਕ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਕੋ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ੨੯ ॥

मू० अपरे नियताहारः प्राणान् प्राणेषु जुह्वति ।
सर्वेप्येते यज्ञविदो यज्ञक्षपितकल्मषाः ॥ ३० ॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਆਧੇ ਸ਼ਲੋਕ ਮੇਂ ਬਾਰਵਾਂ ਯਗ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਔਰ ਆਧੇ ਮੇਂ ਯਗ ਕਰਨੇ ਵਾਲੋਂ ਕਾ ਮਹਾਤਮ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ । ਕਈ ਥੋੜ੍ਹਾ ਭੋਜਨ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਣੋਂ ਕੋ ਪ੍ਰਾਣੋਂ ਮੇਂ ਲੈ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਤਾਤਪਰਯ ਥੋੜੇ ਭੋਜਨ ਕਰਨੇ ਸੇ ਪ੍ਰਾਣੋਂ ਕੀ ਗਤੀ ਸੰਕੋਚ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤੀ ਹੈ ਔਰ ਪ੍ਰਾਣ ਕੀ ਗਤੀ ਸ੍ਵਲਪ ਹੋਨੇ ਸੇ ਮਨ ਕੀ ਗਤੀ ਕਾ ਨਿਰੋਧ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਯੇਹ ਸਭ ਬਾਰਾਂ ਯਗੋਂ ਕੋ ਜਾਨਨੇ ਵਾਲੇ ਅਰਥਾਤ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਔਰ ਯਗੋਂ ਸੇ ਨਾਸ ਹੋ ਗਏ ਹੈਂ ਪਾਪ ਜਿਨਕੇ ਐਸੇ ਯੇਹ ਸਨਾਤਨ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ

ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ੩੦ ॥

ਮੂ੦ यज्ञशिष्टामृतभुजो यांति ब्रह्म सनातनम् ।
नायं लोकोऽस्त्ययज्ञस्य कुतोऽन्यः कुरुसत्तम ३१

ਭਾਖਾਰਥ–ਆਧੇ ਸ਼ਲੋਕ ਮੇਂ ਯਗ ਮੇਂ ਬਚੇ ਹੂਏ ਭੋਜਨ ਕੇ ਕਰਨੇ ਵਾਲੋਂ ਕਾ ਮਹਾਤਮ ਔਰ ਆਧੇ ਮੇਂ ਯਗ ਕੇ ਨਾ ਕਰਨੇ ਵਾਲੋਂ ਕੀ ਨਿੰਦਾ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਯਗ ਸੇ ਬਚੇ ਹੂਏ ਭੋਜਨ ਰੂਪੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੇ ਖਾਨੇ ਵਾਲੇ ਸਨਾ-ਤਨ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ। ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਯਗ ਕੇ ਨ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਮਨੁਖ੍ਯ ਕਾ ਯੇਹ ਲੋਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਫਿਰ ਪ੍ਰਲੋਕ ਕਹਾਂ ॥ ੩੧ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਯਗ ਸੇ ਬਚੇ ਹੂਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰੂਪੀ ਅੰਨ ਕੋ ਖਾਨੇ ਵਾਲੇ ਦੁਖ ਰੂਪੀ ਸੰਸਾਰ ਸੇ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ਔਰ ਜੋ ਇਨ ਬਾਰਾਂ ਯਗੋਂ ਮੇਂ ਸੇ ਏਕ ਯਗ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਰਤੇ ਉਨਕੋ ਨ ਇਸ ਲੋਕ ਮੇਂ ਨ ਪ੍ਰਲੋਕ ਮੇਂ ਸੁਖ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਤੀ ਹੈ ਵੈਹ ਪਸ਼ੂ ਕੇ ਸਮਾਨ ਹੈਂ॥ ੩੧॥

ਮੂ੦ एवं बहुविधा यज्ञा वितता ब्रह्मणो मुखे ।
कर्मजान् विद्धि तान् सर्वानेवं ज्ञात्वा विमोक्ष्यसे ३२

ਭਾਖਾਰਥ–ਇਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵੇਦ ਕੇ ਮੁਖ ਮੇਂ ਅਰਥਾਤ ਵੇਦੋਂ ਮੇਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਯਗ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਹੈਂ ਉਨ ਸਭਕੋ ਸ਼ਰੀਰ ਮਨ ਬਾਣੀ ਕੇ ਕਰਮੋਂ ਸੇ ਉਤਪੰਨ ਹੂਏ ਜਾਨ ਅਰਥਾਤ ਆਤਮ ਸਰੂਪ ਸੇ ਸਪਰਸ਼ ਰਹਿਤ

ਜਾਣ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਤਮਾ ਕੋ ਜਾਨ ਕਰ ਤੂ ਮੁਕਤ ਹੋਗਾ ॥ ੩੨ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਯਗ ਵੇਦ ਦ੍ਵਾਰਾ ਵਿਸਤਾਰ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁਏ ਹੈਂ । ਉਤਪਤੀ ਕਰਮੋਂ ਸੇ ਹੈ ਆਤਮਾ ਸੇ ਨਹੀਂ ਜਿਸਸੇ ਆਤਮਾ ਕ੍ਰਿਆ ਰਹਿਤ ਹੈ ਔਰ ਸਭ ਯਗ ਕ੍ਰਿਆ ਰੂਪ ਹੈਂ ਕ੍ਰਿਆ ਕੀ ਉਤਪਤੀ ਕ੍ਰਿਆ ਵਾਲੇ ਸੇ ਹੀ ਹੋਤੀ ਹੈ ਸੋ ਕ੍ਰਿਆ ਵਾਲੇ ਸਭ ਦੇਹ ਆਦਿਕ ਹੈਂ ਆਤਮਾ ਨਹੀਂ ਐਸੇ ਜਾਨ ਕਰ ਤੂ ਭੀ ਸੰਸਾਰ ਰੂਪੀ ਸਮੁਦ੍ਰ ਸੇ ਪਾਰ ਹੋ ਜਾਇਗਾ ॥ ੩੨ ॥

ਮੂ० श्रेयान् द्रव्यमयाद्यज्ञाज्ज्ञानयज्ञः परंतप ।
सर्वं कर्माखिलं पार्थ ज्ञाने परिसमाप्यते ॥ ३३ ॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਦੈਵ ਆਦੀ ਯਗੋਂ ਸੇ ਗਿਆਨ ਯਗ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਸਭ ਕਰਮ ਫਲ ਸਹਿਤ ਗਿਆਨ ਮੇਂ ਸਮਾਪਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ੩੩ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਭਗਵਾਨ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਯਗ ਕੀ ਉਸਤਤੀ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਦ੍ਰਵ੍ਯ ਰੂਪੀ ਸਾਧਨ ਸੇ ਸਿਧ ਹੋਨੇ ਵਾਲਾ ਔਰ ਗਿਆਨ ਸੇ ਵਰਜਿਤ ਸੰਸਾਰ ਰੂਪੀ ਫਲ ਵਾਲੇ ਦ੍ਰਵ੍ਯ ਯਗ ਸੇ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਯਗ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈ ਜਿਸਸੇ ਸੰਪੂਰਣ ਵੈਦਿਕ ਔਰ ਸਮਾਰਤ ਕਰਮੋਂ ਕਾ ਫਲ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਯਗ ਕੇ ਕਰਨੇ ਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ । ੩੩ ॥

ਮੂ० तद्विद्धि प्रणिपातेन परिप्रश्नेन सेवया ।
उपदेक्ष्यंति ते ज्ञानं ज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनः ॥३४॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਗਿਆਨ ਹੋਨੇ ਕੇ ਮੁਖ੍ਯ ਸਾਧਨ ਕਹਿਤੇ

ਹੈਂ। ਉਸ ਗਿਆਨ ਯਗ ਕੋ ਦੰਡਵਤ ਭੂਮੀ ਮੇਂ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਰਨੇ ਸੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਸੇ ਔਰ ਸੇਵਾ ਕਰਨੇ ਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਨੇ ਵਾਲੇ ਕੋ ਜਾਨ। ਤੇਰੇ ਕੋ ਤਤ੍ਵ ਕੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾ ਗਿਆਨੀ ਬ੍ਰਹਮ ਨਿਸ਼ਟ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰੇਂਗੇ ਅਰਥਾਤ ਤੀਨੋਂ ਸਾਧਨੋਂ ਸੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਤਾ ਹੈ ॥ ੩੪ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੇ ਉਪਾਇ ਕੋ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਕਿ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਬ੍ਰਹਮ ਨਿਸ਼ਟ ਸ਼ੋਤ੍ਰੀ ਆਚਾਰਯ ਕੇ ਸਮੀਪ ਜਾਕਰ ਵਿਧੀ ਸਹਿਤ ਭੂਮੀ ਪਰ ਦੰਡਵਤ ਹੋਕਰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਔਰ ਉਨਕੀ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਉਨ ਸੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਕੌਨ ਹੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋ ਬੰਧਨ ਕੈਸੇ ਹੂਆ ਹੈ ਔਰ ਬੰਧਨ ਸੇ ਮੈਂ ਕੈਸੇ ਮੁਕਤ ਹੂੰਗਾ ਅਵਿਦਿਆ ਔਰ ਵਿਦਿਆ ਕਾ ਸਰੂਪ ਕਿਆ ਹੈ ਜਬ ਆ-ਚਾਰਯ ਤੇਰੀ ਭਗਤੀ ਸ਼ਰਧਾ ਕੋ ਦੇਖੇਂਗੇ ਤਬ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰੇਂਗੇ ॥ ੩੪ ॥

ਮੂ० यज्ज्ञात्वा न पुनर्मोहमेवं यास्यसि पांडव ।
येन भूतान्यशेषेण द्रक्ष्यस्यात्मन्यथो मयि ।३५।

ਭਾਖਾਰਥ--ਗਿਆਨ ਕਾ ਫਲ ਔਰ ਮਹਿਮਾ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਜਿਸ ਗਿਆਨ ਕੋ ਜਾਨ ਕਰ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਫਿਰ ਤੂ ਮੋਹ ਕੋ ਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਗਾ ਜਿਸ ਗਯਾਨ ਸੇ ਸਭ ਤਰਹ ਭੂਤੋਂ ਕੋ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਸੇ ਲੇਕਰ ਚੀਂਟੀ ਪ੍ਰਯੰਤ ਆਤਮਾ ਮੇਂ ਦੇਖੇ ਗਾ ਉਸਕੇ ਪੀਛੇ ਮੁਝ ਸਚਿੱਦਾ-ਨੰਦ ਸਰੂਪ ਮੇਂ ਦੇਖੇਗਾ ॥ ੩੫ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਭਗਵਾਨ ਅਰਜੁਨ ਕੇ ਪ੍ਰਤੀ ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਕੇ ਫਲ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਆਚਾਰੀਯੋਂ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੇ ਗਿਆਨ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਕਰ ਸੰਬੰਧੀਯੋਂ

ਕੇ ਵਿਯੋਗ ਨਮਿਤ ਮੋਹ ਤੇਰੇ ਕੋ ਨ ਹੋਗਾ। ਗਿਆਨ ਕੋ ਪਾਕਰ ਸਭ ਭੂਤੋਂ ਕੋ ਤੂ ਅਪਨੇ ਆਤਮਾ ਮੇਂ ਦੇਖੇ ਗਾ ਫਿਰ ਮੁਝ ਅਦ੍ਵੈਤ ਆਤਮਾ ਮੇਂ ਦੇਖੇਗਾ ਤੇਰੀ ਭੇਦ ਬੁਧੀ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਇਗੀ। ਜਬ ਤੇਰਾ ਕਾਰਜ ਕੇ ਸਹਿਤ ਅਗਿਆਨ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ਤਬ ਜਗਤ ਰੂਪੀ ਭ੍ਰਮ ਮਿਟ ਜਾਏਗਾ ॥ ੩੫ ॥

मू० अपि चेदसि पापेभ्यः सर्वेभ्यः पापकृत्तमः ।

सर्वं ज्ञानप्लवेनैव वृजिनं संतरिष्यसि ॥ ३६ ॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਸਭ ਪਾਪੀਓਂ ਸੇ ਭੀ ਜੇਕਰ ਤੂ ਬੜਾ ਪਾਪ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਤੋ ਭੀ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਤੁਲ੍ਹੇ ਸੇ ਨਿਸਚਾ ਕਰਕੇ ਸਭ ਪਾਪ ਕੋ ਤਰ ਜਾਏਗਾ ਅਰਥਾਤ ਸੰਸਾਰ ਰੂਪੀ ਸਮੁਦ੍ਰ ਮੇ ਸਭ ਪਾਪੋਂ ਕੋ ਨਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਪਾਰ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ॥ ੩੬ ॥

मू० यथैधांसि समिद्धोऽग्निर्भस्मसात्कुरुतेऽर्जुन ।

ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुते तथा।३७

ਭਾਖਾਰਥ—ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਜੈਸੇ ਪ੍ਰਜੁਲਿਤ ਅਗਨੀ ਸੂਕੀ ਲਕਰੀਯੋਂ ਕੋ ਸਭ ਰਾਖ ਕਰ ਦੇਤੀ ਹੈ ਵੈਸੇ ਹੀ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਅਗਨੀ ਸਭ ਕਰਮੋਂ ਕੋ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਦੇਤੀ ਹੈ ॥ ੩੭ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਗਿਆਨਵਾਨ ਕੇ ਸੰਚਿਤ ਔਰ ਆਗਾਮੀ ਕਰਮ ਸਭ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਅਗਨੀ ਸੇ ਭਸਮ ਹੋ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ਔਰ ਪ੍ਰਾਰਬਧ ਕਰਮ ਭੋਗਨੇ ਸੇ ਹੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋਤੇ ਹੈਂ, ਸਭ ਕਰਮੋਂ ਕਾ ਹੇਤੂ ਅਗਿ-ਆਨ ਹੈ ਅਗਿਆਨ ਕੇ ਨਾਸ਼ ਹੋਨੇ ਪਰ ਉਸਕਾ ਕਾਰਜ ਭੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ੩੭ ॥

मू० न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ।
तत्स्वयं योगसंसिद्धः कालेनाऽऽत्मनि विंदति ३८

ਭਾਖਾਰਥ–ਮੋਖਯ ਮਾਰਗ ਮੇਂ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਕੇ ਸਦ੍ਰਿਸ਼ ਕੋਈ ਪਵਿਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਯੋਗ ਕਰਕੇ ਸਿਧ ਹੂਆ ਹੂਆ ਮੁਮੁਖਜ਼ੂ ਕਾਲ ਸੇ ਉਸ ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨ ਕੋ ਆਪਹੀ ਆਤਮਾ ਮੇਂ ਲਭਤਾ ਹੈ ॥ ੩੮ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਪ੍ਰਸ਼ਨ––ਯਦੀ ਗਿਆਨ ਸੇ ਬਿਨਾ ਔਰ ਕੋਈ ਭੀ ਅਗਿਆਨ ਕਾ ਨਾਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੋ ਫਿਰ ਪੁਰਖੋਂ ਕੋ ਸ਼ੀਘ੍ਰ ਹੀ ਗਿਆਨ ਕਿਯੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ। ਉੱਤਰ––ਬਹੁਤ ਕਾਲ ਸੇ ਕੀਏ ਹੂਏ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਰਮ ਯੋਗ ਦ੍ਵਾਰਾ ਸ਼ੁਧ ਚਿੱਤ ਵਾਲਾ ਮੁਮੁਖਜ਼ੂ ਸ਼ੀਘ੍ਰ ਹੀ ਗਿਆਨ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ ਇਸ ਸੇ ਗਿਆਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੇ ਲੀਏ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ ॥ ੩੮ ॥

मू० श्रद्धावाँल्लभते ज्ञानं तत्परः संयतेंद्रियः ।
ज्ञानं लब्ध्वा परां शांतिमचिरेणाधिगच्छति ३९

ਭਾਖਾਰਥ–ਗਿਆਨ ਕੇ ਵਾਹਜ ਸਾਧਨ ਚੌਬੀਸਵੇਂ ਸ਼ਲੋਕ ਮੇਂ ਕਹੇ ਹੈਂ ਉਨਕੋ ਮਾਯਾਵੀ ਪੁਰਖ ਭੀ ਕਰ ਸਕਤਾ ਹੈ ਇਸਸੇ ਗਿਆਨ ਕੇ ਅੰਤ੍ਰੰਗ ਸਾਧਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਮੇਂ ਤਤਪਰ ਔਰ ਜੀਤੇ ਹੈਂ ਇੰਦ੍ਰੇ ਜਿਸ ਨੇ ਐਸਾ ਸ਼ਰਧਾ ਵਾਲਾ ਮਨੁਖਜ ਗਿਆਨ ਕੋ ਅਵੱਸ਼ ਲਭਤਾ ਹੈ ਔਰ ਗਿਆਨ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਕਰ ਥੋੜੇ ਕਾਲ ਮੇਂ ਹੀ ਪਰਮ ਸ਼ਾਂਤੀ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ੩੯ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਇਸ ਸ਼ਲੋਕ ਮੇਂ ਤੀਨ ਸਾਧਨ ਇਸ ਲੀਏ ਕਹਿ ਹੈਂ ਕਿ ਜਿਸਸੇ ਤੀਨੋਂ ਸਾਧਨੋਂ ਸੇ ਅਵੱਸ਼ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਏਕ ਭੀ ਕਮ ਹੋਨੇ ਸੇ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ॥ ੩੯ ॥

ਮੂ੦ अज्ञश्चाश्रद्दधानश्च संशयात्मा विनश्यति ।
नायं लोकोऽस्ति न परो न सुखं संशयात्मनः ॥४०॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਗਿਆਨ ਕੇ ਅਨਧਿਕਾਰੀ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਮੰਦ ਬੁਧਿ ਵਾਲਾ ਸ਼ਰਧਾ ਰਹਿਤ ਸੰਸੇ ਆਤਮਾ ਨਸ਼ਟ ਹੋਤਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਅਨੰਦ ਸੇ ਰਹਿਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਸੰਸੇ ਵਾਲੇ ਪੁਰਖ ਕਾ ਯੇਹ ਭੀ ਲੋਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਨ ਪ੍ਰਲੋਕ ਹੈ ਨ ਉਸ ਕੋ ਸੁਖ ਮਿਲਤਾ ਹੈ ॥ ੪੦ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਕੇ ਸੰਸਕਾਰ ਸੇ ਹੀਨ ਔਰ ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਸੇ ਰਹਿਤ ਮਨੁਖਯ ਕਾ ਨਾਮ ਅਗਯ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਔਰ ਵਿਦਾਂਤ ਵਾਕਯੋਂ ਮੇਂ ਜਿਸਕਾ ਵਿਸਵਾਸ ਨਹੀਂ ਹੈ ਉਸਕੋ ਅਸ਼੍ਰਦਧਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ, ਜਿਸਕੇ ਚਿੱਤ ਮੇਂ ਐਸਾ ਫੁਰਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਜੋ ਕਹਿਤਾ ਹੈ ਸਤ ਹੈ ਵਾ ਝੂਠ ਹੈ ਵੋਹ ਸੰਸੇ ਆਤਮਾ ਕਹਾ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਯੇਹ ਤੀਨੋਂ ਨਾਸ਼ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਔਰ ਤੀਨੋਂ ਮੇਂ ਸੇ ਅਗਯ ਔਰ ਅਸ਼੍ਰਦਧਾਨ ਕਾ ਤੋ ਪ੍ਰਲੋਕ ਵਿਗੜਤਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸੰਸੇ ਆਤਮਾ ਕੇ ਤੋ ਦੋਨੋਂ ਲੋਕ ਵਿਗੜਤੇ ਹੈਂ ਜਿਸਸੇ ਇਸ ਲੋਕ ਮੇਂ ਹਰ ਏਕ ਬਾਤ ਮੇਂ ਉਸਕੋ ਸੰਸਾ ਰਹਿਤਾ ਹੈ ਇਸ ਲੀਏ ਇਸ ਲੋਕ ਕਾ ਸੁਖ ਉਸਕੋ ਨਹੀਂ ਮਿਲਤਾ ਔਰ ਪ੍ਰਲੋਕ ਕਾ ਸੁਖ ਤੋ ਉਸਕੋ ਸੁਪਨੇ ਮੇਂ ਭੀ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਇਸਲੀਏ ਸੰਸੇ ਆਤਮਾ ਅਤੀ ਪਾਪੀ ਹੈ ॥ ੪੦ ॥

ਮੂ੦ योगसंन्यस्तकर्माणं ज्ञानसंछिन्नसंशयम् ।
आतमवन्तं न कर्माणि निबध्नन्ति धनंजय॥४१

ਭਾਖਾਰਥ–ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਗਿਆਨ ਯੋਗ ਸੇ ਤਿਆਗ ਦੀਏ ਹੈਂ ਕਰਮ ਜਿਸਨੇ ਔਰ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਸੇ ਛੇਦਨ ਕੀਏ ਹੈਂ ਸੰਸੇ ਜਿਸਨੇ ਐਸੇ ਆਤਮ ਨਿਸ਼ਟ ਗਿਆਨੀ ਕੋ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਬੰਧਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ੪੧ ॥

ਮੂ॰ तस्मादज्ञानसंभूतं हृत्स्थं ज्ञानासिनात्मनः ।
छित्त्वैनं संशयं योगमातिष्ठोत्तिष्ठ भारत ॥ ४२॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे कर्मसंन्यासयोगो नाम
चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਜਬ ਸੰਸੇ ਆਤਮਾ ਕੋ ਨ ਇਸ ਲੋਕ ਮੇਂ ਸੁਖ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾਰਣ ਸੇ ਅਗਿਆਨ ਸੇ ਉਤਪੰਨ ਹੂਏ ਹਿਰਦੇ ਮੇਂ ਇਸਥਿਤ ਐਸੇ ਅਪਨੇ ਸੰਸੇ ਕੋ ਗਿਆਨ ਰੂਪ ਤਲਵਾਰ ਸੇ ਕਾਟ ਕਰ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਕਰਮ ਯੋਗ ਕਾ ਅਨੁਸ਼ਠਾਨ ਕਰ ਔਰ ਯੁੱਧ ਕੇ ਲੀਏ ਖੜਾ ਹੋ ॥ ੪੨ ॥

ਇਤਿ ਪੰਡਿਤ ਕ੍ਰਿਪਾਰਾਮ ਕ੍ਰਿਤਾਯਾਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਭਾਖਾਯਾਂ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਤਗੀਤ ਟੀਕਾਯਾਂ ਚਤੁਰਥੋ ਅਧਿਯਾਯਾ ॥ ੪ ॥

ओ३म्

पंचम अध्याय।

अर्जुन उवाच

मूलम् संन्यासं कर्मणां कृष्ण पुनर्योगं च शंससि।
यच्छ्रेय एतयोरेकं तन्मे ब्रूहि सुनिश्चितम् ॥१॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਚੌਥੇ ਅਧਜਾਇ ਮੇਂ ਅਰਜੁਨ ਕੋ ਸਮੁਚੇ ਮਲੂਮ ਹੂਆ ਇਸ ਲੀਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ਹੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ੍ਰ ਆਪਹੀ ਕਰਮੋਂ ਕੇ ਤਿਆਗ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੋ ਔਰ ਫਿਰ ਆਪਹੀ ਕਰਮੋਂ ਕੇ ਯੋਗ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੋ ਯੇਹ ਦੋਨੋਂ ਦਿਨ ਰਾਤ੍ਰੀ ਕੀ ਤਰਹ ਵਿਰੁਧ ਹੈਂ ਏਕ ਪੁਰਖ ਏਕ ਸਮੇਂ ਇਨ ਦੋਨੋਂ ਕੋ ਕੈਸੇ ਕਰ ਸਕਤਾ ਹੈ ਇਨ ਦੋਨੋਂ ਮੇਂ ਏਕ ਜੋ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਿਸਚੇ ਕੀਆ ਹੂਆ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈ ਉਸਕੋ ਮੇਰੇ ਲੀਏ ਕਹੋ ਅਰਥਾਤ ਕਰਮ ਯੋਗ ਔਰ ਕਰਮ ਸੰਨਜਾਸ ਇਨ ਦੋਨੋਂ ਮੇਂ ਮੇਰੇ ਲੀਏ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਕਿਆ ਹੈ ॥ ੧ ॥

श्रीभगवानुवाच

मू० संन्यासः कर्मयोगश्च निःश्रेयस्करावुभौ।
तयोस्तु कर्मसंन्यासात् कर्मयोगो विशिष्यते ।२।

ਭਾਖਾਰਥ–ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਰਮੋਂ ਕਾ ਤਿਆਗ ਔਰ ਕਰਮ ਯੋਗ ਯੇਹ ਦੋਨੋਂ ਕਲਜਾਣਕਾਰਕ

ਹੈਂ ਉਨਮੇਂ ਸੇ ਕਰਮ ਤਿਆਗ ਸੇ ਕਰਮ ਯੋਗ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੈ ॥੨॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਉੱਤਰ ਦੇਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਕਰਮ ਯੋਗ ਔਰ ਕਰਮ ਸੰਨਜਾਸ ਯੇਹ ਦੋਨੋਂ ਸ੍ਰੁਤਿ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਹੈਂ ਔਰ ਦੋਨੋਂ ਗਿਆਨ ਕੀ ਉਤਪਤੀ ਦ੍ਵਾਰਾ ਪਰੰਪਰਾ ਸੇ ਮੋਖ੍ਯ ਕੇ ਪ੍ਰਤਿ ਕਾਰਣ ਹੈਂ ਔਰ ਸ਼ੁਧ ਅੰਤਾਕਰਣ ਵਾਲੇ ਕੇ ਪ੍ਰਤਿ ਅੰਤਾਕਰਣ ਕੀ ਸ਼ੁਧੀ ਕਾ ਕਾਰਣ ਹੋਨੇ ਸੇ ਕਰਮ ਸੰਨਜਾਸ ਸੇ ਕਰਮ ਯੋਗ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈ। ੨॥

ਮੂ੦ ज्ञेयः स नित्यसंन्यासी यो न द्वेष्टि न कांक्षति।
निर्द्वंद्वो हि महाबाहो सुखं बंधात्प्रमुच्यते ॥ ३ ॥

ਭਾਖ੍ਯਾਰਥ–ਅਬ ਭਗਵਾਨ ਕਰਮ ਯੋਗ ਕੀ ਉਸਤਤੀ ਕਰਤੇ ਹੈਂ। ਜੋ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਪਦਾਰਥੋਂ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਦ੍ਵੈਸ਼ ਕਰਤਾ ਔਰ ਅਨਕੂਲ ਪਦਾਰਥੋਂ ਕੀ ਨਹੀਂ ਇੱਛਾ ਕਰਤਾ ਵੋਹ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਨਿਤਜ ਸੰਨਜਾਸੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਜਾਨਨਾ ਚਾਹੀਏ, ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਦ੍ਵੰਦ ਰਹਿਤ ਹੀ ਮਨੁਖ੍ਯ ਸੁਖ ਪੂਰਬਕ ਬੰਧਨ ਸੇ ਛੂਟਤਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਤੂ ਭੀ ਰਾਗ ਦ੍ਵੈਸ਼ ਆਦੀ ਦ੍ਵੰਦ ਸੇ ਰਹਿਤ ਹੋਕਰ ਕਰਮੋਂ ਕਾ ਅਨੁਸ਼ਠਾਨ ਕਰ ॥੩॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਜੋ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਕਰਮੋਂ ਕੇ ਸਾਥ ਦ੍ਵੈਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਤਾ ਔਰ ਈਸ਼੍ਵਰ ਆਰਾਧਨ ਕਰਮੋਂ ਕੋ ਕਰਤਾ ਹੂਆ ਸ੍ਵਰਗ ਆਦੀ ਕਿੰਚਤ ਫਲ ਕੀ ਭੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਕਰਤਾ ਔਰ ਅਹੰਕਾਰ ਸੇ ਰਹਿਤ ਅਰਥਾਤ ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਕਾ ਅਹੰਕਾਰ ਭੀ ਜਿਸਕੋ ਨਹੀਂ ਉਸਕੋ ਤੂ ਨਿਤਜ ਸੰਨਜਾਸੀ ਜਾਨ ॥ ੩ ॥

ਮੂ॰ सांख्ययोगौ पृथग्बालाः प्रवदंति न पंडिताः।
एकमप्यास्थितः सम्यगुभयोर्विन्दते फलम् ॥४॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਕਰਮ ਯੋਗ ਔਰ ਗਿਆਨ ਯੋਗ ਇਨ ਦੋਨੋਂ ਕਾ ਤਾਤਪਰਯ ਏਕ ਪਰਮਾਨੰਦ ਮੇਂ ਹੀ ਹੈ ਗਿਆਨ ਯੋਗ ਔਰ ਕਰਮ ਯੋਗ ਕੋ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸੁਤੰਤਰ ਨਿਪੇਖਜ ਮੋਖਜ ਕੇ ਦੇਨੇ ਵਾਲੇ ਹੈਂ ਐਸੇ ਕਮਸਮਝ ਵਾਲੇ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਕੇ ਤਾਤਪਰਯ ਜਾਨਣੇ ਵਾਲੇ ਪੰਡਿਤ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਏਕ ਕੇ ਹੀ ਆਸਰੇ ਹੂਆ ੨ ਅਰਥਾਤ ਸਾਂਗੋਪਾਂਗ ਏਕ ਕਾ ਭੀ ਅਨੁਸ਼ਠਾਨ ਕਰਤਾ ਹੂਆ ਦੋਨੋਂ ਕੇ ਫਲ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਦੋਨੋਂ ਕਾ ਫਲ ਜੋ ਪਰਮ ਅਨੰਦ ਉਸਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ੪ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਪ੍ਰਸ਼ਨ – ਜੋ ਕਰਮੋਂ ਕਾ ਕਰਤਾ ਹੈ ਵੋਹ ਕਰਮ ਸੰਨਿਆਸੀ ਕੈਸੇ ਹੋ ਸਕਤਾ ਹੈ ਜਿਸਸੇ ਕਰਮ ਔਰ ਕਰਮ ਸੰਨਿਆਸ ਦੋਨੋਂ ਪਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧੀ ਹੈਂ ਇਨਕਾ ਫਲ ਭੀ ਭਿੰਨ ੨ ਹੈ ਔਰ ਇਨਕਾ ਸਰੂਪ ਭੀ ਭਿੰਨ ੨ ਹੈ ਇਸ ਲੀਏ ਦੋਨੋਂ ਮੁਕਤੀ ਕੇ ਕਾਰਣ ਕੈਸੇ ਹੋ ਸਕਤੇ ਹੈਂ। ਉੱਤਰ – ਕਰਮ ਔਰ ਕਰਮ ਸੰਨਿਆਸ ਕੇ ਫਲ ਕੋ ਅਗਿਆਨੀ ਭਿੰਨ ਕਥਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਪੰਡਿਤ ਲੋਕ ਅਧਿਕਾਰ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਨਿਆਸ ਔਰ ਕਰਮੋਂ ਕੇ ਫਲ ਕੋ ਭਿੰਨ ਨਹੀਂ ਮਾਨਤੇ ਜਿਸ ਦੋਨੋਂ ਮੇਂ ਸੇ ਏਕ ਕੋ ਭੀ ਵਿਧੀ ਪੂਰਬਕ ਆਸ਼ਰੇ ਕਰਨੇ ਸੇ ਪੁਰਖ ਕਲਜਾਣ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ੪ ॥

ਮੂ॰ यत्सांख्यैः प्राप्यते स्थानं तद्योगैरपि गम्यते।
एकं सांख्यं च योगं च यः पश्यति स पश्यति ॥५॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਕੇ ਅਰਥ ਕੋ ਸਪਸ਼੍ਟਤਾ ਸੇ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਗਿਆਨੀ ਜਿਸ ਅਸਥਾਨ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਉਸੀ ਅਸਥਾਨ ਕੋ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਗਿਆਨ ਦੁਵਾਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਗਿਆਨ ਯੋਗ ਔਰ ਕਰਮ ਯੋਗ ਕੋ ਜੋ ਏਕ ਦੇਖਤਾ ਹੈ ਵੁਹੀ ਦੇਖਤਾ ਹੈ॥ ੫॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਇਕ ਕੇ ਕਰਨੇ ਸੇ ਦੋਨੋਂ ਕੇ ਫਲ ਕੋ ਪੁਰਖ ਕੈਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਉੱਤਰ—ਜਿਸਨੇ ਪੂਰਬ ਜਨਮ ਮੇਂ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਰਮ ਕੀਏ ਹੈਂ ਉਨ ਕਰਮੋਂ ਸੇ ਵੈਹ ਸੁਧ ਅੰਤਾਕਰਣ ਹੋਕਰ ਸ਼੍ਰਵਣ ਆਦਿਕੋਂ ਮੇਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਔਰ ਫਿਰ ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਕਰ ਜਿਸ ਮੁਕਤੀ ਰੂਪੀ ਅਸਥਾਨ ਕੋ ਵੈਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਉਸੀ ਅਸਥਾਨ ਕੋ ਈਸ਼੍ਵਰ ਅਰਪਣ ਬੁਧੀ ਕਰਕੇ ਕਰਮੋਂ ਕਾ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਭੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਔਰ ਚਿੱਤ ਕੀ ਸ਼ੁਧੀ ਦੁਆਰਾ ਸੰਨਿਆਸ ਪੂਰਬਕ ਗਿਆਨ ਨਿਸ਼ਠਾ ਕੋ ਭੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਇਸੀ ਸੇ ਦੋਨੋਂ ਕਾ ਫਲ ਏਕ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ੫ ॥

मू० सन्न्यासस्तु महाबाहो दुःखमाप्तुमयोगतः ।
योगयुक्तो मुनिर्ब्रह्म न चिरेणाधिगच्छति ॥ ६ ॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਕਰਮ ਯੋਗ ਤੋ ਗਿਆਨ ਦ੍ਵਾਰਾ ਪਰਮ ਅਨੰਦ ਮੁਕਤਿ ਕੋ ਦੇਤਾ ਹੈ ਔਰ ਕਰਮੋਂ ਕਾ ਸੰਨਿਆਸ ਸਾਖ੍ਯਾਤ ਮੁਕਤਿ ਕੋ ਦੇਤਾ ਹੈ ਕਰਮ ਯੋਗ ਕਿਯੋਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ ਸੰਨਿਆਸ ਹੀ ਕਰੇ ਅਰਥਾਤ ਗਿਆਨ ਕਾ ਹੀ ਅਨੁਸ਼ਠਾਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ ਇਸ ਸ਼ੰਕਾ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਬਿਨਾ ਰਾਗ ਦ੍ਵੈਸ਼ ਆਦੀ ਦੂਰ ਹੂਏ ਪ੍ਰਥਮ ਹੀ ਕਰਮੋਂ ਕਾ ਸੰਨਿਆਸ

ਅਰਥਾਤ ਬਿਨਾ ਕਰਮ ਯੋਗ ਕਾ ਅਨੁਸ਼ਠਾਨ ਕੀਏ ਦੁਖ ਪੂਰਬਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਨੇ ਕੋ ਸ਼ਕਜ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਬਿਨਾ ਕਰਮ ਯੋਗ ਕੀਏ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਨਾ ਕਠੰਨ ਹੈ, ਯੋਗ ਯੁਗਤ ਮੁਮੁਖਜੂ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਸ਼ੀਘਰ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ॥ ੬ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਪ੍ਰਸ਼ਨ--ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਸੇ ਪੂਰਬ ਹੀ ਕਰਮੋਂ ਕਾ ਸੰਨਿਆਸ ਕਿਉਂ ਨ ਕੀਆ ਜਾਏ ਕਰਮ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਕਰਮ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਇਸ ਮੇਂ ਤੋ ਮਹਾ ਗੌਰਵ ਹੈ। ਉੱਤਰ - ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਚਿੱਤ ਕੀ ਸ਼ੁਧੀ ਸੇ ਬਿਨਾ ਜਿਸਨੇ ਕਰਮੋਂ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕੀਆ ਹੈ ਵੋਹ ਮਹਾ ਦੁਖ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਗਾ ਅਰਥਾਤ ਚਿੱਤ ਕੀ ਸ਼ੁਧੀ ਸੇ ਬਿਨਾ ਕਰਮੋਂ ਕਾ ਤਿਆਗ ਦੁਖ ਕਾ ਹੇਤੂ ਹੋਤਾ ਹੈ ਔਰ ਗਿਆਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋਤੀ ਇਸ ਲੀਏ ਵੋਹ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ ਔਰ ਜੋ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਰਮੋਂ ਕੇ ਅਨੁਸ਼ਠਾਨ ਸੇ ਯੁਗਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਵੋਹ ਚਿੱਤ ਕੀ ਸ਼ੁਧੀ ਦੁਵਾਰਾ ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਕਰ ਸੰਸਾਰ ਬੰਧਨ ਸੇ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ ਔਰ ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਸੇ ਰਹਿਤ ਜੋ ਕਰਮੋਂ ਕਾ ਸੰਨਿਆਸ ਹੈ ਉਸ ਸੇ ਕਰਮ ਯੋਗ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈ ॥ ੬ ॥

ਮੂ॰ योगयुक्तो विशुद्धात्मा विजितात्मा जितेंद्रियः ।
सर्वभूतात्मभूतात्मा कुर्वन्नपि न लिप्यते ॥ ७॥

ਭਾਖਾਰਥ-ਕਰਮ ਯੋਗ ਮੇਂ ਯੁਗਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸ਼ੁਧ ਹੈ ਅੰਤਾਕਰਣ ਜਿਸਕਾ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਜੀਤਾ ਹੈ ਸਰੀਰ ਜਿਸਨੇ, ਜੀਤੇ ਹੈਂ ਇੰਦ੍ਰੇ ਜਿਸਨੇ, ਸੰਪੂਰਣ ਭੂਤੋਂ ਕਾ ਆਤਮ ਭੂਤ ਹੈ ਆਤਮਾ ਜਿਸਕਾ ਅਰਥਾਤ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਸੇ ਲੇਕਰ ਚੀਂਟੀ ਪ੍ਰਯੰਤ ਸਭ ਭੂਤੋਂ ਕਾ ਆਤਮਾ ਮੇਰਾ ਹੀ ਆਤਮਾ ਹੈ ਐਸਾ ਜਾਨਣੇ ਵਾਲਾ ਲੋਕ ਰਖਜਾ

ਕੇ ਲੀਏ ਅਥਵਾ ਸੁਭਾਵ ਸੇ ਹੀ ਕਰਮ ਕਰਤਾ ਹੂਆ ਭੀ ਨਹੀਂ ਬੰਧਨ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ॥ ੭ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਪ੍ਰਸ਼ਨ--ਬੰਧਨ ਕਾ ਹੇਤੂ ਕਰਮ ਹੈ ਮੋਖਯ ਕਾ ਹੇਤੂ ਕਰਮ ਕੈਸੇ ਹੋ ਸਕਤਾ ਹੈ। ਉੱਤਰ--ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਫਲ ਆਸਕਤੀ ਸੇ ਰਹਿਤ ਈਸ਼੍ਵਰ ਅਰਪਣ ਕਰਮ ਕਾ ਨਾਮ ਹੀ ਕਰਮ ਯੋਗ ਹੈ ਤਿਸ ਕਰਮ ਯੋਗ ਸੇ ਯੁਗਤ ਸ਼ੁਧ ਬੁਧੀ ਵਾਲਾ ਪੁਰਖ ਕਰਮੋਂ ਕੇ ਫਲਕੇ ਸਾਥ ਲਿਪਾਇਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ॥ ੭ ॥

ਸ੍ਰੂ० नैव किंचित्करोमीति युक्तो मन्येत तत्ववित्।
पश्यञ्छृण्वन्स्पृशञ्जिघ्रन्नश्ननाच्छन्स्वपन्श्वसन्।८।
प्रलपन् विसृजन् गृह्णन्नुन्मिषन्निमिषन्नपि।
इंद्रियाणींद्रियार्थेषु वर्त्तंत इति धारयन्॥ ९ ॥
ब्रह्मण्याधाय कर्माणि संगं त्यक्त्वा करोति यः।
लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवाम्भसा॥ १०॥

ਭਾਖਾਰਥ--ਮੈਂ ਕੁਛ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਰਤਾ ਹੂੰ ਐਸੇ ਯੋਹ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਤਤਵੇਤਾ ਜਬ ਜਾਨੇ ਔਰ ਦੇਖਤਾ ਹੂਆ ਸੁਨਤਾ ਹੂਆ ਛੂਤਾ ਹੂਆ ਸੂੰਗਤਾ ਹੂਆ ਖਾਤਾ ਹੂਆ ਚਲਤਾ ਹੂਆ ਸੋਤਾ ਹੂਆ ਸ੍ਵਾਸ ਲੇਤਾ ਹੂਆ ॥ ੮ ॥ ਬੋਲਤਾ ਹੂਆ ਤਿਆਗਤਾ ਹੂਆ ਲੇਤਾ ਹੂਆ ਨੇਤ੍ਰੋਂ ਕੋ ਖੋਲਤਾ ਹੂਆ ਬੰਦ ਕਰਤਾ ਹੂਆ ਭੀ ਇੰਦ੍ਰੇ ਇੰਦ੍ਰੀਯੋਂ ਕੇ ਵਿਸ਼ਯੋਂ ਮੇਂ ਵਰਤਤੇ ਹੈਂ ਅਰਥਾਤ ਸ਼ਬਦ ਆਦੀ ਵਿਸ਼ਯੋਂ ਕੋ ਭੋਗਨਾ ਇੰਦ੍ਰਿਯੋਂ ਕਾ ਧਰਮ ਹੈ ਆਤਮਾ ਅਸੰਗ ਨਿਰ

ਵਿਕਾਰ ਔਰ ਸ਼ੁਧ ਹੈ ਐਸੇ ਧਾਰਣ ਕਰਤਾ ਹੂਆ ॥ ੯ ॥ ਔਰ ਜੋ ਕਰਮੋਂ ਕੋ ਈਸ਼੍ਵਰ ਮੇਂ ਅਰਪਣ ਕਰਕੇ ਔਰ ਕਰਮੋਂ ਕੇ ਫਲ ਕੇ ਸੰਗਮ ਕੋ ਤਿਆਗ ਕਰ ਕਰਤਾ ਹੈ ਵੈਹ ਜਲ ਸੇ ਕਮਲ ਪਤ੍ਰ ਕੀ ਤਰਹ ਪਾਪ ਸੇ ਲਿਪਾਇਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ॥ ੧੦ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਜਿਸਕੋ ਯੇਹ ਅਭਿਮਾਨ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਂ ਕਰਤਾ ਹੂੰ ਵੈਹ ਤੋ ਬੰਧਨ ਸੇ ਰਹਿਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਔਰ ਜਿਸਕੋ ਯੇਹ ਅਭਿਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕਰਤਾ ਹੂੰ ਆਤਮਾ ਕੋ ਅਕਰਤਾ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤਾ ਹੂੰ ਔਰ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਰਹਿਤ ਹੈ ਉਸਕੋ ਤੋ ਕਰਮ ਬੰਧਨ ਕਰੇਗਾ ਔਰ ਮੈਲਾ ਅੰਤਾਕਰਣ ਹੋਨੇ ਸੇ ਉਸਕੋ ਕਰਮੋਂ ਕੇ ਸੰਨਿਆਸ ਮੇਂ ਔਰ ਗਿਆਨ ਨਿਸ਼ਠਾ ਮੇਂ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਵੈਹ ਤੋ ਸੰਕਟ ਮੇਂ ਹੀ ਫਸੇਗਾ ॥ ੧੦ ॥

मू० कायेन मनसा वाचा केवलैरिन्द्रियैरपि ।
योगिनः कर्म कुर्वन्ति सङ्गं त्यक्त्वाऽऽत्मशुद्धये ११

ਭਾਖਾਰਥ—ਸ਼ਰੀਰ ਮਨ ਬੁਧੀ ਔਰ ਕੇਵਲ ਇੰਦ੍ਰਿਯੋ ਸੇ ਮਮਤਾ ਸੇ ਵਰਜਿਤ ਅਰਥਾਤ ਮੈਂ ਕੇਵਲ ਬ੍ਰਹਮ ਅਰਪਣ ਕਰਮ ਕਰਤਾ ਹੂੰ ਐਸੇ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਕਰਮੋਂ ਕੇ ਫਲ ਕੀ ਆਸਕਤੀ ਕੋ ਤਿਆਗ ਕਰ ਅੰਤਾਕਰਣ ਕੀ ਸ਼ੁਧੀ ਕੇ ਲੀਏ ਕਰਮ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ੧੧ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਸਨਾਨ ਧਿਆਨ ਤਤ੍ਰ ਕਾ ਨਿਸਚਾ ਕਰਨਾ ਸ਼੍ਰਵਨ ਮਨਨ ਨਿਦਿਧਿਆਸਨ ਯੇਹ ਕਰਮ ਕੇਵਲ ਅੰਤਾਕਰਣ ਕੀ ਸ਼ੁਧੀ ਔਰ ਚਿੱਤ ਕੀ ਏਕਾਗ੍ਰਤਾ ਕੇ ਲੀਏ ਕਰਤੇ ਹੈਂ, ਇਨਕੇ ਬਿਨਾ ਕੁਛ ਫਲ ਕੀ ਇੱਛਾ ਰਖ ਕਰ ਕਰੇਂ ਤੋ ਯਹੀ

ਕਰਮ ਬੰਧਨ ਕਾ ਹੇਤੂ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ੧੧ ॥

ਮੂ० युक्तः कर्मफलं त्यक्त्वा शांतिमाप्नोति नैष्ठिकीम्।
अयुक्तः कामकारेण फले सक्तो निबध्यते॥१२॥

ਭਾਖ੍ਯਾਰਥ—ਇਕ ਹੀ ਕਰਮ ਸੇ ਕਈ ਮੁਕਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਔਰ ਕਈ ਬਾਂਧੇ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ਇਸਕੀ ਵਿਵਸਥਾ ਸ੍ਰੀ ਭਗ-ਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਕਰਮ ਕੇ ਫਲ ਕੋ ਤਿਆਗ ਕਰ ਕਰਮ ਮੇਂ ਯੁਗਤ ਹੂਆ੨ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਗਿਆਨ ਦੁਆਰਾ ਮੁਕਤੀ ਰੂਪ ਸ਼ਾਂਤੀ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਅਯੁਗਤ ਅਰਥਾਤ ਕਾਮੀ ਪੁਰਖ ਕਾਮ ਕੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸੇ ਫਲ ਮੇਂ ਆਸਕਤ ਹੂਆ੨ ਬਾਂਧਾ ਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ੧੨ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਰਮ ਗਿਆਨ ਦੁਆਰਾ ਮੁਕਤ ਕਰਤਾ ਹੈ ਗਿਆਨੀ ਨਿਸ਼-ਕਾਮ ਕਰਮ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਔਰ ਅਗਿਆਨੀ ਸਕਾਮ ਕਰਮ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਇਤਨਾ ਹੀ ਉਨਕਾ ਭੇਦ ਹੈ ॥ ੧੨ ॥

ਮੂ० सर्वकर्माणि मनसा संन्यास्यास्ते सुखं वशी।
नवद्वारे पुरे देही नैव कुर्वन् न कारयन्॥ १३ ॥

ਭਾਖ੍ਯਾਰਥ—ਜਿਸਕਾ ਅੰਤਾਕਰਣ ਸ਼ੁਧ ਨਹੀਂ ਉਸਕੋ ਕਰਮ ਸੰਨਿਆਸ ਸੇ ਕਰਮ ਯੋਗ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੈ ਐਸਾ ਵਿਸਤਾਰ ਪੂਰਬਕ ਨਿਰੂਪਣ ਕੀਆ ਹੈ ਅਬ ਜਿਸਕਾ ਅੰਤਾਕਰਣ ਸ਼ੁਧ ਹੈ ਉਸਕੇ ਲੀਏ ਕਰਮ ਸੰਨਿਆਸ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈ ਐਸਾ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਸ਼ੁਧ ਅੰਤਾਕਰਣ ਵਾਲਾ

ਦੇਹ ਕਾ ਸੁਆਮੀ ਜੀਵ ਸਭ ਕਰਮੋਂ ਕੋ ਮਨ ਸੇ ਤਿਆਗ ਕਰ ਸੁਖ ਪੂਰਬਕ ਨੌ ਦੁਆਰੇ ਵਾਲੇ ਪੁਰ ਮੇਂ ਅਰਥਾਤ ਦੇਹ ਮੇਂ ਨਾ ਕੁਛ ਕਰਤਾ ਹੂਆ ਨਾ ਕਰਾਤਾ ਹੂਆ ਬੈਠਾ ਹੈ॥ ੧੩॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਆਤਮਾ ਦੇਹ ਮੇਂ ਅਕ੍ਰੈ ਹੋਕਰ ਇਸਥਿਤ ਹੈ ਜੈਸੇ ਅਕਾਸ਼ ਮੇਂ ਭ੍ਰਮ ਸੇ ਨੀਲਤਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤੀ ਹੈ ਉਸਕੇ ਸਾਥ ਅਕਾਸ਼ ਕਾ ਕੋਈ ਭੀ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਵੈਸੇ ਆਤਮਾ ਕਾ ਭੀ ਕਰਤ੍ਰਿਤ ਆਦੀ ਧਰਮੋਂ ਕੇ ਸਾਥ ਕੁਛ ਭੀ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਅਵਿਦਿਆ ਕਾ ਤਤ੍ਵ ਗਿਆਨ ਸੇ ਨਾਸ਼ ਹੋਨੇ ਪਰ ਆਤਮਾ ਨ ਕਰਤਾ ਨ ਕਰਵਾਤਾ ਹੈ ॥ ੧੩ ॥

ਮੂ੦ न कर्त्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजाति प्रभुः ।
न कर्मफलसंयोगं स्वभावस्तु प्रवर्तते॥ १४ ॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਤ੍ਵੰ ਪਦਾਰਥ ਜੀਵ ਕੋ ਤੋ ਨਿਰੂਪਣ ਕੀਆ ਅਬ ਤਤ ਪਦਾਰਥ ਈਸ਼੍ਵਰ ਕੋ ਭੀ ਨਿਰਵਿਕਾਰ ਨਿਰੂਪਣ ਕਰਤੇ ਹੈਂ। ਈਸ਼੍ਵਰ ਸ਼ੁਧ ਸਚਿੱਦਾਨੰਦ ਸਰੂਪ ਯੇਹ ਜੀਵ ਕੇ ਕਰਤਾਪਨੇ ਕੋ ਨਹੀਂ ਰਚਤਾ ਨ ਕਰਮੋਂ ਕੋ ਰਚਤਾ ਹੈ ਔਰ ਨ ਕਰਮੋਂ ਕੇ ਫਲ ਸੰਯੋਗ ਕੋ ਰਚਤਾ ਹੈ ਜੋ ਕੁਛ ਦੇਖਾ ਸੁਨਾ ਜਾਤਾ ਹੈ ਵੈਹ ਸਭ ਅਵਿਦਿਆ ਹੀ ਹੈ॥ ੧੪॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਜੜ੍ਹ ਹੈ ਵੈਹ ਕੈਸੇ ਪ੍ਰਵਿਰਤ ਕਰਾ ਸਕਤੀ ਹੈ। ਉੱਤਰ—ਜੈਸੇ ਚੁੰਬਕ ਪਥਰ ਲੋਹੇ ਕੋ ਚੇਸ਼ਟਾ ਕਰਨੇ ਕੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰਤਾ ਪਰੰਤੂ ਉਸਕੀ ਸੱਤਾ ਰੂਪੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸੇ ਲੋਹਾ ਚੇਸ਼ਟਾ ਕਰਤਾ ਹੈ ਵੈਸੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ

ਕੀ ਸੱਤਾ ਸੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਕਰਤੀ ਕਰਾਤੀ ਹੈ ॥ ੧੪ ॥

ਸ੍ਰੂ० नादत्ते कस्यचित्पापं न चैव सुकृतं विभुः ।
अज्ञानेनावृतं ज्ञानं तेन मुह्यंति जन्तवः ॥१५॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਈਸ਼੍ਵਰ ਕਿਸੀ ਕੇ ਪਾਪ ਕੋ ਨਹੀਂ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਤਾ ਨ ਪੁਨਯ ਕੋ ਅਨਾਦੀ ਅਨਿਰਵਾਚਯ ਐਸੇ ਮੂਲਾ-ਗਿਆਨ ਕਰਕੇ ਜੀਵ ਕਾ ਗਿਆਨ ਢਕਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤਿਸ ਅਗਿਆਨ ਕਰਕੇ ਜੀਵ ਭਰਾਂਤੀ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਰਹਿ ਹੈਂ ਅਰਥਾਤ ਈਸ਼੍ਵਰ ਕੋ ਭੀ ਕਰਤਾ ਵਿਕਾਰਵਾਨ ਐਸਾ ਮਾਨਤੇ ਹੈਂ ਔਰ ਅਪਨੇ ਕੋ ਭੀ ॥ ੧੫ ॥

ਸ੍ਰੂ० ज्ञानेन तु तदज्ञानं येषां नाशितमात्मनः ।
तेषामादित्यवज्ज्ञानं प्रकाशयति तत्परम् ॥१६॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਸੇ ਵੋਹ ਪੂਰਬ ਸ਼ਲੋਕ ਮੇਂ ਕਹਾ ਹੂਆ ਅਗਿਆਨ ਜਿਨਕਾ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਉਨਕੋ ਆਤਮਾ ਕਾ ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਤਤ੍ਵਗਿਆਨ ਸੂਰਜ ਕੀ ਤਰਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸੇ ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਤਤ੍ਵਰੂਪ ਆਤਮਾ ਕੋ ਪ੍ਰਕਾ-ਸ਼ਤ ਕਰ ਦੇਤਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਜੈਸੇ ਸੂਰਜ ਤਮ ਕਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪਦਾਰਥੋਂ ਕੋ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰ ਦੇਤਾ ਹੈ ਵੈਸੇ ਹੀ ਜਾਨਣਾ ॥ ੧੬ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਪ੍ਰਸ਼ਨ--ਸਭ ਜੀਵ ਅਨਾਦੀ ਅਵਿਦਿਆ ਸੇ ਆਵ੍ਰਿਤ ਹੈਂ ਉਨਕੀ ਮੁਕਤੀ ਕੈਸੇ ਹੋਗੀ। ਉੱਤਰ--ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਹੇ ਅਰਜੁਨ

ਜੈਸੇ ਰਜੁ ਕੇ ਗਿਆਨ ਸੇ ਰਜੂ ਭ੍ਰਮ ਸੇ ਕਲਪਿਤ ਸਰਪ ਕੀ ਬਾਂਧਾ ਹੋਤੀ ਹੈ ਵੈਸੇ ਗੁਰੂਆਂ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਔਰ ਵੇਦਾਂਤ ਵਾਕੋਂ ਸੇ ਉਤਪੰਨ ਹੁਏ ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਸੇ ਆਵਰਣ ਵਿਖੇਪ ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਲੀ ਅਵਿਦਿਆ ਕੀ ਭੀ ਬਾਂਧਾ ਹੋ ਜਾਤੀ ਹੈ ॥ ੧੬ ॥

ਮੂ॰ तद्बुद्धयस्तदात्मानस्तन्निष्ठास्तत्परायणाः ।
गच्छंत्यपुनरावृत्तिं ज्ञाननिर्धूतकल्मषाः ॥ १७॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਆਤਮਤਤ੍ਵ ਗਿਆਨੀ ਪੁਰਖੋਂ ਕਾ ਲੱਖਣ ਔਰ ਗਿਆਨ ਕਾ ਫਲ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਉਸ ਆਤਮਾ ਮੇਂ ਹੈ ਬੁਧੀ ਜਿਨਕੀ ਔਰ ਉਸਮੇਂ ਹੀ ਹੈ ਮਨ ਜਿਨਕਾ ਤਿਸਮੇਂ ਹੀ ਹੈ ਨਿਸ਼ਠਾ ਜਿਨਕੀ ਵੁਹ ਆਤਮਾ ਹੈ ਪ੍ਰਮ ਆਸਰੇ ਜਿਨਕਾ ਔਰ ਗਿਆਨ ਸੇ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਦੀਏ ਹੈਂ ਪਾਪ ਜਿਨੋਂ ਨੇ ਐਸੇ ਗਿਆਨੀ ਪੁਰਖ ਮੁਕਤੀ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ੧੭ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਅੰਤਰ ਗਿਆਨ ਸਰੂਪ ਔਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਰੂਪ ਆਤਮਾ ਕੇ ਸਾਖਜਾਤਕਾਰ ਹੋਨੇ ਪਰ ਵਾਹਜ ਵਸਤੂਓਂ ਕਾ ਤਿਆਗ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ ਔਰ ਫਿਰ ਬੁਧੀ ਉਸ ਗਿਆਨੀ ਕੀ ਆਤਮਾ ਮੇਂ ਅਸਥਿਰ ਹੋ ਜਾਤੀ ਹੈ ॥ ੧੭ ॥

ਮੂ॰ विद्याविनयसंपन्ने ब्राह्मणे गवि हस्तिनि ।
शुनि चैव श्वपाके च पंडिताः समदर्शिनः ॥१८॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਇਸ ਸ਼ਲੋਕ ਮੇਂ ਪੰਡਿਤ ਅਰਥਾਤ ਗਿਆਨੀ ਕਾ ਲੱਖਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਵਿਦਿਆ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਸੇ ਯੁਗਤ ਐਸੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮੇਂ ਔਰ ਗਊ ਮੇਂ ਹਾਥੀ ਮੇਂ ਕੁੱਤੇ

ਮੇਂ ਔਰ ਚੰਡਾਲ ਮੇਂ ਆਤਮਾ ਕੋ ਜੋ ਸਮ ਦੇਖਨੇ ਵਾਲੇ ਹੈਂ ਵੈਹ ਪੰਡਿਤ ਹੈਂ ॥੧੮॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਔਰ ਚੰਡਾਲ ਮੇਂ ਕਰਮ ਕੀ ਵਿਖਮਤਾ ਹੈ ਗਊ ਹਾਥੀ ਕੁੱਤੇ ਮੇਂ ਜਾਤੀ ਕੀ ਵਿਖਮਤਾ ਹੈ ਤਾਤਪਰਯ ਇਨ ਸਭ ਮੇਂ ਆਤਮਾ ਕੋ ਜੋ ਸਮ ਦੇਖ-ਤੇ ਹੈਂ ਉਨਕੋ ਸਮਦਰਸੀ ਕਹਾ ਜਾਤਾ ਹੈ । ਵਿਵਹਾਰ ਮੇਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਔਰ ਚੰਡਾਲ ਆਦਿਕੋਂ ਕੋ ਸਮ ਦੇਖਨਾ ਵਾ ਸਮਝਨਾ ਯੇਹ ਪਤਿਤ ਔਰ ਮੂਰਖੋਂ ਕਾ ਕਾਮ ਹੈ ਜੈਸੇ ਸੂਰਜ ਕਾ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਗੰਗਾ ਜਲ ਕੂਪ ਤਾਲਾਵ ਆਦਿਕੋਂ ਕੇ ਜਲ ਮੇਂ ਔਰ ਦੁਰਗੰਧ ਨਾਲੀਓਂ ਕੇ ਜਲ ਮੇਂ ਪੜਤਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਉਨਕੇ ਗੁਣ ਦੋਸ਼ ਸੇ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਰਖਤਾ ਵੈਸੇ ਹੀ ਚੇਤਨ ਬ੍ਰਹਮ ਕਾ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਜੀਵੋਂ ਕੇ ਅੰਤਾਕਰਣ ਮੇਂ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਉਨਕੇ ਗੁਣ ਦੋਸ਼ੋਂ ਕੇ ਸਾਥ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਰਖਤਾ ੧੮

मू० इहैव तैर्जितः सर्गो येषां साम्ये स्थितं मनः ।
निर्दोषं हि समं ब्रह्म तस्माद्ब्रह्मणि ते स्थिताः ।१९।

ਭਾਖਾਰਥ—ਇਸ ਸ਼ਲੋਕ ਮੇਂ ਸਮਦਰਸੀਓਂ ਕਾ ਮਹਾਤਮ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਜਿਨਕਾ ਮਨ ਸਮਤਾ ਮੇਂ ਅਰ-ਥਾਤ ਸਭ ਜੀਵੋਂ ਮੇਂ ਬ੍ਰਹਮ ਭਾਵਨਾ ਸੇ ਇਸਥਿਤ ਹੈ ਉਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਜੀਵਤੇ ਹੂਏ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਜੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸਸੇ ਬ੍ਰਹਮ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਔਰ ਸਮ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾਰਣ ਸੇ ਹੀ ਵੈਹ ਬ੍ਰਹਮ ਮੇਂ ਇਸਥਿਤ ਹੈਂ ਅਰਥਾਤ ਬ੍ਰਹਮ ਭਾਵ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈਂ ॥੧੯॥

मू० न प्रहृष्येत्प्रियं प्राप्य नोद्विजेत्प्राप्य चाप्रियम् ।
स्थिरबुद्धिरसंमूढो ब्रह्मविद्ब्रह्मणि स्थितः ॥२०॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਮੋਹ ਵਰਜਿਤ, ਅਸਥਿਰ ਬੁਧੀ, ਬ੍ਰਹਮ-

ਵੋਤਾ, ਬ੍ਰਹਮ ਇਸਥਿਤ ਹੂਆ ੨ ਪਿਆਰੀ ਵਸਤੂ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਕਰ ਨਹੀਂ ਆਨੰਦ ਹੋਤਾ ਔਰ ਬੇਪਿਆਰੀ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਕਰ ਨਹੀਂ ਦੁਖੀ ਹੋਤਾ ॥ ੨੦ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਕੇ ਜੋ ਸੁਭਾਵਕ ਆਚਰਣ ਹੈਂ ਉਨਕੋ ਮੁਮੁਖਸ਼ੂ ਲੋਕ ਭੀ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤੀ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੇ ਲੀਏ ਧਾਰਣ ਕਰੇਂ ਅਗਿਆਨੀ ਕੋ ਭੇਦ ਬਨਾ ਹੂਆ ਹੈ ਇਸਸੇ ਉਸਕੋ ਪ੍ਰਿਯ ਅਪ੍ਰਿਯ ਵਸਤੂ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ ਹਰਖ ਸ਼ੋਕ ਔਰ ਮੋਹ ਹੈ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਕੀ ਭੇਦ ਬੁਧੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਤੀ ਹੈ ਇਸਸੇ ਉਸਕੋ ਹਰਖ ਸ਼ੋਕ ਔਰ ਮੋਹ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ਵੋਹ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦੁਆਰਾ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਸਮਾਧੀ ਕੇ ਪਰੀਪਾਕ ਸੇ ਨਿਤ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਮੇਂ ਇਸਥਿਤ ਰਹਿਤਾ ਹੈ ॥ ੨੦ ।

ਮੂ॰ बाह्यस्पर्शेष्वसक्तात्मा विंदत्यात्मनि यत्सुखम् ।
स ब्रह्मयोगयुक्तात्मा सुखमक्षय्यमश्नुते ॥ २१ ॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਜਿਸ ਹੇਤੂ ਸੇ ਗਿਆਨੀ ਕੋ ਸ਼ਬਦ ਆਦੀ ਵਿਖਯੋਂ ਮੇਂ ਰਾਗ ਦ੍ਵੈਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ਉਸਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਸ਼ਬਦ ਆਦੀ ਇੰਦ੍ਰਿਯੋਂ ਕੇ ਵਿਖਯੋਂ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਆਸਕਤ ਅੰਤਾਕਰਣ ਜਿਸਕਾ ਔਰ ਬ੍ਰਹਮ ਮੇਂ ਸਮਾਧੀ ਸੇ ਯੁਗਤ ਹੈ ਅੰਤਾਕਰਣ ਜਿਸਕਾ ਵੋਹ ਅੰਤਾਕਰਣ ਮੇਂ ਨ ਨਾਸ਼ ਹੋਨੇ ਵਾਲੇ ਸੁਖ ਕੋ ਪਾਤਾ ਹੈ ॥ ੨੧ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਪ੍ਰਸ਼ਨ--ਅਨਾਦੀ ਅਭਿਆਸ ਸੇ ਉਤਪੰਨ ਜੋ ਭੋਗੋਂ ਮੇਂ ਪ੍ਰੀਤੀ ਵੋਹ ਬੜੀ ਬਲ ਵਾਲੀ ਹੈ ਉਸ ਪ੍ਰੀਤੀ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਬ੍ਰਹਮ ਮੇਂ ਕੈਸੀ ਇਸਥਿਤੀ ਹੋ ਸਕਤੀ ਹੈ। ਉੱਤਰ—ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਹੇ ਅਰਜੁਨ

ਵਾਹਜ ਸ਼ਬਦ ਆਦਿਕ ਭੋਗ ਸਭ ਜੜ੍ਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਕੇ ਧਰਮ ਹੈਂ ਔਰ ਬਿਨਾਸੀ ਹੈਂ ਉਨਮੇਂ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਕੀ ਆਸਕਤੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿਤੀ ਜਿਸਸੇ ਵੋਹ ਸ਼ੁਧ ਚਿੱਤ ਵਾਲਾ ਹੈ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਵਾਹਜ ਭੋਗੋਂ ਮੇਂ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਕੋ ਤਿਆਗ ਕਰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਰੂਪ ਸੁਖ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਪੀਛੇ ਸੇ ਗਿਆਨ ਯੋਗ ਸੇ ਅਖਯ ਸੁਖਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ੨੧ ॥

ਮੂ० ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते ।
आद्यवंतः कौंतेय न तु तेषु रमते बुधः ॥ २२ ॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਜੋ ਸਪਰਸ਼ ਸੇ ਉਤਪੰਨ ਹੋਨੇ ਵਾਲੇ ਭੋਗ ਹੈਂ ਅਰਥਾਤ ਵਿਖੈ ਸੇ ਉਤਪੰਨ ਹੋਨੇ ਵਾਲੇ ਜੋ ਅਨੰਦ ਸੁਖ ਹੈਂ ਵੋਹ ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਦੁਖ ਕੇ ਕਾਰਣ ਹੈਂ ਔਰ ਆਨੇ ਜਾਨੇ ਵਾਲੇ ਹੈਂ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਉਨਮੇਂ ਬੁਧੀਮਾਨ ਪੁਰਖ ਨਹੀਂ ਰਮਨ ਕਰਤਾ ॥ ੨੨ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਇਸ ਲੋਕ ਔਰ ਪਰਲੋਕ ਕੇ ਵਿਖੇ ਸੁਖ ਸਭ ਨਾਸ਼ ਹੋਨੇ ਵਾਲੇ ਹੈਂ ਔਰ ਭੋਗ ਕਾਲ ਮੇਂ ਭੀ ਦੁਖ ਕੇ ਹੇਤੂ ਹੈਂ ਜੋ ਵਿਖਯੋਂ ਮੇਂ ਕੁਛ ਸੁਖ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਵੋਹ ਹੀ ਦੁਖ ਸੇ ਮਿਲਾ ਹੂਆ ਹੈ ਔਰ ਵੋਹ ਸੁਖ ਭੀ ਅਨਿਤਯ ਹੈ ॥ ੨੨ ॥

ਮੂ० शक्नोतीहैव यः सोढुं प्राक् शरीरविमोक्षणात् ।
कामक्रोधोद्भवं वेगं स युक्तः स सुखी नरः॥२३॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਮੋਖਯ ਰੂਪ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਕੇ ਕਾਮ ਔਰ ਕ੍ਰੋਧ ਯੇਹ ਦੋਨੋਂ ਵੈਰੀ ਹੈਂ ਇਨਕੇ ਤਿਆਗਨੇ ਸੇ ਮੋਖਯ ਕਾ ਭਾਗੀ ਹੋਤਾ ਹੈ ਐਸਾ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ । ਜੋ ਕਾਮ ਔਰ ਕ੍ਰੋਧ ਸੇ ਉਤਪੰਨ ਹੂਏ ਵੇਗ ਕੋ ਸਰੀਰ ਕੇ ਨਾਸ਼ ਸੇ ਪਹਿਲੇ

ਜੀਵਤੇ ਹੀ ਸਹਾਰਨੇ ਕੋ ਸਮਰਥ ਹੈ ਵੈਹ ਨਰ ਯੋਗੀ ਹੈ ਔਰ ਸੁਖੀ ਹੈ॥ ੨੩॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਕਾਮਨਾ ਸ਼ੁਭ ਵਾ ਅਸ਼ੁਭ ਇਸ ਲੋਕ ਵਾ ਪ੍ਰਲੋਕ ਕੇ ਪਦਾਰਥੋਂ ਕੀ ਅਨਰਥ ਕਾ ਹੇਤੂ ਹੈ ਔਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੀ ਕਾਮਨਾ ਤੋ ਮੋਖ੍ਯ ਮੇਂ ਅਤ੍ਯੰਤ ਪ੍ਰਤਿਬੰਧਕ ਹੈ ਜਿਸਸੇ ਦੇਖਨੇ ਸੁਨਨੇ ਔਰ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨੇ ਸੇ ਮਨ ਮੇਂ ਵਿਕਾਰ ਉਤਪੰਨ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ ਇਸੀ ਸੇ ਦੋਸ਼ ਉਤਪੰਨ ਹੋਤੇ ਹੈਂ॥ ੨੩॥

ਮੂ॰ योन्तःसुखोन्तरारामस्तथान्तज्योंतिरेव यः।
स योगी ब्रह्मनिर्वाणं ब्रह्मभूतोऽधिगच्छाति॥२४॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਅੰਤਾਕਰਣ ਮੇਂ ਹੈ ਸੁਖ ਜਿਸਕੋ ਅੰਤਾ-ਕਰਣ ਮੇਂ ਹੈ ਵਿਹਾਰ ਜਿਸਕਾ ਔਰ ਅੰਤਾਕਰਣ ਮੇਂ ਹੈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਜਿਸਕੀ ਵੋਹ ਯੋਗੀ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੂਆ ੨ ਨਿਰ-ਬਾਣ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਫਿਰ ਉਸਕਾ ਜਨਮ ਮਰਨ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ॥ ੨੪॥

ਮੂ॰ लभंते ब्रह्मनिर्वाणमृषयः क्षीणकल्मषाः।
छिन्नद्वैधा यतात्मानः सर्वभूतहिते रताः॥२५॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਉਨਕੇ ਲੱਖਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਨਾਸ਼ ਹੋ ਗਏ ਹੈਂ ਪਾਪ ਜਿਨਕੇ ਟੂਟ ਗਿਆ ਹੈ ਦੁੰਦ ਭਾਵ ਜਿਨਕਾ ਔਰ ਜੀਤਾ ਹੈ ਮਨ ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਐਸੇ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਰਿਖੀ ਨਿਰਬਾਣ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਲਭਤੇ ਹੈਂ॥ ੨੫॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਚਾਰੋਂ ਸਾਧਨੋਂ ਸੇ ਯੁਗਤ ਔਰ ਸ੍ਰਵਨ ਆਦੀ ਦੁਆਰਾ ਲੀਨ ਹੋ ਗਏ ਹੈਂ ਰਜੋ ਗੁਣ ਔਰ ਤਮੋ ਗੁਣ ਜਿਨਕੇ ਔਰ ਗਿਆਨ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੇ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਪਾਪ ਜਿਨਕਾ ਐਸੇ ਦਿਆਲੂ ਪੁਰਖ ਕਾ ਦਰਸ਼ਨ ਬੜੇ ਭਾਗ ਸੇ ਹੋਤਾ ਹੈ ਉਨਕਾ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਪੁਰਖੋਂ ਕੇ ਘਰ ਮੇਂ ਆਨਾ ਜਾਨਾ ਕੇਵਲ ਗ੍ਰਿਹ-ਸਤੀਓਂ ਕੇ ਕਲਿਆਣ ਕੇ ਲੀਏ ਹੈ ॥ ੨੫ ॥

ਮੂ੦ कामक्रोधवियुक्तानां यतीनां यतचेतसाम् ।
अभितो ब्रह्मनिर्वाणं वर्तते विदितात्मनाम्।२६।

ਭਾਖਾਰਥ--ਕਾਮ ਆਦੀ ਸੇ ਰਹਿਤ ਮਹਾਤਮਾ ਜੀ-ਵਤੇ ਹੀ ਮੁਕਤ ਹੈਂ ਫਿਰ ਉਨਕੇ ਵਿਦੇਹ ਮੁਕਤੀ ਕਾ ਕਿਆ ਕਹਿਨਾ ਹੈ ਐਸਾ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਸੇ ਰਹਿਤ ਜੀਤਾ ਹੈ ਅੰਤਾਕਰਣ ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਔਰ ਜਾਨਾ ਹੈ ਆਤਮਤਤ੍ਵ ਅਰਥਾਤ ਪੂਰਣ ਬ੍ਰਹਮ ਸਚਿੱਦਾਨੰਦ ਆਤਮਾ ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਐਸੇ ਸੰਨਿਆਸੀਓਂ ਕੋ ਸਭ ਅਵਸਥਾ ਮੇਂ ਅਰਥਾਤ ਜਾਗ੍ਰਤ ਸ੍ਵਪਨ ਸੁਖੁਪਤੀ ਮੇਂ ਮੋਖਜ ਪਰਮਾਨੰਦ ਵਰ-ਤਤਾ ਹੈ॥ ੨੬॥

ਮੂ੦ स्पर्शान् कृत्वा बहिर्बाह्यांश्चक्षुश्चैवांतरे भ्रुवोः ।
प्राणापानौ समौ कृत्वा नासाभ्यंतरचारिणौ २७
यतेंद्रियमनोबुद्धिर्मुनिर्मोक्षपरायणः ।
विगतेच्छाभयक्रोधो यः सदा मुक्त एव सः।२८।

ਭਾਖਾਰਥ--ਜਿਸ ਯੋਗ ਸੇ ਸੰਨਿਆਸੀ ਜੀਵਤੇ ਹੂਏ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਹੈਂ ਔਰ ਦੇਹ ਕੇ ਪੀਛੇ ਸਦਾ ਪਰਮਾਨੰਦ

ਕੋ ਭੋਗਤੇ ਹੈਂ ਉਸ ਯੋਗ ਕਾ ਲੱਖਣ ਦੋਨੋਂ ਸ਼ਲੋਕੋਂ ਸੇ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਬਾਹਿਰ ਹੋਨੇ ਵਾਲੇ ਰੂਪ ਰਸ ਆਦੀ ਪਦਾ-ਰਥੋਂ ਕੋ ਬਾਹਰ ਹੀ ਕਰਕੇ ਅਰਥਾਤ ਰੂਪ ਰਸ ਆਦੀ ਸਭ ਪਦਾਰਥ ਬਾਹਿਰ ਹੋਨੇ ਵਾਲੇ ਹੈਂ ਚਿੰਤਨ ਕਰਨੇ ਸੇ ਵੈਹ ਭੀਤਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਇਸਸੇ ਵਿਖਯੋਂ ਕਾ ਚਿੰਤਨ ਔਰ ਦਰਸ਼ਨ ਆਦੀ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਨੇਤ੍ਰੋਂ ਕੋ ਦੋਨੋਂ ਭਰੂ ਕੇ ਬੀਚ ਮੇਂ ਕਰਕੇ ਅਰਥਾਤ ਨੇਤ੍ਰੋਂ ਕੋ ਬਹੁਤ ਨ ਖੋਹਲਨਾ ਨ ਮੀਟਨਾ ਬਹੁਤ ਖੋਹਲਨੇ ਸੇ ਰੂਪ ਕੇ ਸਾਥ ਸੰਬੰਧ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ ਔਰ ਮੀਟਨੇ ਸੇ ਨਿੰਦ੍ਰਾ ਆ ਜਾਤੀ ਹੈ ਇਸਸੇ ਦੋਨੋਂ ਭਰੂ ਕੇ ਬੀਚ ਮੇਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਖਨਾ ਅੱਛਾ ਹੈ ਔਰ ਪ੍ਰਾਣ ਅਪਾਣ ਇਨਕੋ ਨਾਸਕੋਂ ਕੇ ਅਭ ਅੰਤਰ ਚਾਰੋ ਓਰ ਸਮ ਕਰਕੇ॥ ੨੭॥ ਜੀਤੇ ਹੈਂ ਇੰਦ੍ਰੇ ਮਨ ਔਰ ਬੁਧੀ ਜਿਸਨੇ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ ਹੈਂ ਇੱਛਾ ਭੈ ਔਰ ਕ੍ਰੋਧ ਜਿਸਸੇ ਐਸਾ ਜੋ ਮੋਖਯ ਪ੍ਰਾਇਣ ਮਨਨ ਸ਼ੀਲ ਸੰਨਿਆਸੀ ਹੈ ਵੈਹ ਸਦਾ ਹੀ ਮੁਕਤ ਹੈ॥ ੨੮॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਨਾਸਕਾ ਕੇ ਅਭ ਅੰਤਰ ਚਾਰੀ ਪ੍ਰਾਣੋਂ ਕੋ ਇਸ ਲੀਏ ਕਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੀਘ੍ਰ ਗਤੀ ਨ ਹੋ ਜਾਵੇ ਇਸੀ ਲੀਏ ਨੀਚੇ ਕੀ ਔਰ ਊਪਰ ਕੀ ਯੇਹ ਦੋਨੋਂ ਗਤੀ ਸਮ ਕਰਨਾ ਠੀਕ ਹੈ ਇਸੀ ਕੋ ਕੁੰਭਕ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ॥ ੨੭॥ ਸਭ ਦੁਖੋਂ ਕੀ ਨਿ-ਵਿਰਤੀ ਔਰ ਪਰਮਾਨੰਦ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਯੇਹ ਮੁਕਤੀ ਕਾ ਲੱਖਣ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਕੇ ਮਨਨ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਕਾ ਨਾਮ ਮੁਨੀ ਹੈ॥ ੨੮॥

मू० भोक्तारं यज्ञतपसां सर्वलोकमहेश्वरम् ।
सुहृदं सर्वभूतानां ज्ञात्वा मां शांतिमृच्छति ।२९।

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे संन्यासयोगो नाम
पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

ਭਾਖ੍ਯਾਰਥ–ਯਗ ਔਰ ਤਪ ਕੇ ਭੋਗਨੇ ਵਾਲਾ ਸਭ ਲੋਕੋਂ ਕਾ ਈਸ਼੍ਵਰ ਸੰਪੂਰਣ ਜੀਵੋਂ ਕਾ ਮਿਤ੍ਰ ਮੁਝਕੋ ਜਾਨ ਕਰ ਮਨੁਖ ਸ਼ਾਂਤੀ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ॥ ੨੯॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਹੇ ਅਰਜਨ ਸੰਪੂਰਣ ਯਗੋਂ ਕਾ ਕਰਤਾ ਭੋਗਤਾ ਔਰ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮਾ ਆਦਿਕੋਂ ਕਾ ਪ੍ਰੇਰਕ ਜੋ ਪ੍ਰਤਿਉਪਕਾਰ ਕੀ ਅਪੇਖਿਆ ਨ ਕਰਕੇ ਸਭ ਜੀਵੋਂ ਪਰ ਉਪਕਾਰ ਕਰਤਾ ਹੈ ਜੋ ਸਭ ਪ੍ਰਾਣੀਓਂ ਕੇ ਬੁਧੀ ਕੀ ਬ੍ਰਿਤੀ ਕਾ ਸਾਖੀ ਔਰ ਜੋ ਸਭ ਕੋ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਤਾ ਹੈ ਐਸੇ ਮੁਝਕੋ ਜਾਨ ਕਰ ਯੋਗੀ ਮੁਕਤੀ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ੨੯ ॥

ਇਤਿ ਪੰਡਿਤ ਕ੍ਰਿਪਾਰਾਮ ਕ੍ਰਿਤਾਯਾਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਭਾਖਾਯਾਂ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਤਗੀਤਾ ਟੀਕਾਯਾਂ ਪੰਚਮੋ ਅਧਿਯਾਯਾ ॥ ੫ ॥

ओ३म्

षष्ठम अध्याय।

श्रीभगवानुवाच

मूलम् अनाश्रितः कर्मफलं कार्यं कर्म करोति यः।
स संन्यासी च योगी च न निरग्निर्न चाक्रियः॥१॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ਕਰਮੋਂ ਕੇ ਫਲ ਕੋ ਨਹੀਂ ਆਸ਼ਰੇ ਕੀਆ ਜਿਸਨੇ ਅਰਥਾਤ ਕਰਮੋਂ ਕੇ ਫਲ ਕੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਜਿਸਕੋ ਨਹੀਂ ਔਰ ਕਰਨੇ ਯੋਗ ਸ਼੍ਰੁਤੀ ਔਰ ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਵਿਹਿਤ ਕਰਮ ਕੋ ਕਰਤਾ ਹੈ ਵੋਹ ਸੰਨਿਆਸੀ ਔਰ ਯੋਗੀ ਜਾਨਨਾ ਤਾਤਪਰਯ ਕਰਮ ਕੇ ਫਲ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨੇ ਸੇ ਏਕ ਦੇਸ਼ ਮੇਂ ਉਸਕੋ ਸੰਨਿ-ਆਸੀ ਜਾਨਣਾ ਔਰ ਕਰਨੇ ਯੋਗਜ ਕਰਮ ਕੇ ਕਰਨੇ ਸੇ ਏਕ ਦੇਸ਼ ਮੇਂ ਉਸਕੋ ਯੋਗੀ ਸਮਝਨਾ॥ ੧॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਪੂਰਬ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਸਹਿਤ ਸੰਨਿਆਸ ਕੇ ਗਿਆਨ ਯੋਗ ਕੋ ਕਹਾ ਔਰ ਚਿੱਤ ਕੀ ਸ਼ੁਧੀ ਕੇ ਲੀਏ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਰਮ ਯੋਗ ਕੋ ਭੀ ਕਹਾ ਚਿੱਤ ਕੇ ਸ਼ੁਧ ਹੋ ਜਾਨੇ ਪਰ ਭੀ ਯਦੀ ਵਿਖੇਪ ਹੋ ਜਾਵੇ ਔਰ ਮੋਖਜ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨ ਹੋ ਤਬ ਵਿਖੇਪ ਕੀ ਨਿਵਰਤੀ ਔਰ ਮੋਖਜ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੇ ਲੀਏ ਉਪਾਯਾਂਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਔਰ ਪੰਚਮੇ ਅਧਿਆਇ ਕੇ ਅੰਤ ਮੇਂ ਜੋ ਸੂਖਮ ਰੂਪ ਸੇ ਯੋਗ ਕਹਾ ਹੈ ਉਸੀ ਕੋ ਅਬ ਛਠੇ ਅਧਿਆਇ ਮੇਂ ਵਿਸਤਾਰ ਸੇ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ॥ ੧॥

मू० यं संन्यासमिति प्राहुर्योगं तं विद्धि पांडव।
न ह्यसंन्यस्तसंकल्पो योगी भवति कश्चन॥२॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਜਿਸਕੋ ਸੰਨਿਆਸ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ਉਸੀ ਕੋ ਤੂ ਯੋਗ ਜਾਣ, ਨਹੀਂ ਤਿਆਗੇ ਹੈਂ ਸ਼ੁਭ ਅਸ਼ੁਭ ਸੰਕਲਪ ਜਿਸਨੇ ਐਸਾ ਕੋਈ ਯੋਗੀ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ॥ ੨ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਕਰਮ ਔਰ ਕਰਮੋਂ ਕੇ ਫਲ ਕੇ ਤਿਆਗ ਕੋ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਮੇਂ ਸੰਨਿਆਸ ਕਹਾ ਹੈ ਔਰ ਫਲ ਕੀ ਇੱਛਾ ਕਰਤ੍ਰਿਤਵ ਅਭਿਮਾਨ ਕੋ ਤਿਆਗ ਕਰ ਜੋ ਕਰਮ ਕਰਤਾ ਹੈ ਉਸੀ ਕੋ ਤੂ ਯੋਗੀ ਜਾਣ ਕਿਉਂਕਿ ਆਤਮਤਤ੍ਵ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੇ ਸਾਧਨ ਦੋਨੋਂ ਤੁਲਜ ਹੈਂ ॥ ੨ ॥

ਮੂ॰ आरुरुक्षोर्मुनेर्योगं कर्म कारणमुच्यते ।
योगारूढस्य तस्यैव शमः कारणमुच्यते ॥ ३ ॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਗਿਆਨ ਯੋਗ ਕੋ ਚੜ੍ਹਨੇ ਕੀ ਇੱਛਾ ਵਾਲੇ ਜਗਿਆਸੂ ਕੋ ਭਗਵੰਤ ਅਰਾਧਨ ਰੂਪ ਕਰਮ ਪ੍ਰਮਾਨੰਦ ਸਰੂਪ ਆਤਮਾ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਮੇਂ ਹੇਤੂ ਕਹਾ ਹੈ ਔਰ ਯੋਗ ਮੇਂ ਚੜ੍ਹੇ ਹੂਏ ਉਸੀ ਯੋਗੀ ਕਾ ਪਰਮਾਨੰਦ ਸਰੂਪ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਮੇਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੇਤੂ ਕਹਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਲੋਕਿਕ ਔਰ ਵੈਦਿਕ ਕਰਮੋਂ ਸੇ ਉਪਰਾਮ ਹੋਕਰ ਸੱਚਿ-ਦਾਨੰਦ ਬ੍ਰਹਮ ਕਾ ਧਿਆਨ ਕਰਨਾ ਕਹਾ ਹੈ ॥ ੩ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਚਿੱਤ ਕੀ ਸ਼ੁਧੀ ਔਰ ਵੈਰਾਗਜ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੇ ਲੀਏ ਮੁਮੁਖਜ਼ੂ ਕੋ ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ ਔਰ ਜਬ ਕਰਮ ਕਰਤੇ ੨ ਚਿੱਤ ਸ਼ੁਧ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਬ ਕਰਮੋਂ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ ॥ ੩ ॥

ਮੂ० यदा हि नेंद्रियार्थेषु न कर्मस्वनुषज्जते ।
सर्वसंकल्पसंन्यासी योगारूढस्तदोच्यते ॥ ४ ॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਅਬ ਯੋਗਾਰੂਢ ਕਾ ਲੱਖਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਜਬ ਗਿਆਨੀ ਪੁਰਖ ਨ ਵਿਖਯੋਂ ਮੇਂ ਔਰ ਨ ਕਰਮੋਂ ਮੇਂ ਆਸਕਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਔਰ ਸੰਕਲਪੋਂ ਕੋ ਤਿਆਗ ਦੇਤਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਇਸ ਲੋਕ ਔਰ ਪ੍ਰਲੋਕ ਕੇ ਨਮਿੱਤ ਉਤ-ਪੰਨ ਹੂਏ ਸੰਕਲਪੋਂ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤਬ ਯੋਗਾ-ਰੂਢ ਕਹਾ ਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ੪ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਜਿਸ ਕਾਲ ਮੇਂ ਪੁਰਖ ਕੀ ਬੁਧੀ ਕਰਮ ਔਰ ਕਰਮੋਂ ਕੇ ਫਲ ਸੇ ਵਿ-ਰਕਤ ਹੋ ਜਾਵੇ ਔਰ ਆਤਮਾ ਕੋ ਅਕਰਤਾ ਅਭੋਗਤਾ ਜਾਨ ਲੇਵੇ ਔਰ ਸੰਪੂ-ਰਣ ਕਾਮਨੋਂ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਬ ਯੋਗਾਰੂਢ ਕਹਾ ਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ੪ ॥

ਮੂ० उद्धरेदात्मनाऽऽत्मनं नात्मानमवसादयेत् ।
आत्मैव ह्यात्मनो बंधुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥ ५ ॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਵਿਚਾਰ ਯੁਗਤ ਮਨ ਸੇ ਜੀਵ ਕੋ ਸੰਸਾਰ ਸੇ ਉਧਾਰ ਕਰੇ ਅਰਥਾਤ ਨਿਕਾਲੇ, ਜੀਵ ਕੋ ਨੀਚੇ ਨ ਗਿਰਾਵੇ, ਜੀਵ ਕਾ ਵਿਵੇਕ ਯੁਗਤ ਮਨ ਹੀ ਬੰਧੂ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਸੰਸਾਰ ਸੇ ਮੁਕਤ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਜੀਵ ਕਾ ਰਾਗ ਦ੍ਵੈਸ਼ ਆਦੀ ਯੁਗਤ ਮਨ ਹੀ ਵੈਰੀ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਨਰਕ ਆਦਿਕੋਂ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ॥ ੫ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਵਿਵੇਕ ਯੁਗਤ ਰਾਗ ਦ੍ਵੈਸ਼ ਆਦੀ ਰਹਿਤ ਮਨ ਸ਼ੁਧ ਹੈ, ਔਰ ਵਿਵੇਕ ਰਹਿਤ ਰਾਗ ਦ੍ਵੈਸ਼ ਆਦੀ ਸਹਿਤ ਮਨ ਮਲੀਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ਵਿਖਯੋਂ ਮੇਂ ਆਸਕਤ ਮਨ ਬੰਧਨ ਕਾ ਹੇਤੂ ਹੈ ਔਰ ਵਿਖਯੋਂ ਮੇਂ ਆਸਕਤੀ ਰਹਿਤ ਮਨ ਮੋਖ੍ਯ ਕਾ ਹੇਤੂ ਹੈ ॥ ੫ ॥

ਮੂ੦ बंधुरात्मात्मनस्तस्य येनात्मैवात्मना जितः ।
अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्त्तेतात्मैव शत्रुवत् ॥ ६ ॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਪੂਰਬ ਸ਼ਲੋਕ ਕੇ ਅਰਥ ਕੋ ਇਸ ਮੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਕੇ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ । ਉਸ ਜੀਵ ਕਾ ਮਨ ਬੰਧੂ ਹੈ ਜਿਸ ਜੀਵ ਨੇ ਮਨ ਕੋ ਵਸ਼ ਕੀਆ ਹੈ, ਔਰ ਜਿਸਨੇ ਮਨ ਆਦੀ ਕੋ ਨਹੀਂ ਵਸ਼ ਕੀਆ ਉਸਕਾ ਮਨਹੀ ਸ਼ਤ੍ਰੂ ਕੀ ਤਰਹ ਵੈਰ ਭਾਵ ਮੇਂ ਵਰਤਤਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਵਿਖ੍ਯੋਂ ਮੇਂ ਆਸਕਤ ਮਨ ਮੋਖ੍ਯ ਮੇਂ ਪ੍ਰਤਿਬੰਧਕ ਹੈ ਇਸੀ ਸੇ ਉਸਕੋ ਵੈਰੀ ਕਹਾ ਹੈ, ਔਰ ਰਾਗ ਦ੍ਵੈਸ਼ ਆਦੀ ਰਹਿਤ ਮਨ ਮੋਖ੍ਯ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਮੇਂ ਸਹਾਇਕ ਹੈ ਇਸੀ ਸੇ ਉਸਕੋ ਬੰਧੂ ਕਹਾ ਹੈ ॥ ੬ ॥

ਮੂ੦ जितात्मनः प्रशांतस्य परमात्मा समाहितः ।
शीतोष्णसुखदुःखेषु तथा मानापमानयोः ॥ ७ ॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਅੰਤਾਕਰਣ ਆਦੀ ਵਸ਼ ਕਰਨੇ ਕਾ ਫਲ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ । ਜੀਤੇ ਹੈਂ ਅੰਤਾਕਰਣ ਆਦੀ ਜਿਸਨੇ ਇਸੀ ਸੇ ਜੋ ਸ਼ਾਂਤ ਸਰੂਪ ਹੈ ਸੀਤ ਉਸ਼ਨ ਸੁਖ ਦੁਖ ਮੇਂ ਵੈਸੇ

ਹੀ ਮਾਨ ਔਰ ਅਪਮਾਨ ਮੇਂ ਜੋ ਸਮ ਹੈ ਉਸਕੋ ਪ੍ਰਮਾ-ਤਮਾ ਅਰਥਾਤ ਸ਼ੁਧ ਸਚਿੱਦਾਨੰਦ ਪੂਰਣ ਬ੍ਰਹਮ ਆਤਮ ਭਾਵ ਸੇ ਵਰਤਤਾ ਹੈ ॥ ੭ ॥

ਮੂ॰ ज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा कूटस्थो विजितेंद्रियः ।
युक्त इत्युच्यते योगी समलोष्टाश्मकांचनः ॥८॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਜਿਸ ਯੋਗਾਰੂਢ ਕੋ ਆਤਮਾ ਪ੍ਰਤਖਜ ਹੈ ਉਸਕਾ ਲੱਖਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਗਿਆਨ ਵਿਗਿਆਨ ਸੇ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੈ ਅੰਤਾਕਰਣ ਜਿਸਕਾ ਨਿਰਵਿਕਾਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਜੀਤੇ ਹੈਂ ਇੰਦ੍ਰੇ ਜਿਸਨੇ, ਸਮ ਹੈ ਮਿਟੀ ਕਾ ਢੇਲਾ ਲੋਹਾ, ਪਥਰ, ਔਰ ਸੋਨਾ ਜਿਸਕੋ ਉਸਕੋ ਯੋਗਾਰੂਢ ਯੋਗੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ॥ ੮ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਮਹਾ ਵਾਕਜ ਕੇ ਸ਼੍ਰਵਨ ਸੇ ਜੋ ਜਾਣਾ ਗਿਆ ਹੈ ਉਸਕੋ ਗਿਆਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਅਰਥਾਤ ਯੇਹ ਤੋ ਪ੍ਰੋਖਜ ਗਿਆਨ ਹੈ ਔਰ ਯੁਗਤੀ ਸਮਨਵੈ ਆਦੀ ਸੇ ਹਸਤਾਮਲਕ ਕੀ ਤਰਹ ਜੋ ਅਨੁਭਵ ਹੈ ਉਸਕੋ ਵਿਗਿਆਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਅਰਥਾਤ ਯੇਹ ਅਪ੍ਰੋਖਜ ਗਿਆਨ ਹੈ ਇਨ ਦੋਨੋਂ ਸੇ ਜਿਸਕਾ ਅੰਤਾਕਰਣ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੈ ਉਸਕੋ ਗਿਆਨ ਵਿਗਿਆਨ ਤ੍ਰਿਪਤਾਤਮਾ ਕਹਤੇ ਹੈਂ। ਰਾਗ ਦ੍ਵੈਸ਼ ਆਦੀ ਵਿਕਾਰੋਂ ਸੇ ਰਹਿਤ ਜੋ ਹੈ ਉਸਕੋ ਕੂਟਸਥ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ॥ ੮ ॥

ਮੂ॰ सुहृन्मित्रार्युदासीनमध्यस्थद्वेष्यबंधुषु ।
साधुष्वपि पापेषु समबुद्धिर्विशिष्यते ॥ ९ ॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਸੁਹ੍ਰਿਤ, ਮਿਤ੍ਰ, ਸ਼ਤ੍ਰ, ਉਦਾਸੀਨ, ਮਧਜ-ਸਥ, ਦ੍ਵੇਖਜ, ਬੰਧੂ ਇਨ ਮੇਂ ਸਾਧੂ ਔਰ ਪਾਪੀਓਂ ਮੇਂ

ਭੀ ਜਿਸਕੀ ਸਮ ਬੁਧੀ ਹੈ ਵੈਹ ਪਹਿਲੇ ਯੋਗੀ ਸੇ ਭੀ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈ ॥ ੯ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਜੋ ਦੂਸਰੇ ਕਾ ਉਪਕਾਰ ਕਰੇ ਔਰ ਮਮਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸੇ ਰਹਿਤ ਹੋ ਉਸਕੋ ਸੁਹ੍ਰਿਤ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਮਮਤਾ ਸਨੇਹ ਦੁਆਰਾ ਜੋ ਉਪਕਾਰ ਕਰੇ ਉਸ ਕੋ ਮਿਤ੍ਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਜੋ ਦੂਸਰੇ ਕਾ ਅਨਿਸ਼ਟ ਚਿੰਤਨ ਕਰੇ ਉਸਕੋ ਅਰੀ ਜਾਨਣਾ। ਜੋ ਕਿਸੀ ਕਾ ਭਲਾ ਬੁਰਾ ਨ ਚਾਹੇ ਉਸਕੋ ਉਦਾਸੀਨ ਜਾਨਣਾ। ਦੋਨੋਂ ਕੇ ਬੀਚ ਮੇਂ ਜੋ ਯਥਾਰਥ ਕਹ ਉਸਕੋ ਮਧਯਸਥ ਜਾਨਣਾ। ਜੋ ਦੂਸਰੇ ਕੇ ਲਾਭ ਕੋ ਨ ਸਹ ਸਕੇ ਉਸਕੋ ਦ੍ਵੇਖਯ ਜਾਨਣਾ ॥ ੯ ॥

ਮੂ० योगी युंजीत सततमात्मानं रहसि स्थितः।
एकाकी यतचित्तात्मा निराशीर परिग्रहः ॥ १० ॥

ਭਾਖਾਰਥ--ਯੋਗਾਰੂਢ ਕਾ ਲੱਖਣ ਕਹਕਰ ਅਬ ਯੋਗ ਕੋ ਅੰਗੋਂ ਕੇ ਸਹਿਤ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਰੋਕਾ ਹੈ ਚਿੱਤ ਔਰ ਸਰੀਰ ਜਿਸਨੇ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਆਸ਼ਾ ਜਿਸਕੀ ਤਿਆਗ ਦੀਆ ਹੈ ਪਰਵਾਰ ਜਿਸਨੇ ਐਸਾ ਯੋਗੀ ਇਕੇਲਾ ਇਕਾਂਤ ਮੇਂ ਬੈਠਾ ਹੂਆ ਅਪਨੇ ਚਿੱਤ ਕੋ ਸਮਾਧੀ ਮੇਂ ਇਸਥਿਰ ਕਰੇ ॥ ੧੦ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਪ੍ਰਥਮ ਆਤਮ ਤਤ੍ਵ ਵੇਦਾਂਤ ਵਾਕੋਂ ਸੇ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰੇ ਫਿਰ ਉੱਤਮ ਯੁਗਤੀਓਂ ਸੇ ਮਨਨ ਕਰੇ ਪੀਛੇ ਨਿਦਿਧਿਆਸਨ ਕਰੇ ਫਿਰ ਵਿਖੇਪਕਾਰਕ ਸੰਪੂਰਣ ਮਮਤਾ ਕੋ ਤਿਆਗ ਕਰ ਏਕਾਂਤ ਦੇਸ਼ ਮੇਂ ਚਿੱਤ ਕੋ ਇਕਾਗਰ ਕਰੇ ਔਰ ਅਪਨੇ ਮਨ ਔਰ ਇੰਦ੍ਰਿਯੋਂ ਕੋ ਵਸ਼ ਮੇਂ ਰਖ ਕਰ ਅਤਯੰਤ ਨਿਸ਼ਚਲ ਹੋਕਰ ਪਰਮ ਵੈਰਾਗ ਕੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਸੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਰਹਿਤ ਹੋਕਰ ਇਸਥਿਤ ਹੋਵੇ ॥ ੧੦ ॥

ਮੂ० शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः ।
नात्युच्छ्रितं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् ११

ਭਾਖਾਰਥ--ਆਸਨ ਕੀ ਵਿਧੀ ਦੋ ਸ਼ਲੋਕੋਂ ਮੇਂ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਆਸਨ ਯੋਗ ਕਾ ਵਹੀਰੰਗ ਸਾਧਨ ਹੈ ਅੰਤਰੰਗ ਅਭਿਆਸ ਕਾ ਸਹਾਇਕ ਹੈ ਨ ਬਹੁਤ ਊਚਾ ਨ ਬਹੁਤ ਨੀਚਾ ਵਸਤ੍ਰ ਮ੍ਰਿਗਚਰਮ ਔਰ ਕੁਸ਼ਾ ਹੈ ਊਪਰ ਜਿਸਕੇ ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੇ ਊਪਰ ਪ੍ਰਥਮ ਕੁਸ਼ਾ ਕਾ ਆਸਨ ਉਸਕੇ ਊਪਰ ਮ੍ਰਿਗਚਰਮ, ਉਸਕੇ ਊਪਰ ਸੂਤ ਬਸਤ੍ਰ ਵਿਛਾਵੈ ਐਸੇ ਅਪਨੇ ਅਸਥਿਰ ਆਸਨ ਕੋ ਪਵਿਤ੍ਰ ਦੇਸ਼ ਮੇਂ ਅਸਥਾਪਨ ਕਰਕੇ ॥ ੧੧ ॥

ਮੂ० तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा यतचित्तेंद्रियक्रियः ।
उपविश्यासने युंज्याद्योगमात्मविशुद्धये॥ १२॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਔਰ ਰੋਕਾ ਹੈ ਚਿੱਤ ਔਰ ਇੰਦ੍ਰਿਯੋਂ ਕੀ ਕ੍ਰਿਆ ਜਿਸਨੇ ਐਸਾ ਯੋਗੀ ਉਸ ਆਸਨ ਮੇਂ ਬੈਠ ਕਰ ਔਰ ਮਨ ਕੋ ਇਕਾਗ੍ਰ ਕਰਕੇ ਅੰਤਾਕਰਣ ਕੀ ਸ਼ੁਧੀ ਕੇ ਲੀਏ ਯੋਗ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰੇ ॥ ੧੨ ॥

ਮੂ० समं कायशिरोग्रीवं धारयन्नचलं स्थिरः ।
संप्रेक्ष्य नासिकाग्रं स्वं दिशश्चानवलोकयन् १३

ਭਾਖਾਰਥ–ਚਿੱਤ ਕੇ ਇਕਾਗ੍ਰ ਕਰਨੇ ਮੇਂ ਦੇਹ ਕੀ ਧਾਰਨਾ ਭੀ ਵਹੀਰੰਗ ਸਾਧਨ ਮੇਂ ਉਪਯੋਗੀ ਹੈ ਉਸ

ਕੋ ਭੀ ਦੋਨੋਂ ਸ਼ਲੋਕੋਂ ਮੇਂ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਦੇਹ ਸ਼ਿਰ ਔਰ ਗ੍ਰੀਵਾ ਇਨਕੋ ਸਮ ਅਚਲ ਧਾਰਨ ਕਰਤਾ ਹੂਆ ਦ੍ਰਿੜ ਹੋਕਰ ਅਪਨੀ ਨਾਸਿਕਾ ਕੇ ਅਗ੍ਰਭਾਵ ਕੋ ਦੇਖ ਕਰ ਔਰ ਦਿਸ਼ਾ ਕੋ ਨ ਦੇਖਤਾ ਹੂਆ ਆਤਮ ਪ੍ਰਾਇਣ ਹੋਕਰ ਬੈਠੇ ॥ ੧੩ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਮੂਲਾਧਾਰ ਸੇ ਲੇਕਰ ਸਿਰ ਪ੍ਰਯੰਤ ਸ਼ਰੀਰ ਕੋ ਇਸਥਰ ਕਰੇ ਔਰ ਨਿਸ਼ਕੰਪ ਹੋਕਰ ਲੈ ਵਿਖੇਪ ਸੇ ਰਹਿਤ ਹੋਕਰ ਬੈਠੇ ਦੁਖ ਜਾਨ ਕਰ ਪ੍ਰਯਤਨ ਮੇਂ ਕਚਾਈ ਨ ਹੋਨੇ ਪਾਵੈ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋਕਰ ਧੀਰਜ ਕੇ ਸਹਿਤ ਦ੍ਰਿੜ ਹੋਕਰ ਬੈਠੇ ॥ ੧੩ ॥

ਮੂ॰ प्रशान्तात्मा विगतभीर्ब्रह्मचारि व्रते स्थितः ।
मनःसंयम्यमच्चित्तो युक्तआसीत मत्परः ॥ १४॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਔਰ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸ਼ਾਂਤ ਹੂਆ ਹੈ ਅੰਤਾਕਰਣ ਜਿਸਕਾ, ਦੂਰ ਹੋਗਿਆ ਹੈ ਭੈ ਜਿਸਕਾ, ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਕੇ ਬ੍ਰਿਤ ਮੇਂ ਇਸਥਿਤ, ਮਨਕੋ ਰੋਕ ਕਰ, ਮੇਰੇ ਮੇਂ ਹੈ ਚਿੱਤ ਜਿਸਕਾ, ਐਸਾ ਸਾਵਧਾਨ ਹੂਆ ੨ ਮਤ ਪ੍ਰਾਇਣ ਹੋਕਰ ਬੈਠੇ ॥ ੧੪ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਅਸ਼ਟਾਂਗ ਮੈਥੁਨ ਸੇ ਵਰਜਿਤ, ਗਿਆਨ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਕੀ ਸੇਵਾ ਮੇਂ ਤਤਪਰ, ਭਿਖਿਆ ਕੇ ਅੰਨ ਸੇ ਸਦਾ ਭੋਜਨ ਕਰਨਾ, ਅੰਤਾਕਰਣ ਕੀ ਬ੍ਰਿਤੀਓਂ ਕੋ ਰੋਕਨਾ, ਸਾਵਧਾਨ ਅਪ੍ਰਮਤ ਔਰ ਆਲਸ ਸੇ ਰਹਿਤ, ਐਸੇ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਕੇ ਬ੍ਰਿਤਿ ਮੇਂ ਇਸਥਿਰ ਹੋਕਰ ਪਰਬ੍ਰਹਮ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੋ ਹੀ ਪਰਮ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਜਾਨ ਕਰ ਪੂਰਬ ਕਹਿ ਹੂਏ ਆਸਨ ਪਰ ਬੈਠ ਕਰ ਅਭਿਆਸ ਕਰੇ ॥ ੧੪ ॥

मू० युञ्जन्नेवं सदात्मानं योगी नियतमानसः।
शान्तिं निर्वाणपरमां मत्संस्थामधिगच्छाति।१५।

ਭਾਖਾਰਥ–ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨੇ ਸੇ ਜੋ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਉਸਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਯੋਗੀ ਸਦਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀ ਔਰ ਅੰਤਾਕਰਣ ਕੋ ਸਾਵ-ਧਾਨ ਕਰਤਾ ਹੂਆ ਰੋਕਾ ਹੈ ਮਨ ਜਿਸਨੇ ਐਸਾ ਉੱਤਮ ਸੁਖਵਾਲੀ ਔਰ ਮੇਰੇ ਮੇਂ ਹੈ ਇਸਥਿਤ੍ਰੀ ਜਿਸਕੀ ਐਸੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ॥ ੧੫॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਪੂਰਬ ਕਹੀ ਹੂਈ ਰੀਤੀ ਸੇ ਜੋ ਮੁਨੀ ਜੋਗਾ ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਾਇਣ ਹੈ ਵੈਹ ਵਿਰਾਗ ਔਰ ਅਭਿਆਸ ਸੇ ਮਨ ਸਾਵਧਾਨ ਕਰੇ ਅਭਿਆਸ ਕੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਸੇ ਜਿਸਨੇ ਮਨਕਾ ਨਿਰੋਧ ਕੀਆ ਹੈ ਉਸਕੇ ਅੰਤਾਕਰਣ ਮੇਂ ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ ਔਰ ਸਹਿਤ ਕਾਰਯ ਕੇ ਉਸਕਾ ਅਗਿਆਨ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ ਪੀਛੇ ਸੇ ਵੋਹ ਮੁਕਤੀ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ॥ ੧੫॥

मू० नात्यश्नतस्तुयोगोस्ति नचैकान्तमनश्नतः।
नाचातिस्वप्नशीलस्य जाग्रतो नैव चार्जुन।१६।

ਭਾਖਾਰਥ–ਧਿਆਨ ਮੇਂ ਲਗੇ ਹੂਏ ਯੋਗੀ ਕੇ ਭੋਜਨ ਆਦੀ ਕਾ ਨਿਯਮ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਦੋ ਸ਼ਲੋਕੋਂ ਸੇ ਵੈਹ ਭੀ ਵਹੀਰੰਗ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਬਹੁਤ ਭੋਜਨ ਖਾਨੇ ਵਾਲੇ ਕਾ ਯੋਗ ਸਿਧ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ਔਰ ਨਿਰੰਤਰ ਨ ਖਾਨੇ ਵਾਲੇ ਕਾ ਭੀ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ਔਰ ਬਹੁਤ ਸੋਨੇ

ਵਾਲੇ ਕਾ ਭੀ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ਔਰ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਗਨੇ ਵਾਲੇ ਕਾ ਭੀ ਸਿਧ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ॥ ੧੬ ॥

ਮੂ॰ युक्ताहार विहारस्य युक्तचेष्टस्य कर्मसु ।
युक्तस्वप्नावबोधस्य योगोभवति दुःखहा ॥१७॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਜੁਗਤ ਕਾ ਹੈ ਭੋਜਨ ਔਰ ਵਿਹਾਰ ਜਿਸ ਕਾ ਕਰਮੋਂ ਜੁਗਤ ਹੈ ਚੇਸ਼ਟਾ ਜਿਸਕੀ ਔਰ ਜੁਗਤ ਕਾ ਹੈ ਸੋਨਾ ਔਰ ਜਾਗਨਾ ਜਿਸਕਾ ਐਸੇ ਯੋਗੀ ਕਾ ਯੋਗ ਦੁਖੋਂ ਕੋ ਨਾਸ਼ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ॥ ੧੭ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਲਿਖਾ ਹੈ ਉਦਰ ਕੇ ਚਾਰ ਭਾਗੋਂ ਮੇਂ ਸੇ ਦੋ ਭਾਗ ਅੰਨ ਸੇ ਪੂਰਣ ਕਰੇ, ਇਕ ਭਾਗ ਜਲ ਸੇ ਪੂਰਣ ਕਰੇ, ਔਰ ਇਕ ਭਾਗ ਪਵਨ ਕੇ ਆਨੇ ਜਾਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਰਾਖੇ ਤਾਤਪਰਯ ਯੇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੁਛ ਭੂਖ ਰਖ ਕਰ ਭੋਜਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ ॥ ੧੭ ॥

ਮੂ॰ यदाविनियतंचित्त मात्मन्येवावतिष्ठते ।
निःस्पृहः सर्वकामेभ्यो युक्त इत्युच्यते तदा ।१८।

ਭਾਖਾਰਥ-ਯੋਗ ਕੇ ਸਿਧ ਹੋਨੇ ਕਾ ਕਾਲ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਜਿਸ ਕਾਲ ਮੇਂ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਰੁਕਾ ਹੂਆ ਮਨ ਆ-ਤਮਾ ਮੇਂ ਹੀ ਠੈਹਰਤਾ ਹੈ ਔਰ ਸਭ ਕਾਮਨਾਓਂ ਸੇ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਜਿਸਕੀ ਐਸਾ ਜੋਗੀ ਤਿਸ ਕਾਲ ਮੇਂ ਯੋਗ ਯੁਗਤ ਕਹਾ ਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ੧੮ ॥

मू॰ यथादीपो निवातस्थो नेङ्गते सोपमा स्मृता ।
योगिनो यतचित्तस्य युञ्जतो योगमात्मनः ।१९।

ਭਾਖਾਰਥ–ਇਕਾਗਰ ਚਿੱਤ ਕੀ ਉਪਮਾ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ । ਜੈਸੇ ਦੀਪਕ ਪਵਨ ਰਹਿਤ ਅਸਥਾਨ ਮੇਂ ਇਸਥਿਤ ਹੂਆ ੨ ਨਹੀਂ ਹਿਲਤਾ ਵੈਹ ਉਪਮਾ ਯੋਗ ਕੋ ਅਭਿ-ਆਸ ਕਰਤੇ ਹੂਏ ਚਿੱਤ ਕੇ ਰੋਕਨੇ ਵਾਲੇ ਯੋਗੀ ਕੇ ਚਿੱਤ ਕੀ ਸਮਝੀ ਗਈ ਹੈ ॥ ੧੯ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਜੈਸੇ ਨਿਰਵਾਤ ਦੇਸ਼ ਅਰਥਾਤ ਜਿਸ ਅਸਥਾਨ ਮੇਂ ਪਵਨ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤਾ ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਮੇਂ ਦੀਪਕ ਕੀ ਸ਼ਿਖਾ ਨਿਸਚਲ ਇਸਥਿਰ ਰਹਿਤੀ ਹੈ ਵੈਸੇ ਯੋਗ ਮੇਂ ਜੁੜੇ ਹੂਏ ਯੋਗੀ ਕਾ ਚਿੱਤ ਆਤਮਾ ਮੇਂ ਕ੍ਰਿਆ ਸੇ ਰਹਿਤ ਹੋਕਰ ਇਸਥਿਰ ਰਹਿਤਾ ਹੈ ॥ ੧੯ ॥

मू॰ यत्रोपरमते चित्तं निरुद्धं योगसेवया ।
यत्रचैवात्मनात्मानं पश्यन्तात्मानितुष्यति २०

ਭਾਖਾਰਥ–ਜਿਸ ਕਾਲ ਮੇਂ ਯੋਗ ਕੇ ਅਨੁਸ਼ਠਾਨ ਕਰਨੇ ਸੇ ਰੁਕਾ ਹੂਆ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਔਰ ਜਿਸ ਕਾਲ ਆਤਮਾ ਮੇਂ ਪਰਮ ਚੇਤੰਨ ਜੋਤੀ ਸਰੂਪ ਆਤਮਾ ਕੋ ਦੇਖਤਾ ਹੂਆ ਅਰਥਾਤ ਆਤਮਾ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੂਆ ਸਤਿਚਿੱਤ ਅਨੰਦ ਸਰੂਪ ਆਤਮਾ ਮੇਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋਤਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਉਸਕਾਲ ਮੇਂ ਯੋਗ ਕੀ ਸਿਧੀ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ੨੦

मू॰ सुखमात्यान्तिकं यत्तद्बुद्धि ग्राह्यमतीन्द्रियम् ।
वेत्ति यत्र न चैवा यं स्थितश्चलति तत्त्वतः ॥२१॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਜੋ ਸੁਖ ਅਤ੍ਯੰਤ ਹੈ ਔਰ ਇੰਦ੍ਰਿਓਂ ਕਾ ਵਿਸ਼ੇ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਬੁਧੀ ਸੇ ਗ੍ਰੈਹਨ ਕੇ ਯੋਗ ਹੈ ਉਸ ਸੁਖ ਕੋ ਜਬ ਯੇਹ ਯੋਗੀ ਆਤਮਾ ਮੇਂ ਇਸਥਿਤ ਹੂਆ ਹੂਆ ਆਤਮਤਤ੍ਵ ਸੇ ਨਹੀਂ ਚਲਾਇਮਾਨ ਹੋਤਾ ਤਬ ਹੀ ਜਾਨਤਾ ਹੈ ॥ ੨੧ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਜੋ ਅਤ੍ਯੰਤਿਕ ਸੁਖ ਅਰਥਾਤ ਨਿਤ ਸੁਖ ਹੈ ਔਰ ਵਿਸ਼ੇ ਇੰਦ੍ਰਿਓਂ ਕੇ ਸੰਬੰਧ ਸੇ ਨਹੀਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਤਾ ਕੇਵਲ ਬੁਧੀ ਗ੍ਰਹਿਨ ਕੀਆ ਜਾਤਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਸਮਾਧੀ ਅਵਸਥਾ ਮੇਂ ਹੀ ਯੋਗੀ ਕੋ ਮਿਲਤਾ ਹੈ ਉਸ ਸੁਖ ਮੇਂ ਇਸਥਿਰ ਹੋਕਰ ਯੋਗੀ ਫਿਰ ਚਲਾਇਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ॥ ੨੧ ॥

ਮੂ੦ यंलब्ध्वा चापरंलाभं मन्यते नाधिकं ततः ।
यस्मिन् स्थितो न दुःखेन गुरुणापि विचाल्यते२२
तंविद्याद्दुःखसंयोग वियोगं योगसंज्ञितम् ।
स निश्चये न योक्तव्यो योगोऽनिर्विंणाचेतसा २३

ਭਾਖਾਰਥ–ਜਿਸ ਆਤਮਾ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਕਰ ਉਸਸੇ ਅਧਿਕ ਦੂਸਰੇ ਲਾਭ ਕੋ ਨਹੀਂ ਮਾਨਤਾ ਜਿਸ ਆਤਮਾ ਮੇਂ ਇਸਥਿਤਿ ਹੂਆ ੨ ਬੜੇ ਭੀ ਦੁਖ ਸੇ ਨਹੀਂ ਚਲਾਇਮਾਨ ਹੋਤਾ ॥ ੨੨ ॥ ਜੋ ਪੂਰਬ ਤੀਨ ਸ਼ਲੋਕੋਂ ਮੇਂ ਆਤਮਾ ਕੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਹੀ ਹੈ ਉਸ ਯੋਗ ਸੰਗਜਾ ਕੋ ਦੁਖ ਕੇ ਸੰਜੋਗ ਕੇ ਨਾਸ਼ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਤੂੰ ਜਾਨ ਵੋਹ ਯੋਗ

ਨਿਸ਼ਚੇ ਕਰਕੇ ਵਿਰਕਤ ਚਿੱਤ ਵਾਲੇ ਪੁਰਖ ਨੇ ਅਨੁ-ਸ਼ਠਾਨ ਕਰਨਾ ਯੋਗ ਹੈ ॥ ੨੩ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਚਿੱਤ ਕਾ ਜੋ ਨਿਰੋਧ ਹੈ ਉਸ ਕੋ ਤੂ ਸੰਪੂਰਨ ਦੁਖੋਂ ਕੇ ਸੰਜੋਗ ਕਾ ਨਾਸ਼ਕ ਜਾਨ ਔਰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਤਥਾ ਆਚਾਰਯ ਕੀ ਬਾਣੀ ਕੋ ਸਤਿ ਜਾਨ ਕਰ ਔਰ ਖੇਦ ਸੇ ਰਹਿਤ ਹੋਕਰ ਮਨ ਕੋ ਜੋਗ ਮੇਂ ਜੋੜ ਅਰਥਾਤ ਜੋਗ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰ ਦੁਖ ਬੁਧੀ ਸੇ ਮਨ ਮੇਂ ਯੇਹ ਨ ਚਿੰਤਨ ਕਰਨਾ ਕਿ ਇਸ ਮੇਂ ਦੁਖ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਪੀਛੇ ਕਾ ਆਨੰਦ ਫਲ ਕਿਸ ਨੇ ਦੇਖਾ ਹੈ ਐਸਾ ਜਾਨ ਕਰ ਚਿੱਤ ਕੋ ਸ਼ਿਥਲ ਨ ਕਰੇ ਧੈਈਰਯ ਸੇ ਉਤਸਾਹ ਕੋ ਬੜ੍ਹਾਵੈ ॥ ੨੨ ॥ ੨੩ ॥

ਮੂ० संकल्पप्रभवान्क्का मांस्त्यक्त्का सर्वानशेषतः ।
मनसैवेन्द्रियग्रामं विनियम्य समन्ततः ॥ २४ ॥
शनैःशनैरुपरमेद्बुद्ध्या धृतिगृहीतया ।
आत्मसंस्थं मनः कृत्वा न किंचिदपि चिन्तयेत् २५

ਭਾਖਾਰਥ—ਸੰਕਲਪ ਸੇ ਉਤਪੰਨ ਹੋਨੇ ਵਾਲੇ ਸਭ ਕਾਮੋਂ ਕੋ ਮੂਲ ਸਹਿਤ ਤਿਆਗ ਕਰ ਔਰ ਮਨ ਸੇ ਹੀ ਇੰਦ੍ਰਿਓਂ ਕੇ ਸਮੂਹ ਕੋ ਚਾਰੋਂ ਓਰ ਸੇ ਰੋਕ ਕਰ ॥ ੨੪ ॥ ਧੀਰੇ ੨ ਧੈਈਰਯ ਯੁਗਤ ਬੁਧੀ ਸੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੈ ਔਰ ਮਨ ਕੋ ਆਤਮਾ ਮੇਂ ਇਸਥਿਤ ਕਰਕੇ ਕੁਛ ਭੀ ਨ ਚਿੰਤਨ ਕਰੇ ॥ ੨੫ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਸਰਵਾਨ ਔਰ ਅਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਨ ਦੋਨੋਂ ਪਦੋਂ ਕੇ ਅਰਥ ਮੇਂ ਕੁਛ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤਾ ਦੋ ਪਦੋਂ ਕੇ ਕਹਿਨੇ ਸੇ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕਾ ਯੇਹ ਤਾਤਪਰਯ

ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਲੋਕ ਵਾ ਪ੍ਰਲੋਕ ਕੀ ਕਾਮਨਾ ਕਾ ਰਧਿਮਾਤ੍ਰ ਭੀ ਨ ਰਹਿਨਾ ਪਾਵੈ ਕਾਮਨਾ ਸੇ ਅੰਤਾਕਰਣ ਕੋ ਨਿਰਲੇਪ ਕਰਨਾ ਜੋਗ ਹੈ॥ ੨੪ ॥ ੨੫ ॥

मू० यतो यतो निश्चरति मनश्चञ्चलमस्थिरम् ।
ततस्ततो नियम्यैतदात्मन्येव वशं नयेत् ॥ २६ ॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਜਿਸ ਜਿਸ ਸ਼ਬਦ ਆਦੀ ਵਿਖੈ ਸੇ ਚੰਚਲ ਨ ਠੈਰਨੇ ਵਾਲਾ ਮਨ ਚਲਾਇਮਾਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ਉਸੀ ਉਸੀ ਸੇ ਇਸ ਮਨ ਕੋ ਆਤਮਾ ਮੇਂ ਹੀ ਵਸ਼ ਕਰੇ ॥ ੨੬ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਜੋਗੀ ਕੇ ਚਿੱਤ ਕੋ ਨਿਰੋਧ ਕਾਲ ਯਦੀ ਮਨ ਵਿਖੇਪ ਕਾਰਕ ਵਿਖਿਓਂ ਕੀ ਓਰ ਚਲਾ ਜਾਵੈ ਤੋ ਉਸੀ ਕਾਲ ਵਿਖਿਓਂ ਸੇ ਹਟਾਕਰ ਆਤਮਾ ਹੀ ਮੇਂ ਲਗਾਵੈ ਜਿਸਸੇ ਮਨ ਕਾ ਵਿਖਿਓਂ ਕੀ ਓਰ ਜਾਣਾ ਯੇਹੀ ਸੰਪੂਰਣ ਦੁਖੋਂ ਕੀ ਔਧੀ ਹੈ ਔਰ ਅੰਤਾਕਰਣ ਮੇਂ ਹੀ ਲਗਨਾ ਯੇਹੀ ਸੰਪੂਰਣ ਸੁਖੋਂ ਕੀ ਔਧੀ ਹੈ ਇਸ ਲੀਏ ਵਿਚਾਰ ਪੂਰਬਕ ਜੋਗੀ ਮਨ ਕੋ ਨਿਰੰਤਰ ਆਤਮਾ ਕੀ ਓਰ ਲਗਾਵੈ ॥ ੨੬ ॥

मू० प्रशान्तमनसं ह्येनं योगिनं सुखमुत्तमम् ।
उपैति शान्तरजसं ब्रह्मभूतमकल्मषम् ॥ २७ ॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਸ਼ਾਂਤ ਹੂਆ ਹੈ ਮਨ ਜਿਸਕਾ ਸ਼ਾਂਤ ਹੂਈ ਹੈ ਰਜੋ ਗੁਣ ਬ੍ਰਿਤੀ ਜਿਸਕੀ ਐਸੇ ਪਾਪ ਰਹਿਤ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਇਸ ਜੋਗੀ ਕੋ ਉੱਤਮ ਸੁਖ ਨਿਸ਼ਚੇ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਾਤਪਰਯ ਐਸੇ ਜੋਗੀ ਕੋ ਨਿਰਤੀ ਸੇ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ੨੭ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਯੋਗਾਭਿਆਸ ਕੇ ਬਲ ਸੇ

ਜੋਗੀ ਕਾ ਚਿੱਤ ਆਤਮਾ ਮੇਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਐਸੇ ਜਿਸ ਜੋਗੀ ਕਾ ਮਨ ਰਜ ਤਮ ਵਿਖੇਪਕ ਮਲੋਂ ਸੇ ਔਰ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਤਮ ਤਤ੍ਵ ਕੋ ਜਾਨ ਲੇਤਾ ਹੈ ਔਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪ੍ਰਪੰਚ ਜਿਸਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਾ ਵਿਖਯ ਨਹੀਂ ਰਹਿਤਾ ਕਿੰਤੂ ਆਤਮ ਤਤ੍ਵ ਹੀ ਸਰਬਤ੍ਰ ਜਿਸਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੇ ਵਿਖਯ ਹੋਤਾ ਹੈ ਉਸੀ ਜੋਗੀ ਕੋ ਉੱਤਮ ਸੁਖ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ੨੭ ॥

ਸ੍ਰ੦ युञ्जन्नेवं सदात्मानं योगी विगतकल्मषाः ।
सुखेनं ब्रह्मसंस्पर्श मत्यन्त सुखमश्नुते ॥ २८ ॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਪਾਪ ਜਿਸਕਾ ਐਸਾ ਜੋਗੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਿਰੰਤਰ ਚਿੱਤ ਕੋ ਵਸ਼ ਕਰਤਾ ਹੂਆ ਬ੍ਰਹਮ ਕਾ ਸਪਰਸ਼ ਹੈ ਜਿਸ ਮੇਂ ਐਸੇ ਅਤਜੰਤ ਸੁਖ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ॥ ੨੮ ॥

ਸ੍ਰ੦ सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूताानि चात्मनि ।
ईक्षते योगयुक्तात्मा सर्वत्र समदर्शनः ॥ २९ ॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਜੋਗ ਕਾ ਫਲ ਬ੍ਰਹਮ ਕੀ ਏਕਤਾ ਕੋ ਦਿਖਾਤੇ ਹੈਂ। ਜੋਗ ਕਰਕੇ ਯੁਗਤ ਹੈ ਅੰਤਾਕਰਣ ਜਿਸ ਕਾ ਅਰਥਾਤ ਸਮਾਹਿਤ ਅੰਤਾਕਰਣ ਵਾਲਾ ਸਭ ਜਗਹ ਸਮ ਦੇਖਨੇ ਵਾਲਾ ਜੋਗੀ ਸੰਪੂਰਣ ਭੂਤੋਂ ਕੋ ਅਪਨੇ ਮੇਂ ਦੇਖਤਾ ਹੈ॥ ੨੯ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਸੇ ਲੇਕਰ ਚੀਂਟੀ ਪਰਯੰਤ ਆਤਮਾ ਕੀ ਏਕਤਾ ਹੈ ਸਮ ਵਿਖਮ ਭੂਤੋਂ ਮੇਂ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਸੇ ਲੇਕਰ ਅਸਥਾਵਰ ਪਰਯੰਤ ਨਿਰਵਿਸੇਸ਼

ਬ੍ਰਹਮ ਔਰ ਆਤਮਾ ਕੀ ਏਕਤਾ ਕਾ ਜਿਸਕੋ ਗਿਆਨ ਹੈ ਵੋਹ ਸਰਬਗ੍ਯ ਸਮ ਦੇਖਨੇ ਵਾਲਾ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ੨੯ ॥

ਮੂ० यो मां पश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति।
तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति।३०।

ਭਾਖਾਰਥ–ਜੀਵ ਬ੍ਰਹਮ ਕੀ ਏਕਤਾ ਦੇਖਨੇ ਕਾ ਫਲ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਜੋ ਮੁਝ ਸਚਿੱਦਾਨੰਦ ਈਸ਼੍ਵਰ ਕੋ ਸਭ ਜਗਹ ਦੇਖਤਾ ਹੈ ਔਰ ਸਭ ਕੋ ਮੁਝ ਮੇਂ ਦੇਖਤਾ ਹੈ ਉਸਕੋ ਮੈਂ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਤਖਯ ਦੇਖਤਾ ਹੂੰ ਔਰ ਵੋਹ ਮੇਰਾ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ੇ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ਅਰਥਾਤ ਮੈਂ ਉਸਕੋ ਦੇਖਤਾ ਹੂੰ॥ ੩੦॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਵੋਹ ਮੇਰਾ ਆਤਮਾ ਹੈ ਇਸੀ ਸੇ ਬ੍ਰਹਮ ਕਾ ਜਾਨਣੇ ਵਾਲਾ ਬ੍ਰਹਮ ਕਹਿਲਾਤਾ ਹੈ ਮੁਝ ਮੇਂ ਔਰ ਗਿਆਨੀ ਮੇਂ ਕੁਛ ਭੀ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ॥ ੩੦ ॥

ਮੂ० सर्वभूतस्थितं यो मां भजत्येकत्व मास्थितः।
सर्वथावर्तमानोऽपि स योगी मयि वर्तते ॥ ३१ ॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਪੂਰਬ ਸ਼ਲੋਕ ਮੇਂ ਕਹਾ ਹੂਆ ਜੋਗੀ ਵਿਧੀ ਨਿਖੇਧ ਕਾ ਭਾਗੀ ਨਹੀਂ ਐਸਾ ਕਹਤੇ ਹੈਂ। ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਸਾਥ ਏਕਤਾ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੂਆ ੨ ਜੋ ਮੁਝ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਕੋ ਸੰਪੂਰਣ ਭੂਤੋਂ ਮੇਂ ਇਸਥਿਤ ਐਸੇ ਕੋ ਭਜਤਾ ਹੈ ਅਰ-ਥਾਤ ਯੇਹ ਸਭ ਹੀ ਵਾਸੁਦੇਵ ਹੈ ਐਸਾ ਜਾਨਤਾ ਹੈ ਵੋਹ

ਜੋਗੀ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੇ ਵਰਤਮਾਨ ਹੂਆ ੨ ਭੀ ਮੇਰੇ ਮੇਂ ਵਰਤਤਾ ਹੈ ॥ ੩੧ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਗਿਆਨੀ ਵਿਧੀ ਨਿਸ਼ੇਧ ਕੋ ਉਲੰਘਨ ਕਰੇ ਤੋ ਭੀ ਉਸਕਾ ਵਿਵਹਾਰ ਕਿਸੀ ਕੋ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ਜਿਸਸੇ ਵੋਹ ਸਾਖੀ ਬ੍ਰਹਮ ਮੇਂ ਹੀ ਵਰਤਤਾ ਹੈ ਵਿਧੀ ਔਰ ਨਿਸ਼ੇਧ ਬਚਨ ਅਗਿਆਨੀ ਕੇ ਲੀਏ ਹੈਂ ॥ ੩੧ ॥

ਮੂ੦ आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति योऽर्जुन ।
सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः। ३२।

ਭਾਖਾਰਥ–ਗਿਆਨੀਓਂ ਮੇਂ ਐਸਾ ਗਿਆਨੀ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈ ਐਸਾ ਕਹਤੇ ਹੈਂ । ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਜੋ ਅਪਨੇ ਸਮਾਨ ਸਰਵਤ੍ਰ ਸੁਖ ਅਥਵਾ ਦੁਖ ਕੋ ਸਮ ਦੇਖਤਾ ਹੈ ਵੋਹ ਜੋਗੀ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਮਾਨਾ ਗਿਆ ਹੈ ॥ ੩੨ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਜੋ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੇ ਜੀਵੋਂ ਮੇਂ ਸੁਖ ਔਰ ਦੁਖ ਕੋ ਅਪਨੇ ਸਮਾਨ ਦੇਖਤਾ ਹੈ ਜੈਸੇ ਮੇਰੇ ਕੋ ਸੁਖ ਅਨਕੂਲ ਹੈ ਔਰ ਇਸ਼ਟ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ ਐਸੇ ਹੀ ਸਭ ਜੀਵੋਂ ਕੋ ਜੈਸੇ ਮੇਰੇ ਕੋ ਦੁਖ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਹੈ ਔਰ ਅਨਿਸ਼ਟ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ ਵੈਸੇ ਹੀ ਸਭ ਜੀਵੋਂ ਕੋ ਹੈ ਐਸਾ ਜਾਨ ਕਰ ਵੋਹ ਕਿਸੀ ਕੋ ਭੀ ਦੁਖ ਨਹੀਂ ਦੇਤਾ ਐਸਾ ਜੋਗੀ ਮੇਰੇ ਕੋ ਪਿਆਰਾ ਹੈ ॥ ੩੨ ॥

अर्जुन उवाच

ਮੂ੦ योऽयं योगस्त्वया प्रोक्तः साम्येन मधुसूदन ।
एतस्याहं न पश्यामि चञ्चलत्वात्स्थितिंस्थिराम् ३३

ਭਾਖਾਰਥ–ਅਰਜੁਨ ਬੋਲਾ ਕਿ ਹੇ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੋ ਯੇਹ ਜੋਗ ਤੁਮਨੇ ਸਮ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸੇ ਕਹਾ ਉਸਕੀ ਨਿਸ਼-

ਚਲ ਇਸਥਿਤੀ ਕੋ ਮਨ ਕੇ ਚੰਚਲ ਹੋਨੇ ਸੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖਤਾ ਹੂੰ ॥ ੩੩ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਜੋ ਪੂਰਬ ਜੋਗ ਕਹਾ ਹੈ ਉਸਕੋ ਅਤੀ ਕਠਨ ਜਾਨ ਕਰ ਅਰਜੁਨ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਹੇ ਭਗਵਨ ਜੋ ਆਪਨੇ ਸਰਵਤ੍ਰ ਸਮਤਾ ਰੂਪੀ ਜੋਗ ਕੋ ਕਹਾ ਹੈ ਇਸ ਜੋਗ ਕੀ ਦੀਰਘ ਕਾਲ ਤਕ ਇਸਥਿਤੀ ਕੋ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖਤਾ ਹੂੰ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨ ਬੜਾ ਚੰਚਲ ਹੈ ਇਸਕਾ ਚਿਰ ਕਾਲ ਤਕ ਇਸਥਿਰ ਹੋਨਾ ਅਤੀ ਕਠਨ ਹੈ ॥ ੩੩ ॥

ਮੂ੦ चञ्चलंहि मनःकृष्णा प्रमाथि बलवद्दृढम् ।
तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोरिव सुदुष्करम् ॥३४॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਮਨ ਕੇ ਔਰ ਦੋਸ਼ੋਂ ਕੋ ਭੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ । ਹੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਨ ਚੰਚਲ ਹੈ ਔਰ ਪ੍ਰਮਥਨ ਸੁਭਾਵ ਵਾਲਾ ਹੈ ਔਰ ਬਲ ਵਾਲਾ ਹੈ ਤਾਤਪਰਯ ਵਸ਼ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਹੋਨੇ ਵਾਲਾ ਔਰ ਚਿਰ ਕਾਲ ਸੇ ਸ਼ਬਦ ਆਦੀ ਵਿਸ਼ਿਓਂ ਕੀ ਵਾਸ਼ਨਾ ਮੇਂ ਦ੍ਰਿੜ ਹੈ ਉਸ ਮਨ ਕਾ ਵਸ਼ ਕਰਨਾ ਪਵਨ ਕੀ ਤਰਹ ਮੈਂ ਅਤੀ ਕਠਨ ਮਾਨਤਾ ਹੂੰ ਜੈਸੇ ਪਵਨ ਕਾ ਰੋਕਨਾ ਕਠਨ ਹੈ ਤੈਸੇ ਹੀ ਮਨ ਕਾ ਰੋਕਨਾ ਕਠਨ ਹੈ ॥ ੩੪ ॥

श्रीभगवानुवाच

ਮੂ੦ असंशयं महाबाहो मनोदुर्निग्रहं चलम् ।
अभ्यासेनतु कौंतेय वैराग्येण च गृह्यते ॥ ३५ ॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਮਨ ਨਿੱਸੰਦੇਹ ਦੁਖ ਸੇ ਵਸ਼ ਕਰਨੇ ਜੋਗ ਹੈ ਔਰ

ਚੰਚਲ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਕਭੀ ਇਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਅਭਿਆਸ ਔਰ ਵੈਰਾਗ ਸੇ ਰੋਕਾ ਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ੩੫॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਅਭਿਆਸ ਨਾਮ ਪੁਨਾ ੨ ਵਾਹਜ ਵਿਸ਼ਿਓਂ ਕੀ ਓਰ ਸੇ ਮਨ ਕੋ ਹਟਾ ਕਰ ਅੰਤਰ ਆਤਮਾ ਕੀ ਓਰ ਲਗਾਨੇ ਕਾ ਹੈ ਔਰ ਵੈਰਾਗ ਨਾਮ ਪੁਨਾ ੨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਵਿਸ਼ਿਓਂ ਮੇਂ ਦੋਸ਼ ਦਰਸ਼ਨ ਕਾ ਹੈ ਇਨ ਦੋਨੋਂ ਸੇ ਹੀ ਮਨ ਕਾ ਨਿਗ੍ਰਹ ਹੋ ਸਕਤਾ ਹੈ ਔਰ ਕੋਈ ਉਪਾਇ ਨਹੀਂ ਹੈ ॥ ੩੫ ॥

ਮੂ੦ असंयतात्मना योगो दुष्प्रापइति मे मतिः।
वश्यात्मना तु यतता शक्योऽवाप्तु मुपायतः ३६

ਭਾਖਾਰਥ–ਨਹੀਂ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜੀਤਾ ਹੈ ਮਨ ਜਿਸ ਨੇ ਉਸਕੋ *ਜੋਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਨਾ ਕਠਨ ਹੈ ਔਰ ਵਸ਼ ਕੀਆ ਹੈ ਮਨ ਜਿਸਨੇ ਉਸ ਜਤਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਨੁਖ ਕੋ ਵੈਰਾਗ ਔਰ ਅਭਿਆਸ ਇਨ ਦੋਨੋਂ ਉਪਾਓਂ ਸੇ ਜੋਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਨੇ ਕੋ ਸ਼ਕ ਹੈ ਯੇਹ ਮੇਰੀ ਮਤੀ ਹੈ ॥ ੩੬ ॥

अर्जुन उवाच

ਮੂ੦ अयतिःश्रद्धयोपेतो योगाच्चलितमानसः।
अप्राप्य योगसंसिद्धिं कां गतिं कृष्णगच्छति ३७

ਭਾਖਾਰਥ–ਅਰਜੁਨ ਕਹਿਤਾ ਹੈ ਹੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਗਜਾਨ ਜੋਗ ਮੇਂ ਸ਼ਰਧਾ ਸੇ ਯੁਗਤ ਔਰ ਕਿਸੀ ਹੇਤੂ ਕਰਕੇ

---

* ਜੀਵ ਬ੍ਰਹਮ ਕੀ ਏਕਤਾ ਕਾ ਨਾਮ ਜੋਗ ਹੈ ॥

ਗ੍ਯਾਨ ਜੋਗ ਸੇ ਚਲ ਗਿਆ ਹੈ ਮਨ ਜਿਸਕਾ ਅਰਥਾਤ ਸ੍ਰਵਨ ਆਦੀ ਸੇ ਹਟ ਕਰ ਵਿਸ਼ਿਓਂ ਮੇਂ ਲਗ ਗਿਆ ਹੈ ਮਨ ਜਿਸਕਾ ਨਹੀਂ ਜਤਨ ਕੀਆ ਹੈ ਵੈਰਾਗ ਕਾ ਅਭਿ-ਆਸ ਜਿਸਨੇ ਅਰਥਾਤ ਮੰਦ ਵੈਰਾਗ ਸੇ ਅਭਿਆਸ ਸ਼ਿਥਲ ਹੈ ਜਿਸਕਾ ਐਸਾ ਮੁਮੁਖਸ਼ੂ ਜੋਗ ਕੀ ਸਿਧੀ ਕੋ ਅਰਥਾਤ ਜੀਵ ਬ੍ਰਹਮ ਕੀ ਏਕਤਾ ਕੇ ਗਿਆਨ ਕੋ ਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਕਰ ਕਿਸ ਗਤੀ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ੩੭ ॥

ਮੂ० कच्चिन्नोभयविभ्रष्टश्छिन्नाभ्रमिव नश्यति ।
अप्रतिष्ठो महाबाहो विमूढो ब्रह्मणःपथि॥ ३८ ॥

ਭਾਖ੍ਯਾਰਥ—ਹੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਮਾਰਗ ਮੇਂ ਮੂਹੜ ਔਰ ਆਸ਼ਰੇ ਰਹਿਤ ਅਰਥਾਤ ਜਿਸਕੋ ਨ ਕਰਮ ਜੋਗ ਕਾ ਆਸ਼ਰੇ ਨ ਗਿਆਨ ਜੋਗਕਾ ਦੋਨੋਂ ਮਾਰਗੋਂ ਸੇ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਹੂਆ ਹੈ ਕਿਆ ਵੋਹ ਟੂਟੇ ਹੂਏ ਬਾਦਲ ਕੇ ਸਮਾਨ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ ਅਥਵਾ ਨਹੀਂ ॥ ੩੮ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਜੈਸਾ ਅਕੇਲਾ ਬਾਦਲ ਅਕਾਸ਼ ਕੇ ਬੀਚ ਮੇਂ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ ਵੈਸੇ ਹੀ ਕਿਆ ਸ਼ਿਥਲ ਪ੍ਰਜਤਨ ਵਾਲਾ ਯੋਗਾਭਿਆਸੀ ਭੀ ਕਰਮ ਮਾਰਗ ਸੇ ਔਰ ਜੋਗ ਮਾਰਗ ਸੇ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਹੋਕਰ ਬੀਚ ਮੇਂ ਹੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ ਜਬ ਵੋਹ ਗਿਆਨ ਕੇ ਮਾਰਗ ਮੇਂ ਭੀ ਵਿਮੂੜ ਹੈ ਔਰ ਕਰਮ ਕੇ ਤਿਆਗ ਕਰਨੇ ਸੇ ਕਰਮ ਮਾਰਗ ਸੇ ਭੀ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਹੈ ਤੋ ਆਸ਼ਰੇ ਰਹਿਤ ਹੋਕਰ ਵੋਹ ਕਿਸ ਗਤੀ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ੩੮ ॥

ਮੂ० एतन्मे संशयं कृष्ण छेत्तुमर्हस्यशेषतः ।
त्वदन्यःसंशयस्यास्य छेत्ता न ह्युपपद्यते ॥ ३९ ॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਹੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਮਸਤ ਇਸ ਮੇਰੇ ਸੰਸੇ ਕੇ ਕਾਟਨੇ ਕੋ ਤੂ ਹੀ ਜੋਗ ਹੈਂ ਤੇਰੇ ਸੇ ਬਿਨਾ ਇਸ ਸੰਸੇ ਕੇ ਕਾਟਨੇ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤਾਤਪਰਯ ਆਪ ਸਰਵਗ੍ਯ ਹੈਂ ਇਸ ਸੇ ਆਪ ਹੀ ਇਸ ਸੰਸੇ ਕੋ ਦੂਰ ਕਰ ਸਕਤੇ ਹੋ ॥ ੩੯ ॥

श्रीभगवानुवाच

ਮੂ੦ पार्थनैवेहनामुत्र विनाशस्तस्य विद्यते ।
नहिकल्याणकृत्कश्चित् दुर्गतिं तातगच्छति ४०

ਭਾਖਾਰਥ–ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਉਸ ਗਿਆਨ ਨਿਸ਼ਠ ਮੁਮੁਖਸ਼ੂ ਕਾ ਨਾਸ਼ ਨ ਤੋ ਇਸ ਲੋਕ ਮੇਂ ਨ ਪ੍ਰਲੋਕ ਮੇਂ ਹੋਤਾ ਹੈ ਹੇ ਪਿਆਰੇ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਦੁਰਗਤੀ ਕੋ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ॥ ੪੦ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਯੇਹ ਮੁਮੁਖਸ਼ੂ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ਜਿਸਸੇ ਸ਼ਰਧਾ ਪੂਰਬਕ ਮੁਕਤੀ ਮਾਰਗ ਮੇਂ ਤਤਪਰ ਹੈ ਕਿਸੀ ਪ੍ਰਤਿ-ਬੰਧ ਸੇ ਉਸਕੋ ਪੂਰਣ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੂਆ ਅਥਵਾ ਮੰਦ ਬੁਧੀ ਹੈ ਆਤਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੇ ਲੀਏ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਾ ਬਿਨਾ ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਸੇ ਉਸਕਾ ਦੇਹ ਪਾਤ ਹੋਗਿਆ ਹੈ ਤੋ ਭੀ ਕੋਈ ਵਿਦਵਾਨ ਉਸਕੀ ਨਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰਤਾ ਨ ਪ੍ਰਲੋਕ ਮੇਂ ਉਸਕੋ ਨਰਕ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਤੀ ਹੈ ਨ ਪੂਰਬ ਜਨਮ ਸੇ ਹੀਨ ਜਨਮ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਤੀ ਹੈ ਜੋ ਗਤੀ ਹੋਤੀ ਹੈ ਅਗਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਮੇਂ ਕਹੇਂਗੇ ॥ ੪੦ ॥

ਮੂ੦ प्राप्य पुण्यकृताँल्लोका नुषित्वा शाश्वतीःसमाः ।
शुचीनां श्रीमनां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते ।४१।

ਭਾਖਾਰਥ—ਜੋਗ ਸੇ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਹੂਆ ਪੁਰਖ ਪੁੰਨ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਮਨੁਖੋਂ ਕੇ ਲੋਕੋਂ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਕਰ ਅਰਥਾਤ ਅਸ੍ਵ-ਮੇਧ ਆਦਿਕ ਯੱਗੋਂ ਕੋ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਜਿਨ ਲੋਕੋਂ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਉਨ ਲੋਕੋਂ ਮੇਂ ਜਾਕਰ ਵਹਾਂ ਅਨੇਕ ਬਰਸੋਂ ਤਕ ਵਾਸ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਐਸ਼੍ਵਰਯ ਵਾਲੋਂ ਕੇ ਘਰ ਮੇਂ ਜਨਮ ਲੇਤਾ ਹੈ ॥ ੪੧ ॥

ਮੂ॰ अथवा योगिनामेव कुले भवति धीमताम् ।
एतद्धि दुर्लभतरं लोके जन्म यदीदृशम् ॥४२॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਅਥਵਾ ਐਸਾ ਜੋਗ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਗਿਆਨ ਵਾਲੇ ਜੋਗੀਓਂ ਕੀ ਕੁਲ ਮੇਂ ਹੀ ਉਤਪੰਨ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਯੇਹ ਇਸ ਲੋਕ ਮੇਂ ਅਤਯੰਤ ਦੁਰਲਭ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਜਨਮ ਹੈ ॥ ੪੨ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਗਿਆਨੀਓਂ ਕੀ ਕੁਲ ਮੇਂ ਜਨਮ ਹੋਨਾ ਮੋਖਯ ਕਾ ਹੇਤੂ ਹੈ ਕਰਮ ਕਾਂਡੀ ਧਨ ਵਾਲੋਂ ਕੀ ਕੁਲ ਮੇਂ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਵਿਖੇਪ ਹੋਨੇ ਸੇ ਉਸੀ ਜਨਮ ਮੋਖਯ ਹੋਨਾ ਕਠਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ੪੨ ॥

ਮੂ॰ तत्र तं बुद्धि संयोगं लभते पौर्वदैहिकम् ।
यतते च ततो भूयः संसिद्धौ कुरुनन्दन॥ ४३ ॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਵਹਾਂ ਲੱਖਮੀ ਵਾਲੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡੀਓਂ ਕੀ ਕੁਲ ਮੇਂ ਅਥਵਾਂ ਗਿਆਨੀਓਂ ਕ਼ੀ ਕੁਲ ਮੇਂ ਉਸੀ ਪੂਰਬ

ਦੇਹ ਮੇਂ ਹੋਨੇ ਵਾਲੇ ਗਿਆਨ ਜੋਗ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਫਿਰ ਉਸਸੇ ਅਧਿਕ ਮੋਖਜ ਮੇਂ ਹੀ ਜਤਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ॥ ੪੩ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੇ ਲੀਏ ਤੇਰਾ ਭੀ ਜਨਮ ਐਸ਼੍ਵਰਯ ਵਾਲੋਂ ਕੇ ਕੁਲ ਮੇਂ ਹੂਆ ਹੈ ਤੇਰੇ ਕੋ ਭੀ ਬਿਨਾ ਪਰੀਸ਼ਰਮ ਕੇ ਗਿਆਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਗੀ ॥ ੪੩ ॥

मू० पूर्वाभ्यासेन तेनैव ह्रियते ह्यवशोऽपि सः ।
जिज्ञासुरपि योगस्य शब्द ब्रह्मातिवर्तते ॥ ४४ ॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਵੋਹ ਜੋਗ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਕਰਮ ਕਾਂਡੀਓਂ ਅਥਵਾ ਗਿਆਨੀਓਂ ਕੀ ਕੁਲ ਮੇਂ ਜਨਮ ਲੇਕਰ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਪੁਤ੍ਰ ਆਦੀ ਕੇ ਪਰਵਸ਼ ਭੀ ਹੂਆ ੨ ਉਸੀ ਪੂਰਬ ਜਨਮ ਕੇ ਯੋਗਾਭਿਆਸ ਸੇ ਜੋਗ ਕੀ ਓਰ ਖੀਂਚਾ ਜਾਤਾ ਹੈ ਨਿੱਸੰਦੇਹ ਜੋਗ ਕਾ ਜਗਿਆਸੂ ਸ਼ਬਦ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਉਲੰ-ਘਨ ਕਰਕੇ ਵਰਤਤਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਕੋ ਛੋੜ ਕਰ ਬ੍ਰਹਮ ਨਿਸ਼ਠ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ੪੪ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਬ੍ਰਹਮ ਨਿਸ਼ਠ ਹੋ ਜਾਇ ਤੋ ਇਸਮੇਂ ਕਿਆ ਕਹਿਨਾ ਹੈ ਯਦੀ ਅਲਪਗਜ ਭੀ ਥੋੜਾ ਕਾਲ ਬ੍ਰਹਮ ਚਿੰਤਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ਉਸ ਕੇ ਭੀ ਮਹਾ ਪਾਤਿਕ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ਜੈਸੇ ਸੂਰਜ ਕੇ ਉਦੇ ਹੋਨੇ ਸੇ ਤਮ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ ਔਰ ਜੋ ਚਿਰ ਕਾਲ ਬ੍ਰਹਮ ਚਿੰਤਨ ਕਰਤਾ ਰਹਾ ਹੈ ਉਸ ਕੀ ਅਵਸ਼ ਸਦਗਤੀ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ੪੪ ॥

मू० प्रयत्नाद्यतमानस्तु योगी संशुद्धकिल्विषः ।
अनेकजन्मसंसिद्ध स्ततोयाति परां गतिम् ४५

ਭਾਖਾਰਥ–ਸ਼ੁਧ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਪਾਪ ਜਿਸਕਾ ਐਸਾ ਜੋਗੀ ਜਤਨ ਕਰਤਾ ਹੂਆ ਜਤਨ ਸੇ ਅਨੇਕ ਜਨਮੋਂ ਮੇਂ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਿਧ ਹੋਤਾ ਹੂਆ ਅਰਥਾਤ ਬ੍ਰਹਮਵਿਤ ਹੋਤਾ ਹੂਆ ਉਸਕੇ ਅੰਤਰ ਪਰਮਗਤੀ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ॥ ੪੫॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਜੋਗ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਉੱਤਮ ਬ੍ਰਹਮਵੇਤਾਓਂ ਕੇ ਕੁਲ ਮੇਂ ਜਨਮ ਲੇਕਰ ਤਤ੍ਵਗਿਆਨੀ ਕਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੋਕਰ ਔਰ ਗਿਆਨ ਕੇ ਸਾਧਨੋਂ ਮੇਂ ਤਤ੍ਪਰ ਹੋਤਾ ਹੂਆ ਆਤਮਗਿਆਨ ਕੇ ਲਾਭ ਦੁਆਰਾ ਸੰਸਾਰ ਰੂਪੀ ਬੰਧਨ ਸੇ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਪੂਰਬ ਜਨਮ ਕੇ ਜਤਨ ਸੇ ਅਧਿਕ ਜਤਨ ਕਰਕੇ ਸਭ ਪਾਪ ਰੂਪ ਮਲੋਂ ਕੋ ਧੋਕਰ ਆਤਮਤਤ੍ਵ ਕੇ ਸਾਖਿਆਤ ਹੋਨੇ ਪਰ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ੪੫ ॥

मू०तपस्विभ्योऽधिको योगी ज्ञानिभ्योऽपिमतोधिकः
कर्मिभ्यश्चाधिको योगी तस्माद्योगीभवार्जुन ४६

ਭਾਖਾਰਥ--ਯੋਗਾਭਿਆਸੀ ਪੁਰਖ ਤਪਸ੍ਵੀ ਪੁਰਖੋਂ ਸੇ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈ ਔਰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੋਂ ਕੇ ਗਿਆਨ ਵਾਲੇ ਪੁਰਖੋਂ ਸੇ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈ ਔਰ ਅਗਨੀ ਹੋਤ੍ਰ ਆਦੀ ਕਰਮ ਕਰਨੇਵਾਲੋਂ ਸੇ ਭੀ ਹੈ ਇਸਸੇ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਤੂ ਭੀ ਜੋਗੀ ਹੋ॥ ੪੬ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਤਪ ਨਾਮ ਚੰਦ੍ਰਾਯਣ ਆਦੀ ਬ੍ਰਤੋਂ ਕਾ ਕਰਨਾ, ਪੰਚਾਗਨੀ ਤਪਨਾ, ਸੀਤ ਕਾਲ ਮੇਂ ਪ੍ਰਾਤਾ ਕਾਲ ਸਨਾਨ ਕਰਨਾ, ਇਤ੍ਯਾਦੀ ਕਾ ਹੈ ਵਹੀਰੰਗ ਸਾਧਨ

ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਅਗਨੀਹੋਤ੍ਰ ਆਦੀ ਭੀ ਗਿਆਨ ਕਾ ਵਹੀਰੰਗ ਸਾਧਨ ਹੈ ਔਰ ਬ੍ਰਹਮਅਭਿਆਸ, ਧਾਰਨ, ਧਿਆਨ, ਆਦੀ ਗਿਆਨ ਕੇ ਅੰਤ੍ਰੰਗ ਸਾਧਨ ਹੈਂ ॥ ੪੬ ॥

मू० योगिनामपि सर्वेषां मद्गतेनान्तरात्मना ।
श्रद्धावान् भजते यो मां समेयुक्ततमोमतः॥४७॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे आत्मसंयमयोगो नाम
षष्ठमोऽध्यायः ॥ ६ ॥

ਭਾਖਾਰਥ--ਗਿਆਨ ਕੇ ਸਭ ਸਾਧਨੋਂ ਸੇ ਭਗਵਤ ਭਗਤੀ ਅੰਤ੍ਰੰਗ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਸਭ ਕਰਮ ਜੋਗੀਓਂ ਮੇਂ ਭਗਵਾਨ ਕਾ ਭਜਨ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਸਭ ਜੋਗੀਓਂ ਮੇਂ ਭੀ ਜੋ ਸ਼ਰਧਾ ਵਾਲਾ ਪੁਰਖ ਮੇਰੇ ਮੇਂ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੂਏ ਅੰਤਾਕਰਣ ਸੇ ਮੁਝਕੋ ਭਜਤਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਅਭੇਦ ਬੁਧੀ ਸੇ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਤਾ ਹੈ ਵੋਹ ਮੈਨੇ ਅਤਿਸ਼ੇ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਮਾਨਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਸਭ ਜੋਗੀਓਂ ਮੇ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈ॥ ੪੭ ॥

ਇਤਿ ਪੰਡਿਤ ਕ੍ਰਿਪਾਰਾਮ ਕ੍ਰਿਤਾਯਾਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਭਾਖਾਯਾਂ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਤਗੀਤਾ ਟੀਕਾਯਾਂ ਖਸ਼ਟਮੋ ਅਧਿਯਾਯਾ ॥ ੬ ॥

ओ३म्

सप्तम अध्याय।

श्रीभगवानुवाच

मूलम् मय्यासक्तमनाः पार्थ योगं युञ्जन्मदाश्रयः।
असंशयं समग्रं मां यथा ज्ञास्यसि तच्छृणु॥ १॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਪੂਰਬ ਅਧਯਾਇ ਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਭਗਵਤ ਅਰਾਧਨ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਪੁਰਖ ਸਭ ਸੇ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਮਾਨਾ ਹੈ ਇਸ ਮੇਂ ਉਸਕੋ ਅਪਨਾ ਹੀ ਸਰੂਪ ਜਾਨ ਕਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਮੇਰੇ ਮੇਂ ਲਗਾ ਹੈ ਮਨ ਜਿਸਕਾ ਔਰ ਮੇਰਾ ਹੀ ਹੈ ਆਸ਼ਰਾ ਜਿਸਕੋ ਐਸਾ ਤੂ ਜੋਗ ਕੋ ਕਰਤਾ ਹੂਆ ਸੰਸੇ ਰਹਿਤ ਮੁਝਕੋ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੰਪੂਰਣ ਜਾਣੇਗਾ ਉਸਕੋ ਸੁਨ॥ ੧॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਪੂਰਬਲੇ ਛੇ ਅਧਿਆਓਂ ਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਤੁੰ ਪਦ ਕਾ ਅਰਥ ਨਿਰੂਪਣ ਕੀਆ ਹੈ ਅਬ ਛੇ ਅਧਿਆਓਂ ਮੇਂ ਤਤ ਪਦ ਕਾ ਅਰਥ ਨਿਰੂਪਣ ਕਰਤੇ ਹੈਂ॥ ੧॥

मू० ज्ञानंतेऽहं सविज्ञानमिदं वक्ष्याम्यशेषतः।
यज्ज्ञात्वा नेह भूयोऽन्यज्ज्ञातव्यमवशिष्यते।२।

ਭਾਖਾਰਥ—ਜਿਸ ਗਿਆਨ ਕੋ ਆਗੇ ਕਹਿਨਾ ਹੈ ਉਸਕੀ ਪ੍ਰਥਮ ਇਸ ਸ਼ਲੋਕ ਮੇਂ ਉਸਤਤੀ ਕਰਤੇ ਹੈਂ, ਮੈਂ ਅਨੁਭਵ

ਸਹਿਤ ਇਸ ਗਿਆਨ ਕੋ ਸਮਗ੍ਰ ਤੇਰੇ ਲੀਏ ਕਹੂੰਗਾ ਜਿਸਕੋ ਜਾਨਕਰ ਫਿਰ ਔਰ ਕੁਛ ਜਾਨਣੇ ਜੋਗ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਅਰਥਾਤ ਜਿਸ ਗਿਆਨ ਸੇ ਮੁਝਕੋ ਜਾਨਕਰ ਮੋਖ੍ਯ ਮਾਰਗ ਮੇਂ ਫਿਰ ਅਨ੍ਯ ਪਦਾਰਥ ਜਾਨਣੇ ਕੇ ਜੋਗ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ ਤਾਤਪਰਯ ਇਸੀ ਸੇ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ॥ ੨ ॥

ਮੂ੦ मनुष्याणां सहस्रेषु कश्चिद्यतति सिद्धये ।
यततामपि सिद्धानां कश्चिन्मां वेत्ति तत्त्वतः ॥३॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਹਜ਼ਾਰੋਂ ਮਨੁਖੋਂ ਮੇਂ ਕੋਈ ਏਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੇ ਲੀਏ ਜਤਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ਔਰ ਜਤਨ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਸਿਧ ਪੁਰਖੋਂ ਮੇਂ ਕੋਈ ਏਕ ਯਥਾਰਥ ਦੇਹ ਸੇ ਪ੍ਰਿਥਕ ਸੂਖਮ ਰੂਪ ਸਚਿੱਦਾਨੰਦ ਮੁਝਕੋ ਜਾਨਤਾ ਹੈ ॥ ੩ ॥

ਮੂ੦ भूमिरापोऽनलोवायुःखं मनो बुद्धिरेव च ।
अहंकार इतीयं मे भिन्ना प्रकृतिरष्टधा ॥ ४ ॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਜੈਸੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਾ ਸ੍ਵਰੂਪ ਯਥਾਰਥ ਜਾਨਾ ਜਾਤਾ ਹੈ ਉਸਕੋ ਕਹਤੇ ਹੈਂ । ਪ੍ਰਥਮ ਇਸ ਸ਼ਲੋਕ ਮੇਂ ਅਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਕਾ ਸ੍ਵਰੂਪ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਜਿਸਸੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਦ੍ਵਾਰਾ ਭਗਵਤ ਕਾ ਗਿਆਨ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਪ੍ਰਿਥਵੀ, ਜਲ, ਤੇਜ, ਵਾਯੂ, ਔਰ ਅਕਾਸ਼ ਇਨਕਾ ਅਰਥ ਗੰਧ ਆਦਿ

ਤਨ ਮਾਤ੍ਰਾ ਜਾਨਨਾ, ਯਹਾਂ ਪੰਚੀ ਕ੍ਰਿਤ ਪੰਚ ਸਥੂਲ ਭੂਤ ਨਹੀਂ ਸਮਝਨਾ ਔਰ ਮਨ ਬੁਧੀ ਅਹੰਕਾਰ ਭੀ, ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਯੇਹ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਆਠ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਭੇਦ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੂਈ ਹੈ ॥ ੪ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਗੰਧ ੧ ਰਸ ੨ ਰੂਪ ੩ ਸਪਰਸ਼ ੪ ਸ਼ਬਦ ੫ ਅਹੰਕਾਰ ੬ ਮਹਤਤ੍ਵ ੭ ਅਵਿਦ੍ਯਾ ੮ ਸਬ ਕਾ ਕਾਰਣ ਅਵਿਦ੍ਯਾ ਹੈ, ਅਵਿਦ੍ਯਾ ਸੇ ਮਹਤਤ੍ਵ, ਮਹਤਤ੍ਵ ਸੇ ਅਹੰਕਾਰ, ਅਹੰਕਾਰ ਸੇ ਸ਼ਬਦ ਆਦਿ ਉਤਪੰਨ ਹੂਏ ਹੈਂ । ਜੈਸੇ ਵਿਖ ਸੇ ਮਿਲੇ ਹੂਏ ਅੰਨ ਕੋ ਭੀ ਵਿਖ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਇਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਵਿਦ੍ਯੋਪਹਿਤ ਚੈਤਨ੍ਯ ਕੋ ਅਵਿਦ੍ਯਾ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਤਾਤਪਰਯ ਯੇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਗਤ ਕਾ ਕਾਰਣ ਮਾਯੋਪਹਿਤ ਅਵ੍ਯਕਤ ਹੈ ਬਿਨਾ ਚੈਤਨ੍ਯ ਕੇ ਰਚਨਾਦਿ ਕ੍ਰਿਯਾ ਕਾ ਹੋਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ, ਅਵਿਦ੍ਯਾ ਕਾ ਅਰਥ ਯਹਾਂ ਮੂਲਾਗਿਆਨ ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਜਾਨਨਾ ॥ ੪ ॥

मू० अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे पराम् ।
जीवभूतां महाबाहो ययेदं धार्यते जगत् ॥ ५ ॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਇਸ ਸ਼ਲੋਕ ਮੇਂ ਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਕਾ ਨਿਰੂਪਣ ਕਰਤੇ ਹੈਂ । ਪੂਰਬ ਜਿਸਕੇ ਆਠ ਭੇਦ ਕਹੇ ਹੈਂ ਯੇਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਔਰ ਅਪਰਾ ਅਰਥਾਤ ਨਿਕ੍ਰਿਸ਼ਟ, ਅਸ਼ੁਧ, ਜੜ੍ਹ, ਅਨਰਥ ਕਰਨੇ ਵਾਲੀ ਔਰ ਸੰਸਾਰ ਕੇ ਬੰਧਨ ਕਰਨੇ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਇਸਸੇ ਪ੍ਰਿਥਕ ਜੀਵ ਰੂਪ ਮੇਰੀ ਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਕੋ ਤੂ ਜਾਨ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਜਿਸਨੇ ਯੇਹ ਜਗਤ ਧਾਰਣ ਕਰ ਰਖਾ ਹੈ ॥ ੫ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਸ਼ੁਧ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਸ਼ਟ, ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਮੇਰਾ ਆਤਮ ਸ੍ਵਰੂਪ ਐਸੀ ਯੇਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਹੈ,

ਇਸ ਜਗਤ ਕੋ ਰਚ ਕਰ ਇਸਕੇ ਭੀਤਰ ਜੀਵ ਰੂਪ ਹੋਕਰ ਮੈਂ ਹੀ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟ ਹੂਆ ਹੂੰ ॥ ੫ ॥

मू० एतद्योनीनि भूतानि सर्वाणीत्युपधारय।
अहंकृत्स्नस्य जगतः प्रभवः प्रलयस्तथा ॥ ६ ॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਸਭ ਭੂਤੋਂ ਕੀ ਯੇਹ ਯੋਨੀ ਹੈਂ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਐਸੇ ਤੂ ਜਾਨ ਅਰਥਾਤ ਅਪਰਾ ਔਰ ਪਰਾ ਯੇਹੀ ਦੋਨੋਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿਯਾਂ ਸਭ ਜਗਤ ਕਾ ਕਾਰਣ ਹੈਂ, ਔਰ ਮੈਂ ਸਭ ਜਗਤ ਕਾ ਉਤਪਤੀ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਔਰ ਨਾਸ਼ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਹੂੰ ॥ ੬ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਜਗਤ ਕਾ ਉਪਾਦਾਨਕਾਰਣ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਹੈ ਔਰ ਨਿਮਿੱਤ ਕਾਰਣ ਚੈਤਨਯ ਅਰਥਾਤ ਈਸ਼੍ਵਰ ਹੈ ॥ ੬ ॥

मू० मत्तःपरतरं नान्यत्किञ्चिदस्ति धनञ्जय ।
मयि सर्वमिदं प्रोतं सूत्रे मणि गणा इव ॥ ७ ॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਪੂਰਬ ਕਹੇ ਹੂਏ ਅਰਥ ਕੋ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਕੇ ਕਹਤੇ ਹੈਂ । ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਮੁਝਸੇ ਅਤਯੰਤ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਪ੍ਰਿਥਕ ਕੋਈ ਪਦਾਰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੈਸੇ ਸੂਤਰ ਮੇਂ ਮਣੀਯੋਂ ਕੇ ਸਮੂਹ ਗੂੰਦੇ ਹੂਏ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਵੈਸੇ ਹੀ ਮੇਰੇ ਸਚਿੱਦਾਨੰਦ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਮੇਂ ਯੇਹ ਸਭ ਜਗਤ ਗੂੰਦਾ ਹੂਆ ਹੈ ॥ ੭ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਮੈਂ ਹੀ ਜਗਤ ਕੀ ਉਤਪਤੀ

ਔਰ ਇਸਥਿਤੀ ਕਾ ਕਾਰਣ ਹੂੰ ਮੁਝ ਈਸ਼੍ਵਰ ਮੇਂ ਸਤਾ ਸਫੁਰਣ ਰੂਪ ਕਰਕੇ ਅਨੁਸਯੂਤ ਹੈ ਮੇਰੇ ਸੇ ਭਿੰਨ ਕੋਈ ਭੀ ਵਸਤੂ ਸੰਸਾਰ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਯੋਂਕਿ ਜੋ ਆਰੋਪਿਤ ਜਗਤ ਭੀ ਮੇਰੇ ਸੇ ਭਿੰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਔਰ ਜੈਸੇ ਸੂਤਰ ਮੇਂ ਮਣਿਯਾਂ ਪਰੋਈ ਹੂਈ ਸੂਤਰ ਕੇ ਹਾ ਆਸ਼੍ਰਿਤ ਹੋਤੀ ਹੈਂ ਵੈਸੇ ਹੀ ਸਭ ਜਗਤ ਮੇਰੇ ਮੇਂ ਪਰੋਇਆ ਹੂਆ ਮੇਰੇ ਹੀ ਆਸ਼੍ਰਿਤ ਹੈਂ ਯੇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਵਯਵਹਾਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋ ਲੇਕਰ ਹੈ ਔਰ ਪੂਰਬਲਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਪਰਮਾਰਥ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋ ਲੇਕਰ ਹੈ ॥ ੭ ।

ਮੂ० रसोऽहमप्सु कौंतेय प्रभास्मि शशिसूर्ययोः ।
प्रणवः सर्ववेदेषु शब्दः खे पौरुषं नृषु ॥ ८ ॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਪਾਂਚ ਸ਼ਲੋਕੋਂ ਮੇਂ ਅਪਨੀ ਪੂਰਣਤਾ ਕੋ ਵਿਸਤਾਰ ਪੂਰਬਕ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ । ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਜਲੋਂ ਮੇਂ ਰਸ ਮੈਂ ਹੂੰ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਔਰ ਸੂਰਜ ਮੇਂ ਕਾਂਤੀ ਮੈਂ ਹੂੰ ਔਰ ਸਭ ਵੇਦੋਂ ਮੇਂ ਓਅੰਕਾਰ ਮੈਂ ਹੂੰ ਅਕਾਸ਼ ਮੇਂ ਸ਼ਬਦ ਮੈਂ ਹੂੰ ॥ ੮ ॥

ਮੂ० पुण्योगन्धः पृथिव्यां च तेजश्चास्मि विभावसौ ।
जीवनं सर्वभूतेषु तपश्चास्मि तपस्विषु ॥ ९ ॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਮੇਂ ਪਵਿਤ੍ਰ ਗੰਧ ਔਰ ਅਗਨੀ ਮੇਂ ਤੇਜ ਸਭ ਮੈਂ ਹੂੰ ਭੂਤੋਂ ਮੇਂ ਜੀਵ ਔਰ ਤਪਸ੍ਵੀ ਪੁਰਖੋਂ ਮੇਂ ਤਪ ਮੈਂ ਹੂੰ ॥ ੯ ॥

ਮੂ० वीजं मां सर्वभूतानां विद्धि पार्थ सनातनम् ।
बुद्धिर्बुद्धिमतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् । १० ।

ਭਾਖਾਰਥ–ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਸਭ ਭੂਤੋਂ ਕਾ ਸਨਾਤਨਬੀਜ

ਮੁਝਕੋ ਤੂ ਜਾਨ ਔਰ ਬੁਧੀ ਵਾਲੇ ਪੁਰਖੋਂ ਮੇਂ ਬੁਧੀ ਮੈਂ ਹੂੰ ਤੇਜਸ੍ਵੀ ਪੁਰਖੋਂ ਮੇਂ ਤੇਜ ਮੈਂ ਹੂੰ ॥ ੧੦ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮਾ ਸੇ ਲੇਕਰ ਅਸਥਾਵਰ ਪਰਯੰਤ ਸੰਪੂਰਣ ਭੂਤੋਂ ਕਾ ਅਨਾਦੀ ਬੀਜ ਰੂਪ ਕਾਰਣ ਮੈਂ ਹੂੰ ਔਰ ਸੰਸਾਰ ਮੇਂ ਬੁਧੀ ਵਾਲੋਂ ਮੇਂ ਸਤ ਅਸਤ ਕਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੇ ਵਾਲੀ ਜੋ ਬੁਧੀ ਹੈ ਸੋ ਮੈਂ ਹੂੰ ਔਰ ਜਿਨ ਤੇਜਸ੍ਵੀਓਂ ਕੇ ਤੇਜ ਸੇ ਲੋਕ ਭੈ ਭੀਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਉਨਮੇਂ ਜੋ ਤੇਜ ਹੈ ਵੋਹ ਮੈਂ ਹੂੰ ॥ ੧੦ ॥

ਮੂ० बलं बलवतां चाहं कामरागविवर्जितम् ।
धर्माविरुद्धो भूतेषु कामोऽस्मि भरतर्षभ ॥ ११ ॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਸੰਪੂਰਣ ਬਲਵਾਲੋਂ ਮੇਂ ਕਾਮ ਔਰ ਰਾਗ ਸੇ ਰਹਿਤ ਜੋ ਬਲ ਹੈ ਮੈਂ ਹੂੰ ਔਰ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਸੇ ਨ ਵਿਰੁਧ ਜੋ ਕਾਮ ਹੈ ਵੋਹ ਮੈਂ ਹੂੰ । ਜੋ ਇੰ-ਦ੍ਰਿਓਂ ਕਾ ਵਿਸ਼ੇ ਨਹੀਂ ਉਸਕੋ ਕਾਮ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਔਰ ਜੋ ਇੰਦ੍ਰਿਓਂ ਕਾ ਵਿਸ਼ੇ ਹੈ ਉਸਕੋ ਰਾਗ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕੇਵਲ ਸਤ ਧਰਮ ਕੀ ਕਮਾਈ ਸੇ ਸਰੀਰ ਜਾਤ੍ਰਾ ਕਾ ਨਿਰਵਾਹ ਕਰਨਾ ਕਾਮ ਹੈ ਸੋ ਮੈ ਹੂੰ ਅਥਵਾ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਕੇ ਨ ਵਿਰੁਧ ਰਿਤੂ ਕਾਲ ਕੇ ਅੰਤਰ ਅਪਨੀ ਭਾਰੀਯਾ ਕੇ ਸਾਥ ਜੋ ਗਵਨ ਕਰਨਾ ਹੈ ਵੋਹ ਕਾਮ ਹੈ ॥ ੧੧ ॥

ਮੂ० ये चैव सात्विका भावा राजसास्तामसाश्च ये ।
मत्तएव तान्विद्धि नत्वहं तेषु ते मयि ॥ १२ ॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਜੋ ਸਤੋ ਗੁਣ ਵਾਲੇ ਚਿੱਤ ਕੇ ਪਰਿਣਾਮ ਵਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਮ ਦਮ ਆਦੀ ਸਾਤਿਕ ਭਾਵ ਹੈਂ ਜੋ ਹਰਖ ਦਰਪ ਆਦੀ ਰਾਜਸ ਭਾਵ ਹੈਂ ਜੋ ਸ਼ੋਕ ਮੋਹਿ ਆਦੀ ਸਾਤਿਕ ਭਾਵ ਹੈਂ ਉਨ ਸਭ ਕੀ ਉਤਪਤੀ ਮੇਰੇ ਸੇ ਹੀ ਤੂ ਜਾਣ ਸਭ ਮੇਰੇ ਹੀ ਅਧੀਨ ਹੈਂ ਜਿਸਸੇ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਵਿ- ਰਤੀ ਕੇ ਗੁਣੋਂ ਕਾ ਕਾਰਜ ਹੈ ਸਮ ਹਰਖ ਸ਼ੋਕ ਆਦੀ। ਉਨ ਮੇਂ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਵਰਤਤਾ ਹੂੰ ਅਰਥਾਤ ਜੀਵ ਵਤ ਉਨਕੇ ਮੈਂ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ ਵੋਹ ਮੇਰੇ ਅਧੀਨ ਹੂਏ ਵਰ- ਤਤੇ ਹੈਂ ॥ ੧੨ ॥

ਮੂ॰ त्रिभिर्गुणमयैर्भावै रेभिःसर्वमिदं जगत।

मोहितं नाभिजानाति मामेभ्यः परमव्ययम् १३

ਭਾਖਾਰਥ—ਇਨ ਤੀਨੋਂ ਗੁਣੋਂ ਵਾਲੇ ਭਾਵੋਂ ਸੇ ਯੇਹ ਸੰਪੂਰਨ ਜਗਤ ਮੋਹਿਤ ਹੂਆ ੨ ਇਨ ਸੇ ਪਰੇ ਜੋ ਮੈਂ ਸਚਿੱਦਾਨੰਦ ਸਰੂਪ ਹੂੰ ਮੁਝਕੋ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤਾ ॥ ੧੩ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਜਿਸ ਵਾਸਤੇ ਰਾਗ ਦ੍ਵੈਸ਼ ਔਰ ਪ੍ਰਮਾਦ ਸੇ ਪੁਰਖ ਪਦਾਰਥੋਂ ਮੇਂ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਰਹੇ ਹੈਂ ਇਸ ਕਾਰਣ ਮੇਰੇ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਕੋ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤੇ ਕੈਸਾ ਹੈ ਮੇਰਾ ਸਰੂਪ ਗੁਣੋਂ ਸੇ ਰਹਿਤ ਸਭ ਕਾ ਅਧਿਸ਼੍ਠਾਨ ਸਚਿੱਦਾਨੰਦ ਸਰੂਪ ਹੈ ਅਪਨੇ ਅਗਿਆਨ ਸੇ ਪੁਰਖ ਸੰਸਾਰ ਰੂਪੀ ਚੱਕਰ ਮੇਂ ਰਮ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ੧੩ ॥

ਮੂ॰ दैवीह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया।

मामेव ये प्रपद्यन्ते माया मेतां तरन्ति ॥ १४ ॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਅਨਾਦੀ ਯੇਹ ਅਵਿਦਯਾ ਭਗਵਤ ਕੇ ਅਰਾਧਨ ਸੇ ਬਿਨਾ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤੀ ਐਸਾ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਯੇਹ ਅਲੌਕਿਕ ਤੀਨੋਂ ਗੁਣੋਂ ਵਾਲੀ ਮੇਰੀ ਮਾਇਆ ਨਿੱਸੰਦੇਹ ਦੁਸਤਰ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਦੁਖ ਸੇ ਤਰੀ ਜਾਤੀ ਹੈ ਜੋ ਮੁਝਕੋ ਨਿਸ਼ਚੇ ਕਰਕੇ ਭਜਤੇ ਹੈਂ ਵੋਹ ਇਸ ਮਾਇਆ ਕੋ ਤਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ੧੪ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਜਿਸ ਮਾਇਆ ਸੇ ਮੋਹਿਤ ਹੂਆ ੨ ਲੋਕ ਮੇਰੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਸਕਤੇ ਉਸ ਮੇਰੀ ਮਾਇਆ ਕਾ ਨਾਮ ਦੇਵੀ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਸ੍ਵਯੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇਵ ਕੇ ਆਸ਼੍ਰਿਤ ਹੈ ਔਰ ਤੀਨੋਂ ਗੁਣੋਂ ਕੀ ਸਮ ਅਵਸਥਾ ਕਾ ਨਾਮ ਮਾਇਆ ਹੈ ਔਰ ਆਵਰਨ, ਵਿਖੇਪ ਇਨ ਦੋ ਸ਼ਕਤੀਓਂ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਔਰ ਜੜ ਹੈ ਉਸੀ ਕਾ ਨਾਮ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ, ਅਵਿਦਯਾ, ਅਗਿਆਨ ਭੀ ਹੈ ਮੇਰੇ ਸਾਖਿਆਤ ਹੋਨੇ ਬਿਨਾ ਜੀਵ ਉਸਕੋ ਤਰ ਨਹੀਂ ਸਕਤੇ ॥ ੧੪ ।

ਮੂ० न मां दुष्कृतिनो मूढाः प्रपद्यन्ते नराधमाः ।
मायय‍पाहृतज्ञाना आसुरं भावमाश्रिताः ॥१५॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਦੁਸ਼ਟ ਹੈਂ ਕਰਮ ਜਿਨਕੇ, ਮੂਰਖ, ਨਰੋਂ ਮੇਂ ਨੀਚ ਮਾਇਆ ਸੇ ਹਤ ਹੂਆ ਹੈ ਗਿਆਨ ਜਿਨਕਾ ਔਰ ਅਸੁਰ ਸੰਬੰਧੀ ਭਾਵ ਕੇ ਆਸ਼੍ਰਿਤ ਹੂਏ ੨ ਜੋ ਪੁਰਖ ਹੈਂ ਵੋਹ ਮੇਰੇ ਕੋ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤੇ ॥ ੧੫ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਭਗਵਤ ਸੇ ਵੇਮੁਖ ਸਦਾ ਕਾਮ ਆਦੀ ਅਨਰਥੋਂ ਮੇਂ ਫਸੇ ਰਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਦਾਚਿਤ ਪੂਰਬ ਸ਼ੁਭ ਸੰਸਕਾਰ ਸੇ ਉਨਕੋ ਸਤੋ ਗੁਣ ਕਾ ਆਵਿਰਭਾਵ ਹੋ ਤੋ ਭੀ ਕੁਸੰਗ ਕੇ ਦੋਸ਼ ਸੇ ਭਗਵਤ ਸੇ ਵੇਮੁਖ ਰਹਿਤੇ ਹੈਂ ਇਸੀ ਸੇ ਉਨਕੇ ਵਿਚਾਰ ਉਤਪੰਨ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ਇਸੀ ਸੇ ਅਧਮ ਕਹਿ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ੧੫ ॥

ਮੂ० चतुर्विधा भजन्ते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन ।
आर्तोजिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥१६॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਪੁਨਜ ਆਤਮਾ ਮਨੁਖ ਮੁਝਕੋ ਭਜਤੇ ਹੈਂ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਵੋਹ ਯੇਹ ਹੈਂ ਦੁਖੀ, ਗਿਆਨ ਕੀ ਇੱਛਾ ਵਾਲਾ, ਕਾਮਨਾ ਕੀ ਇੱਛਾ ਵਾਲਾ, ਔਰ ਬ੍ਰਹਮਵੇਤਾ ॥ ੧੬ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਜੈਸੇ ਦੁਖ ਨਿਵਿਰਤੀ ਕੇ ਲੀਏ ਗਜੇਂਦ੍ਰ ਆਦਿਕੋਂ ਨੇ ਭਜਨ ਕੀਆ ਹੈ, ਜਗਿਆਸੂ ਜੈਸੇ ਉਧਵ ਮੇਰਾ ਭਗਤ ਹੂਆ ਹੈ, ਤੀਸਰਾ ਧਨ ਕਾ ਅਰਥੀ ਜੈਸੇ ਸੁਦਾਮਾ, ਚੌਥਾ ਗਿਆਨੀ ਜੈਸੇ ਬਿਦਰ ਮੇਰਾ ਭਗਤ ਹੂਆ ਹੈ ॥ ੧੬ ॥

ਮੂ० तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते ।
प्रियोहि ज्ञानिनोऽत्यर्थमहं सच ममप्रियः ।१७।

ਭਾਖਾਰਥ—ਉਨ ਚਾਰੋਂ ਮੇਂ ਨਿਤ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨੇਵਾਲਾ ਏਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਮੇਂ ਹੈ ਭਗਤੀ ਜਿਸਕੀ ਐਸਾ ਗਿਆਨੀ ਪੁਰਖ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈ ਨਿਸ਼ਚੇ ਕਰ ਕੇ ਗਿਆਨੀ ਕੋ ਮੈਂ ਅਤਯੰਤ ਪਿਆਰਾ ਹੂੰ ਔਰ ਵੋਹ ਮੇਰੇ ਕੋ ਪਿਆਰਾ ਹੈ ॥ ੧੭ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਜਿਸਸੇ ਗਿਆਨੀ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ ਅਖੰਡ ਅਦ੍ਵੈਤ ਐਸਾ ਮੁਝਕੋ ਜਾਨਤਾ ਹੈ ਔਰ ਪਦਾਰਥ ਕੋ ਅਤਯੰਤ ਨਸ਼ਟ ਹੋਨੇ ਵਾਲਾ ਜਾਨਤਾ ਹੈ ਸਭ ਕਾਮਨਾ ਕੋ ਛੋੜ ਕਰ ਦਿਨ ਰਾਤ ਮੇਰਾ ਹੀ ਭਜਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ਇਸਸੇ ਗਿਆਨੀ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈ ॥ ੧੭ ॥

ਮੂ० उदाराः सर्वएवैते ज्ञानी त्वात्मैव मतम् ।

आस्थितः सहि युक्तात्मा मामेवानुत्तमां गतिम् १८

ਭਾਖਾਰਥ—ਯੇਹ ਪੂਰਬ ਉਕਤ ਸਭ ਹੀ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈਂ ਪਰੰਤੂ ਗਿਆਨੀ ਤੋ ਮੇਰਾ ਆਤਮਾ ਹੀ ਮਾਨਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਗਿਆਨੀ ਮੁਝ ਸੇ ਪ੍ਰਿਥਕ ਨਹੀਂ ਵੋਹ ਸਮਾ-ਹਿਤ ਚਿੱਤ ਵਾਲਾ ਮੁਝ ਹੀ ਕੋ ਆਸ਼ਰੇ ਕਰਤਾ ਹੂਆ ਅਤਯੰਤ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਗਤੀ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ॥ ੧੮॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਜੋ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਭਗਤ ਕਹੇ ਹੈਂ ਉਨ ਮੇਂ ਜੋ ਦੁਖੀ ਔਰ ਅਰਥਾਰਥੀ ਵੋਹ ਯਦਪੀ ਸਕਾਮ ਭੀ ਹੈਂ ਤੋ ਭੀ ਮੇਰੇ ਮੇਰੇ ਕੋ ਪਿਆਰੇ ਹੈਂ ਕਿਉਂਕਿ ਵੋਹ ਪੂਰਬਲੇ ਜਨਮੋਂ ਸੇ ਮੇਰੇ ਭਜਨ ਮੇਂ ਲਗੇ ਹੈਂ ਇਸ ਲੀਏ ਯੇਹ ਭੀ ਉੱਤਮ ਹੈਂ ਔਰ ਮੇਰੇ ਕੋ ਪਿਆਰੇ ਹੈਂ ਔਰ ਗਿਆਨੀ ਤੋ ਮੇਰਾ ਆਤਮਾ ਹੀ ਹੈ ਵੋਹ ਮੇਰੇ ਸੇ ਭਿੰਨ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਵੋਹ ਮੇਰੇ ਮੇਂ ਹੀ ਸਮਾਹਿਤ ਮਨ ਹੋਕਰ ਇਸਥਿਤ ਹੈ॥ ੧੮॥

ਮੂ० बहूनां जन्मनामन्ते ज्ञानवान् मां प्रपद्यते ।

वासुदेवःसर्वमिति समहात्मा सुदुर्लभः॥ १९॥

ਭਾਖਾਰਥ--ਪੁਨਾ ਗਿਆਨੀ ਕੀ ਉਸਤਤੀ ਕਰਤੇ ਹੂਏ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਅਨੇਕ ਜਨਮੋਂ ਕੇ ਅੰਤ ਮੇਂ ਗਿਆਨ ਵਾਨ ਪੁਰਖ ਮੁਝਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਸਭ ਵਾਸੁਦੇਵ ਰੂਪ ਹੈ ਐਸਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਮਹਾਤਮਾ ਅਤੀ ਦੁਰ-ਲਭ ਹੈ॥ ੧੯॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਜਬ ਅਨੇਕ ਜਨਮੋਂ ਕੇ ਪੁੰਨੋਂ ਕਾ ਸਮੂਹ ਉਦੇ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਬ ਅੰਤ ਕੇ ਜਨਮ ਮੇਂ ਗਿਆਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਤੀ ਹੈ ਉਸ ਜਨਮ ਮੇਂ ਸੰਪੂਰਣ ਜਗਤ ਕੋ ਵਾਸੁਦੇਵ ਰੂਪ ਜਾਨਤਾ ਹੂਆ ਮੇਰੇ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਐਸਾ ਗਿਆਨੀ ਦੁਰਲਭ ਹੈ ॥ ੧੯ ॥

ਮੂ੦ कामैस्तैस्तैर्हृतज्ञाना प्रपद्यन्तेऽन्यदेवताः ।
तंतं नियम मास्थाय प्रकृत्या नियताःस्वया॥२०।

ਭਾਖਾਰਥ--ਸਭ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਕੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਤੇ ਐਸਾ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਅਪਨੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਸੇ ਪ੍ਰੇਰੇ ਹੂਏ ਉਸ ੨ ਅਰਥਾਤ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਨਿਯਮੋਂ ਕੇ ਆਸ਼ਰੇ ਕਰਕੇ ਉਨ ੨ ਕਾਮਨੋਂ ਸੇ ਅਰਥਾਤ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਕਾਮਨੋਂ ਸੇ ਹਰਾ ਗਿਆ ਹੈ ਗਿਆਨ ਜਿਨਕਾ ਅਰਥਾਤ ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਸੇ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਹੂਏ ੨ ਪੁਰਖ ਉਨ ਦੇਵਤਾਓਂ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥੨੦॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਜੋ ਖੁਦ੍ਰ ਦੇਵਤਾਓਂ ਕੇ ਭਗਤ ਹੈਂ ਵੋਹ ਪੁਨਾ ਪੁਨਾ ਜਨਮ ਮਰਨ ਰੂਪੀ ਫਲ ਕੋ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਜਿਸਸੇ ਉਨਮੇਂ ਪੁਤ੍ਰ ਪਸ਼ੂ ਆਦਿਕੋਂ ਕੀ ਕਾਮਨਾ ਭਰੀ ਹੈਂ ਉਨ ਕਾਮਨਾਓਂ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੇ ਲੀਏ ਖੁਦ੍ਰ ਦੇਵਤਾਓਂ ਕੀ ਉਪਾਸਨਾ ਔਰ ਤਦਵਿਸ਼ੇਕ ਬ੍ਰਤੋਂ ਕੋ ਧਾਰਣ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਔਰ ਕਾਮਨਾਓਂ ਸੇ ਉਨਕੇ ਚਿੱਤ ਠਗੇ ਗਏ ਹੈਂ ॥ ੨੦ ॥

ਮੂ੦ योयो यांयां तनुं भक्तःश्रद्धयाऽर्चितुमिच्छति ।
तस्य तस्याऽचलां श्रद्धां तामेव विदधाम्यहम्२१

ਭਾਖਾਰਥ--ਜੋ ਜੋ ਭਗਤ ਜਿਸ ਜਿਸ ਵਿਸ਼ਨੂ ਸ਼ਿਵ

ਇੰਦ੍ਰ ਆਦੀ ਕੀ ਮੂਰਤੀ ਕੋ ਸ਼ਰਧਾ ਸੇ ਪੂਜਨ ਕਰਨੇ ਕੀ ਇੱਛਾ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਤਿਸ ਕੇ ਉਸ ਸ਼ਰਧਾ ਕੋ ਅਚਲ ਮੈਂ ਹੀ ਕਰਤਾ ਹੂੰ ॥ ੨੧ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਜੋ ਜਿਸ ਮੂਰਤੀ ਵਾਲੇ ਦੇਵਤਾ ਮੇਂ ਪ੍ਰੀਤੀ ਕਰਤਾ ਹੈ ਭਗਵਾਨ ਭੀ ਉਸ ਕਾਮੀ ਕੀ ਅਚਲ ਸ਼ਰਧਾ ਕੋ ਉਸੀ ਦੇਵਤਾ ਕੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਤਾ ਹੈ ਜਿਸਸੇ ਉਸਕਾ ਭਗਵਤ ਭਗਤੀ ਮੇਂ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਕਾਮਨਾ ਸੇ ਉਸਕਾ ਚਿੱਤ ਹਰਾ ਹੂਆ ਹੈ ॥ ੨੧ ॥

मू० सतया श्रद्धया युक्तस्तस्याराधनमीहते।
लभते च ततः कामान्मयैव विहितान् हितान् २२

ਭਾਖਾਰਥ—ਵੋਹ ਪੁਰਖ ਤਿਸ ਸ਼ਰਧਾ ਸੇ ਜੁਗਤ ਹੂਆ ਹੂਆ ਉਸ ਦੇਵਤਾ ਕੇ ਅਰਾਧਨ ਕਰਨੇ ਕੀ ਇੱਛਾ ਕਰਤਾ ਹੈ ਔਰ ਉਸੀ ਦੇਵਤਾ ਸੇ ਮੁਝ ਹੀ ਸੇ ਰਚੇ ਹੂਏ ਇੱਛਤ ਕਾਮਨਾ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ੨੨ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਸਕਾਮ ਪੁਰਖ ਜਿਸ ਦੇਵਤਾ ਮੇਂ ਪ੍ਰੀਤੀ ਰਖਤਾ ਹੈ ਉਸਕਾ ਹੀ ਅਰਾਧਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ਉਸਸੇ ਮਨਬਾਂਛਿਤ ਫਲ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਵਾਸਤਵ ਮੇਂ ਵੋਹ ਕਾਮਨਾ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਕੀ ਰਚੀ ਹੂਈ ਹੈਂ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਨੇ ਹੀ ਵੋਹ ਫਲ ਉਨ ਕੋ ਦੀਆ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਵੋਹ ਉਸ ਦੇਵਤਾ ਕਾ ਦੀਆ ਹੂਆ ਮਾਨਤੇ ਹੈਂ ਇਸੀ ਸੇ ਜਨਮ ਮਰਨ ਸੇ ਨਹੀਂ ਛੂਟਤੇ ॥ ੨੨ ॥

मू० अन्तवत्तु फलं तेषां तद्भवत्यल्पमेधसाम्।
देवान्देवयजोयान्ति मद्भक्ता यान्ति मामपि २३

ਭਾਖਾਰਥ—ਉਨ ਅਲਪ ਬੁਧੀ ਵਾਲੋਂ ਕਾ ਵੈਹ ਫਲ ਨਾਸ਼ ਵਾਲਾ ਹੋਤਾ ਹੈ ਦੇਵਤਾਓਂ ਕੇ ਪੂਜਨੇ ਵਾਲੇ ਦੇਵਤਾਓਂ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਔਰ ਮੇਰੇ ਭਗਤ ਮੁਝਕੋ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ੨੩ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਜੋ ਜਿਸ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਦੇਵਤਾ ਮੇਂ ਪ੍ਰੀਤੀ ਕਰਤਾ ਹੈ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਭੀ ਆਚਾਰਯ ਰੂਪ ਹੋਕਰ ਉਸੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰ ਦੇਤਾ ਹੈ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਗਤੋਂ ਕੋ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਨ ਨਸ਼ਟ ਹੋਨੇ ਵਾਲਾ ਫਲ ਦੇਤਾ ਹੈ ਜੋ ਸੁਖ ਮਾਨ ਕਰ ਵਹਿਰ ਮੁਖ ਹੂਏ ਵਾਹਜ ਸੁਖ ਕੀ ਇੱਛਾ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਵੈਹ ਕਾਮੀ ਵਿਸ਼ਈ ਕਹੇ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ੨੩ ॥

ਮੂ० अव्यक्तं व्यक्ति मापन्नं मन्यन्ते मामबुद्धयः ।
परं भावमजानन्तो ममा व्ययमनुत्तमम् ॥ २४॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਵਿਚਾਰ ਰਹਿਤ ਪੁਰਖ ਅਬਿਨਾਸ਼ੀ ਸਭ ਸੇ ਉੱਤਮ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਭਾਵ ਕੋ ਨ ਜਾਨਤੇ ਹੂਏ ਅਵ੍ਯਕਤ ਅਰਥਾਤ ਨਿਰਾਕਾਰ ਕੋ ਮੂਰਤੀ ਵਾਲਾ ਮਾਨਤੇ ਹੈਂ ।੨੪।

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਯਦੀ ਸਭ ਸੇ ਉੱਤਮ ਫਲ ਆਪਕੇ ਭਜਨ ਕਾ ਹੀ ਹੈ ਤੋ ਸਭ ਲੋਕ ਆਪਕਾ ਹੀ ਭਜਨ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਤੇ ? ਉੱਤਰ-ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਹੇ ਅਰਜਨ ਅਗਿਆਨੀ ਪੁਰਖ ਮੇਰੇ ਅਵ੍ਯਕਤ ਨਿਰਗੁਣ ਸਭ ਕੇ ਕਾਰਣ ਸਰੂਪ ਕੋ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤੇ ਕਿੰਤੂ ਐਸਾ ਮਾਨਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਵਸੁਦੇਵ ਕੇ ਗ੍ਰਿਹ ਮੇਂ ਮਨੁਖੋਂ ਕੀ ਤਰਹ ਉਤਪੰਨ ਹੂਆ ਹੈ ਔਰ ਏਕ ਮਨੁਖ ਮਾਤ੍ਰ ਹੈਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨਕੋ ਵਿਵੇਕ ਨਹੀਂ ਵਿਮੂੜ੍ਹ ਅਗਿਆਨੀ ਮੇਰੇ ਪਰਮਾਨੰਦ ਚਿਦਘਨ ਰੂਪ ਕੋ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤੇ ਇਸੀ ਕਾਰਣ ਬਾਰ ੨ ਸੰਸਾਰ ਸਮੁਦ੍ਰ ਮੇਂ ਭ੍ਰਮਤੇ ਹੀ ਰਹਿਤੇ ਹੈਂ ॥ ੨੪ ॥

ਮੂ੦ नाहं प्रकाशः सर्वस्य योगमायासमावृतः ।
मूढोऽयंमाभिजानाति लोकोमामजमव्ययम् २५

ਭਾਖਾਰਥ—ਮੈਂ ਜੋਗ ਮਾਇਆ ਸੇ ਢਕਾ ਹੂਆ ਸਭ ਕੋ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ਇਸੀ ਕਾਰਣ ਸੇ ਯੇਹ ਮੂਰਖ ਮਨੁਖ ਮੁਝਕੋ ਅਜਨਮਾ ਬਿਨਾਸ ਰਹਿਤ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤਾ ॥ ੨੫ ॥

ਮੂ੦ वेदाहं समतीतानि वर्तमानानि चार्जुन ।
भविष्याणि च भूतानि मांतुवेद न कश्चन ।२६।

ਭਾਖਾਰਥ—ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਪਿਛਲੇ ਔਰ ਵਰਤਮਾਨ ਔਰ ਆਗੇ ਹੋਨੇ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਣਿਓਂ ਕੋ ਮੈਂ ਜਾਨਤਾ ਹੂੰ ਪਰੰਤੂ ਮੁਝਕੋ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤਾ ॥ ੨੬ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਸਚਿੱਦਾਨੰਦ ਸੇ ਪ੍ਰਿਥਕ ਕੋਈ ਪਦਾਰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ ਮੇਰੀ ਕਿਰਪਾ ਸੇ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਭੀ ਮੁਝਕੋ ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਸਕਤਾ ਜਿਸ ਪਰ ਮੇਰੀ ਕਿਰਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੋ ਵੋਹ ਜਾਨ ਸਕਤਾ ਹੈ ਬਿਨਾ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਗਤੀ ਸੇ ਮੇਰੀ ਕਿਰਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਹੀਂ ਹੋਤੀ ਇਸੀ ਕਾਰਣ ਭਗਤੀ ਹੀਨ ਮੂੜ੍ਹ ਮੇਰੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਸਕਤੇ ॥ ੨੬ ॥

ਮੂ੦ इच्छाद्वेषसमुत्थेन द्वन्द्वमोहेन भारत ।
सर्वभूतानि संमोहं सर्गेयान्ति परंतपः ॥ २७ ॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਜੀਵੋਂ ਕੋ ਜੋ ਅਗਿਆਨ ਦੂੜ ਹੋ ਰਹਾ ਹੈ ਔਰ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ਉਸਮੇਂ ਹੇਤੂ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ।

ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਅਸਥੂਲ ਸ਼ਰੀਰ ਕੇ ਅੰਦਰ ਇੱਛਾ ਦ੍ਵੈਸ਼ ਸੇ ਉਤਪੰਨ ਹੂਏ ਦ੍ਵੰਦ ਕੇ ਨਮਿੱਤ ਮੋਹਿ ਸੇ ਅਰਥਾਤ ਵਿਚਾਰ ਨ ਹੋਨੇ ਸੇ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਸਭ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਮੇਂ ਅਗਿਆਨ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ੨੭ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਅਹੋ ਸੁਖੀ ਅਹੋ ਦੁਖੀ ਇਸ ਦ੍ਵੰਦ ਸੇ ਸੰਪੂਰਣ ਭੂਤ ਮੋਹ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਬਿਨਾ ਇਸਕੇ ਤਿਆਗ ਸੇ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਕਾ ਗਿਆਨ ਔਰ ਅਪਨਾ ਗਿਆਨ ਨ ਹੋਗਾ ਇੱਛਾ ਦ੍ਵੈਸ਼ ਯੇਹ ਦੋਨੋਂ ਸੰਸਾਰ ਕਾ ਮੂਲ ਹੈਂ ਇਨਕਾ ਤਿਆਗ ਅਵੱਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ ॥ ੨੭ ॥

ਮੂ० येषांत्वन्तगर्तपापं जनानां पुण्यकर्मणाम् ।
तेद्वन्द्वमोहनिर्मुक्ता भजन्ते मां दृढव्रताः ॥२८॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਸੇ ਰਜੋ ਗੁਣ ਔਰ ਤਮੋ ਗੁਣ ਜਿਨਕਾ ਕਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਵੋਹ ਮੇਰਾ ਭਜਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਐਸਾ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ । ਜਿਨ ਪੁੰਨਕਾਰੀ ਪੁਰਖੋਂ ਕਾ ਪਾਪ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਵੈਹ ਦ੍ਵੰਦ ਕੇ ਨਮਿੱਤ ਮੋਹ ਸੇ ਛੂਟੇ ਹੂਏ ਦ੍ਰਿੜ ਬ੍ਰਤ ਵਾਲੇ ਮੁਝਕੋ ਭਜਤੇ ਹੈਂ ॥ ੨੮ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਦ੍ਰਿੜ ਬ੍ਰਤ ਉਨਕਾ ਨਾਮ ਹੈ ਜੋ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਹਿਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਆ ਹੈ ਉਸਪਰ ਦ੍ਰਿੜ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਨੇ ਵਾਲੇ ਔਰ ਉਸੀਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਨੇ ਵਾਲੇ ਹੈਂ ॥ ੨੮ ॥

ਮੂ० जरामरणमोक्षाय मामाश्रित्ययजन्ति ये ।
ते ब्रह्म तद्विदुः कृत्स्नमध्यातमं कर्म चाऽखिलम् ।२९

ਭਾਖਾਰਥ—ਜੋ ਪਰਮਾਨੰਦ ਕੇ ਜਗਿਆਸੂ ਮੁਝ ਪਰਮੇਸ਼੍ਰ ਕੋ ਆਸ਼ਰੇ ਕਰਕੇ ਜਰਾ ਮਰਣ ਕੇ ਛੂਟਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਜਤਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਵੈਹ ਉਸ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਸੰਪੂਰਣ ਅਧਿਆਤਮ ਵਿਦਿਆ ਕੋ ਔਰ ਸੰਪੂਰਣ ਕਰਮ ਕੋ ਜਾਨਤੇ ਹੈਂ ॥ ੨੯ ॥

सू० साधि भूताधिदैवं मां साधियज्ञं च येविदुः ।
प्रयाणकालेऽपि च मां तेविदुर्युक्तचेतसः ॥ ३० ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे ज्ञानविज्ञानयोगो नाम
सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਭਗਵਤ ਭਗਤ ਅੰਤਕਾਲ ਮੇਂ ਭੀ ਨਿੱਸੰਦੇਹ ਭਗਵਤ ਕਾ ਚਿੰਤਨ ਕਰਨੇ ਸੇ ਪਰਮੇਸ਼੍ਰ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਐਸਾ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਸਮਾਹਿਤ ਹੈ ਚਿੱਤ ਜਿਨਕਾ ਐਸੇ ਜੋ ਮੁਝਕੋ ਸਹਿਤ ਅਧੀਭੂਤ, ਅਧੀਦੈਵ ਕੇ, ਔਰ ਸਹਿਤ ਅਧੀਯਗ ਕੇ ਜਾਨਤੇ ਹੈਂ ਵੈਹ ਅੰਤਕਾਲ ਮੇਂ ਭੀ ਮੁਝਕੋ ਜਾਨਤੇ ਹੈਂ ॥ ੩੦ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਪੂਰਬ ਜਨਮੋਂ ਕੇ ਸੰਸਕਾਰੋਂ ਕੀ ਅਧਿਕਤਾ ਸੇ ਪ੍ਰਾਣੋਂ ਕੇ ਤਿਆਗ ਕਾਲ ਮੇਂ ਅਤਯੰਤ ਦੁਖ ਮੇਂ ਭੀ ਮੇਰੀ ਅਨੁਗ੍ਰਹ ਸੇ ਮੇਰੇ ਕੋ ਹੀ ਚਿੰਤਨ ਕਰਤੇ ਹੈ ਇਸ ਲੀਏ ਵੋਹੀ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੈਂ, ਇਤਰ ਜੀਵ ਨਹੀਂ ॥ ੩੦ ॥

ਇਤਿ ਪੰਡਿਤ ਕ੍ਰਿਪਾਰਾਮ ਕ੍ਰਿਤਾਯਾਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਭਾਖਾਯਾਂ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਤਗੀਤ ਟੀਕਾਯਾਂ ਸਪਤਮੋ ਅਧਿਯਾਯਾ ॥ ੭ ॥

ओ३म्

अष्टम अध्याय।

अर्जुन उवाच

मूलम् किंतद्ब्रह्म किमध्यात्मं किं कर्म पुरुषोत्तम ।
अधिभूतञ्च किं प्रोक्तमधिदैवं किमुच्यते ॥ १ ॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਪੂਰਬ ਅਧਜਾਇ ਮੇਂ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਕਹਾ ਹੈ ਜੋ ਮੁਝ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕਾ ਆਸ਼ਰਾ ਲੇਕਰ ਮੁਕਤੀ ਕੇ ਲੀਏ ਜਤਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਵੋਹ ਬ੍ਰਹਮ ਆਦੀ ਸਾਤ ਪਦਾ-ਰਥੋਂ ਕੋ ਮੁਝ ਸਹਿਤ ਅੰਤਕਾਲ ਮੇਂ ਭੀ ਜਾਨੇਂਗੇ। ਉਨ ਪਦਾਰਥੋਂ ਕੇ ਜਾਨਣੇ ਕੀ ਇੱਛਾ ਵਾਲਾ ਅਰਜੁਨ ਪੂਛਤਾ ਹੈ। ਹੇ ਪੁਰਸ਼ੋੱਤਮ ਵੋਹ ਬ੍ਰਹਮ ਕਿਆ ਹੈ, ਅਧਿਆਤਮ਼ ਕਿਆ ਹੈ, ਕਰਮ ਕਿਆ ਹੈ, ਔਰ ਅਧੀਭੂਤ ਕਿਆ ਕਹਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਔਰ ਅਧੀਦੈਵ ਕਿਆ ਕਹਾ ਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ੧ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

(੧) ਜੋ ਆਪਨੇ ਗੋਯ ਰੂਪ ਕਰਕੇ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਕਹਾ ਹੈ ਵੋਹ ਸੋਪਾਦਿਕ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ ਅਥਵਾ ਨਿਰ ਉਪਾਦਿਕ। (੨) ਜੋ ਆਪਨੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਕਰਕੇ ਕਹਾ ਹੈ ਵੋਹ ਸ਼੍ਰੋਤ੍ਰ ਆਦੀ ਕਰਣ ਸਮੂਹ ਕਾ ਨਾਮ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਹੈ ਅਥਵਾ ਪ੍ਰਤਜੇਕ ਚੇਤਨ ਕਾ ਨਾਮ ਹੈ। (੩)ਔਰ ਜੋ ਆਪਨੇ ਕਰਮ ਕਹਾ ਹੈ ਵੋਹ ਯਗ ਆਦੀ ਕਰਮ ਹੈ ਅਥਵਾ ਔਰ ਕੋਈ ਕਰਮ ਹੈ। (੪) ਔਰ ਜੋ ਆਪਨੇ ਅਧੀਭੂਤ ਕਹਾ ਹੈ ਵੋਹ ਕਿਆ ਪਾਂਚ ਭੂਤੋਂ ਕਾ ਕਾਰਜ ਹੈ ਵਾ ਮਾਇਕ ਕਾਰਜ ਜਾਤੀ ਕਾ ਨਾਮ ਹੈ। (੫) ਔਰ ਜੋ ਆਪਨੇ ਅਧੀਦੈਵ ਕਹਾ ਹੈ ਕਿਆ ਵੋਹ ਦੇਵਤਾ ਕਾ ਧਿਆਨ ਲੇਨਾ ਅਥਵਾ ਸੂਰਜ ਮੰਡਲ ਮੇਂ ਇਸਥਿਤ ਪੁਰਖ ਕਾ ਧਿਆਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ ?॥ ੧ ॥

ਮੂ੦ अधियज्ञः कथं कोत्र देहेऽस्मिन्मधुसूदन ।
प्रयाणकाले च कथं ज्ञेयोऽसिनियतात्मभिः ॥२॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਹੇ ਭਗਵਨ ਇਸ ਦੇਹ ਮੇਂ ਅਧੀਯਗ ਕੌਨ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਜੋ ਕਰਮ ਸ਼ਰੀਰ ਮਨ ਬਾਣੀ ਸੇ ਹੋਤਾ ਹੈ ਉਸਕਾ ਫਲ ਦਾਤਾ ਇਸ ਸ਼ਰੀਰ ਮੇਂ ਕੌਨ ਹੈ ਔਰ ਮਰਨੇ ਸਮੇਂ ਸਮਾਹਿਤ ਚਿੱਤ ਵਾਲੇ ਪੁਰਖੋਂ ਨੇ ਆਪ ਕੋ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਾਨਣੇ ਜੋਗ ਹੈਂ ॥ ੨ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਅਧੀਯਗ ਪਦ ਸੇ ਕਿਸੀ ਦੇਵਤਾ ਕਾ ਗ੍ਰਹਨ ਕਰਨਾ ਵਾ ਬ੍ਰਹਮ ਕ ਆਪ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਚਿੰਤਨ ਕਰਨੇ ਜੋਗ ਹੈਂ ਤਾਦਾਤਮ ਰੂਪਸੇ ਅਥਵਾ ਅਤਜੰਤ ਭੇਦ ਸੇ ਇਸੀ ਦੇਹ ਮੇਂ ਰਹਿਤਾ ਹੈ ਵਾ ਬਾਹਿਰ ਔਰ ਮ੍ਰਿਤਜੂ ਕਾਲ ਮੇਂ ਜਬ ਸਭ ਇੰਦ੍ਰੇ ਖੀਨ ਹੋ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ਔਰ ਚਿੱਤ ਭੀ ਇਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿਤਾ ਤਬ ਆਪਕਾ ਕੈਸੇ ਧਿਆਨ ਹੋ ਸਕਤਾ ਹੈ ਇਸ ਮੇਰੇ ਸੰਦੇਹ ਕੋ ਦੂਰ ਕਰੋ ॥ ੨ ॥

श्रीभगवानुवाच

ਮੂ੦ अक्षरं ब्रह्म परमं स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते ।
भूतभावोद्भवकरो विसर्गः कर्मसंज्ञितः ॥ ३ ॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਬ੍ਰਹਮ, ਅਧਿਆਤਮ, ਔਰ ਕਰਮ, ਇਨ ਤੀਨ ਪ੍ਰਸ਼ਨੋਂ ਕਾ ਉੱਤਰ ਇਸ ਸ਼ਲੋਕ ਮੇਂ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਅਖਿਰ ਅਖੰਡ ਸ਼ੁਧ ਸਚਿੱਦਾਨੰਦ ਸਰੂਪ ਬ੍ਰਹਮ ਕਹਾ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਜੀਵ ਰੂਪ ਅਧਿਆਤਮ ਅਰਥਾਤ ਅੰਤਾਕਰਣ ਕਾ ਸ੍ਵਾਮੀ ਕਹਾ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਜੀਵੋਂ ਕੀ ਉਤਪੱਤੀ ਔਰ ਉਦਭਵ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਦੇਵਤਾਓਂ ਕੇ ਉੱਦੇਸ਼ ਹੋਮ ਦ੍ਰਵ

ਕਾ ਤਿਆਗ ਕਰਮ ਸੰਗਿਕ ਕਹਾ ਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ੩ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਬ੍ਰਹਮ ਪਦ ਸੇ ਨਿਰ ਉਪਾਧਿਕ ਦੇਹ ਬ੍ਰਹਮ ਕਾ ਮੈਨੇ ਕਥਨ ਕੀਆ ਹੈ ਜੋ ਸ੍ਵਯੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਚੇਤਨ ਹੈ ਵੋਹੀ ਦੇਹ ੨ ਕੇ ਪ੍ਰਤੀ ਅੰਤਰ ਆਤਮਾ ਰੂਪ ਸੇ ਇਸਥਿਤ ਹੈ, ਔਰ ਸੁਭਾਵ ਪਦ ਸੇ ਸ੍ਵ ਸ੍ਵਰੂਪ ਪ੍ਰਤਜੇਕ ਚੇਤਨ ਹੀ ਅਧਿ-ਆਤਮਿਕ ਕਹਾ ਹੈ, ਔਰ ਕਰਮ ਸ਼ਬਦ ਸੇ ਯਗ ਹੋਮ ਆਦਿਕ ਦੇਵਤਾਓਂ ਕੇ ਨਮਿੱਤ ਜੋ ਅਗਨੀ ਮੇਂ ਜੋ ਪੁਰੋਡਾਸ਼ਾਦੀ ਵਸਤੂ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕੀਆ ਜਾਤਾ ਹੈ ਵੋਹੀ ਸੰਪੂਰਨ ਭੂਤੋਂ ਕੀ ਉਤਪੱਤੀ ਕਾ ਕਾਰਣ ਯਗ ਆਦੀ ਕਰਮ ਹੈ ॥ ੩ ॥

ਮੂ० अधिभूतं क्षरोभावः पुरुषश्चाधिदैवतम् ।
अधियज्ञोऽहमेवात्र देहे देहभृतांवर ॥ ४ ॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਤੀਨ ਪ੍ਰਸ਼ਨੋਂ ਕਾ ਉੱਤਰ ਇਸ ਸ਼ਲੋਕ ਮੇਂ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ । ਹੇ ਦੇਹ ਧਾਰੀਓਂ ਮੇਂ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਅਰਜੁਨ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਪਦਾਰਥ ਕੋ ਅਧੀਭੂਤ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ, ਦੇਹ ਰੂਪ ਪੁਰ ਮੇਂ ਰਹਿਨੇ ਵਾਲਾ ਪੁਰਖ ਅਧੀਦੈਈਵਤ ਕਹਾ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਔਰ ਇਸ ਦੇਹ ਮੇਂ ਅਧੀਯਗ ਮੈਂ ਹੀ ਹੂੰ ॥ ੪ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਜੋ ਪਰਾਣੀ ਮਾਤ੍ਰ ਉਤਪੱਤੀ ਵਾਲਾ ਮਾਇਕ ਹੈ ਉਸਕੋ ਅਧੀਭੂਤ ਪਦ ਸੇ ਕਹਾ ਹੈ ਉਸੀ ਕਾ ਨਾਮ ਵਿਨਾਸ਼ੀ ਭਾਵ ਹੈ, ਔਰ ਸੰਪੂਰਣ ਸ਼ਰੀਰੋਂ ਮੇਂ ਜੋ ਰਹਿ ਵ੍ਹ ਪੁਰਖ ਹੈ ਵ੍ਹ ਹਿਰਨਗਰਭ ਸੂਰਜ ਮੰਡਲ ਮੇਂ ਇਸਥਿਤ ਅਧੀਦੈਈਵਤ ਹੈ ਵ੍ਹੀ ਸੰਪੂਰਨ ਪ੍ਰਾਣੀਓਂ ਕੇ ਇੰਦ੍ਰਿਓਂ ਕੇ ਊਪਰ ਅਨੁਗ੍ਰਹ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ਔਰ ਜੋ ਯਗੋਂ ਵਿਖੇ ਰਹਿ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਹੋਕਰ ਰਹਿ ਵੋਹ ਅਧੀਯਗ ਹੈ ਵ੍ਹ ਮੈਂ ਹੀ ਹੂੰ ਇਸ ਮੇਂ ਯੇਹ ਜਾਨਾਜਾਤਾ ਹੈ ਕਿ ਈਸ਼੍ਵਰ ਦੇਹਮੇਂ ਆਕਾਸ਼ਵਤ ਇਸ-ਥਿਤ ਸਭ ਕਾ ਸਾਖੀ ਔਰ ਸ਼ੁਭ ਅਸ਼ੁਭ ਫਲ ਕੇ ਦੇਨੇ ਵਾਲਾ ਨਿਰਲੇਪ ਹੈ । ੪ ।

ਮੂ० अन्तकालेचमामेवस्मरन्मुक्त्वा कलेवरम् ।
यः प्रयाति समद्भावं यातिनास्त्यत्र संशयः॥५॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਮੁਕਤੀ ਕਾ ਮੁਖਯ ਉਪਾਇ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਮਰਨੇ ਸਮੇਂ ਮੁਝ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਕਾ ਹੀ ਸਿਮਰਣ ਕਰਤਾ ਹੂਆ ਸ਼ਰੀਰ ਕੋ ਛੋੜਕਰ ਜਾਤਾ ਹੈ ਵੈਹ ਮੇਰੇ ਭਾਵ ਕੋ ਅਰਥਾਤ ਕਾਰਣ ਭੂਤ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਇਸ ਮੇਂ ਸੰਸਾ ਨਹੀਂ ॥ ੫॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਸਗੁਣ ਰੂਪ ਕਾ ਧਿਆਨ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਕਰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੇ ਸਾਥ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ ਔਰ ਨਿਰਗੁਣ ਰੂਪ ਕਾ ਉਪਾਸਕ ਬ੍ਰਹਮ ਮੇਂ ਲੀਨ ਹੋਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ੫ ॥

ਮੂ੦ यं यं वापि स्मरन्भावं त्यजत्यन्ते कलेवरम् ।
तं तमेवैति कौन्तेय सदा तद्भावभावितः ॥ ६ ॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਮ੍ਰਿਤ੍ਯੂ ਸਮੇਂ ਜਿਸ ਜਿਸ ਭਾਵ ਅਰਥਾਤ ਦੇਵਤਾ ਕੋ ਸਿਮਰਣ ਕਰਤਾ ਹੂਆ ਦੇਹ ਕੋ ਤਿਆਗਤਾ ਹੈ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਸਦਾ ਉਸ ਦੇਵਤਾ ਕੋ ਸਿਮਰਣ ਕਰਤਾ ਹੂਆ ਉਸੀ ਦੇਵਤਾ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ੬ ॥

ਮੂ੦ तस्मात्सर्वेषु कालेषु मामनुस्मर युद्ध्य च ।
मय्यर्पितमनोबुद्धिर्मामेवैष्यस्यसंशयम् ॥ ७ ॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਇਸ ਕਾਰਣ ਸੇ ਸਭ ਕਾਲ ਮੇਂ ਮੁਝਕੋ ਸਿਮਰਣ ਕਰ ਔਰ ਯੁੱਧ ਕਰ ਮੇਰੇ ਮੇਂ ਹੀ ਅਰਪਣ ਕੀਆ ਹੈ ਮਨ ਔਰ ਬੁਧੀ ਜਿਸਨੇ ਐਸਾ ਤੂ ਮੁਝਕੋ ਹੀ ਨਿਸ਼ਚੇ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਗਾ ਇਸਮੇਂ ਸੰਸੇ ਨਹੀਂ ॥ ੭ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਮੇਂ ਮਨ ਨਹੀਂ ਲਗਾਤਾ ਉਸਮੇਂ ਅੰਤਾਕਰਣਕਾ ਨ ਸ਼ੁਧ ਹੋਨਾ ਯਹੀ ਹੇਤੂ ਹੈ ਔਰ ਅੰਤਾਕਰਣ ਕੀ ਸ਼ੁਧੀ ਕੇ ਲੀਏ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਰਨਾ ਹੇਤੂ ਹੈ ॥ ੭ ॥

ਮੂ० अभ्यास योगयुक्तेन चेतसाऽनन्यगामिना ।
परमं पुरुषं दिव्यं याति पार्थानुचिन्तयन् ॥८॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਅਭਿਆਸ ਔਰ ਜੋਗ ਮੇਂ ਔਰ ਨ ਦੂਸਰੇ ਅਸਥਾਨ ਮੇਂ ਜਾਨੇ ਵਾਲੇ ਚਿੱਤ ਸੇ ਸਿਮਰਣ ਕਰਤਾ ਹੂਆ ਪੁਰਖ ਅਲੌਕਿਕ ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ੮ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਇਸਤ੍ਰੀ ਧਨ ਆਦੀ ਪਦਾਰਥੋਂ ਸੇ ਮਨ ਹਟਾਕਰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਮੇਂ ਲਗਾਨਾ ਉਸਕਾ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸ ਜੋਗ ਹੈ ॥ ੮ ॥

ਮੂ० कविं पुराणमनुशासितार-
मणोरणीयांसमनुस्मरेद्यः ।
सर्वस्य धातारमचिन्त्यरूप-
मादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ॥ ९ ॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਸਰਵਗ, ਅਨਾਦੀਸਿਧ, ਨਿਯੰਤਾ ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰੇਰਕ, ਸੂਖਮ ਸੇ ਅਤੀ ਸੂਖਮ, ਸਭ ਕੇ ਪਾਲਨੇ ਵਾਲਾ, ਅਚਿੰਤ ਰੂਪ, ਸੂਰਜ ਕੇ ਸਮਾਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਵਾਲਾ, ਅਗਿਆਨ ਸੇ ਪਰੇ ਐਸੇ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਕੋ ਜੋ ਸਿਮਰਣ

ਕਰਤਾ ਹੈ ਵੈਹ ਉਸ ਦਿਵਜ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ੯ ॥

मू० प्रयाणकाले मनसा चलेन
भक्त्या युक्तो योगबलेनचैव ।
भ्रुवोर्मध्ये प्राणमावेश्य सम्यक्
सतं परं पुरुष मुपैति दिव्यम् ॥ १० ॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਅੰਤਕਾਲ ਮੇਂ ਅਚਲ ਮਨ ਸੇ ਭਗਤੀ ਔਰ ਜੋਗ ਬਲ ਸੇ ਜੁਗਤ ਪ੍ਰਾਣ ਕੋ ਦੋਨੋਂ ਭਰੂੰ ਕੇ ਬੀਚ ਮੇਂ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਠੈਹਰਾਕਰ ਜੋ ਪੁਰਖ ਪੂਰਬ ਉਕਤ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੇ ਸਚਿੱਦਾਨੰਦ ਕੋ ਸਿਮਰਣ ਕਰਤਾ ਹੈ ਵੈਹ ਉਸ ਦਿਵਜ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ੧੦ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਉਸ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸੇ ਬਿਨਾ ਇਸਤ੍ਰੀ, ਪੁੱਤਰ, ਧਨ, ਆਦੀ ਮੇਂ ਚਿੱਤ ਨ ਜਾਵੇ ਔਰ ਆਸਨ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਆਦੀ ਕੇ ਬਲ ਸੇ ਸੁਖਮਨਾ ਨਾੜੀ ਮੇਂ ਪ੍ਰਾਣ ਕੋ ਰੋਕ ਕਰ ਸਚਿੱਦਾਨੰਦ ਕਾ ਜੋ ਧਿਆਨ ਕਰਨਾ ਉਸਕਾ ਨਾਮ ਭਗਤੀ ਹੈ ਐਸੀ ਭਗਤੀ ਵਾਲਾ ਪੁਰਖ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਸਚਿੱਦਾਨੰਦ ਸਰੂਪ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ੧੦ ॥

मू० यदक्षरं वेदविदो वदन्ति
विशन्ति यद्यतयो वीतरागाः ।
यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति
तत्ते पदं संग्रहेण प्रवक्ष्ये ॥ ११ ॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਵੇਦ ਕੇ ਜਾਨਣੇ ਵਾਲੇ ਜਿਸ ਕੋ ਅਖਿਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਔਰ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਰਾਗ ਜਿਨਕਾ ਐਸੇ ਸੰਨਯਾਸੀ ਅਰਥਾਤ ਗਿਆਨ ਨਿਸ਼ਠ ਮਹਾਤਮਾ ਜਿਸ ਮੇਂ ਪਰਵੇਸ਼ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਔਰ ਜਿਸਕੀ ਇੱਛਾ ਕਰਤੇ ਹੂਏ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਬ੍ਰਹਮਚਰਜ ਬ੍ਰਤ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਉਸ ਪਦ ਕੋ ਤੇਰੇ ਲੀਏ ਸੰਖੇਪ ਮੈਂ ਕਹੂੰਗਾ ਅਰਥਾਤ ਉਸ ਪਦ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਾ ਉਪਾਇ ਕਹੂੰਗਾ ॥ ੧੧ ॥

ਮੂ० सर्वद्वाराणि संयम्य मनो हृदि निरुध्य च ।
मूर्ध्न्याधायात्मनः प्राणमास्थितो योगधारणाम् १२

ਭਾਖਾਰਥ—ਉੱਤਮ ਉਪਾਸਨਾ ਕੋ ਦੋ ਸ਼ਲੋਕੋਂ ਸੇ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਸਭ ਇੰਦ੍ਰਿਓਂ ਕੇ ਦੁਆਰੋਂ ਕੋ ਰੋਕਕਰ ਔਰ ਮਨ ਕੋ ਹਿਰਦੇ ਮੇਂ ਰੋਕ ਕਰ ਅਪਨੇ ਪ੍ਰਾਣ ਕੋ ਮਸਤਕ ਮੇਂ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਯੋਗ ਧਾਰਨਾ ਕਾ ਆਸ਼ਰੇ ਕਰਤਾ ਹੂਆ ॥ ੧੨ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਚਖ੍ਯੂ ਆਦੀ ਇੰਦ੍ਰਿਓਂ ਕਾ ਰੂਪ ਆਦੀ ਕੇ ਸਾਥ ਨ ਸੰਬੰਧ ਹੋਨੇ ਕਾ ਨਾਮ ਇੰਦ੍ਰਿਓਂ ਕਾ ਰੋਕਨਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਦੇਹ ਜਾਤ੍ਰਾ ਕੇ ਬਿਨਾ ਦਰਸ਼ਨ ਆਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਨ ਕਰਨੀ। ਅੰਤਾਕਰਣ ਕੋ ਵਾਹਜ ਸ਼ਬਦ ਆਦੀ ਪਦਾਰਥੋਂ ਕਾ ਸੰਕਲਪ ਵਿਕਲਪ ਨ ਕਰਨਾ ਇਸਕਾ ਨਾਮ ਅੰਤਾਕਰਣ ਕਾ ਨਿਰੋਧ ਹੈ। ਔਰ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਕੇ ਅਭਿਆਸ ਸੇ ਪ੍ਰਾਣ ਕੀ ਗਤੀ ਕੋ ਮਸਤਕ ਮੇਂ ਨਿਸਚਲ ਕਰਨਾ ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਕਰਨਾ। ਯਮ, ਨਿਯਮ, ਆਸਨ, ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ, ਪ੍ਰਤ੍ਯਾਹਾਰ, ਧਾਰਨਾ, ਧਿਆਨ, ਔਰ ਸਮਾਧੀ, ਯੇਹ ਆਠ ਯੋਗ ਕੇ ਅੰਗ ਹੈਂ ਇਨ

ਕਾ ਕਰਨਾ ਅਵੱਸ਼ ਹੈ ਜਿਤਨਾ ਸਾਮਰਥ ਹੋ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ ਇਨਕੇ ਬਿਨਾ ਮਨ ਔਰ ਪ੍ਰਾਣੋਂ ਕਾ ਨਿਰੋਧ ਹੋਨਾ ਕਠਨ ਹੈ ਜਬ ਮਨ ਔਰ ਪ੍ਰਾਣੋਂ ਕਾ ਨਿਰੋਧ ਨ ਹੂਆ ਤੋ ਆਤਮਾਨੰਦ ਕਾ ਸਾਖਿਆਤਕਾਰ ਹੋਨਾ ਭੀ ਕਠਨ ਹੈ ਔਰ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤੀ ਤੋ ਅਤੀ ਕਠਨ ਹੈ ॥ ੧੨ ॥

ਮੂ੦ ਓਮਿਤ੍ਯੇਕਾਕ੍ਸ਼ਰं ਬ੍ਰਹ੍ਮ ਵ੍ਯਾਹਰਨ੍ ਮਾਮਨੁਸ੍ਮਰਨ੍ ।
यः प्रयाति त्यजन्देहं सयाति परमां गतिम् ॥१३॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਓਅੰ, ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਕਾ ਉਚਾਰਨਕਰਨਾ ਵੇਦੋਂ ਕੇ ਬਹੁਤ ਅਸਥਾਨੋਂ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ ਓਅੰ ਯੇਹ ਇਕ ਅਖਿਰ ਬ੍ਰਹਮ ਕਾ ਵਾਚਕ ਹੋਨੇ ਸੇ ਬ੍ਰਹਮ ਸਰੂਪ ਹੈ ਇਸ ਕੋ ਊਚੀ ਸੁਰ ਸੇ ਉੱਚਾਰਣ ਕਰਤਾ ਹੂਆ ਔਰ ਇਸਕਾ ਵਾਚਜ ਜੋ ਮੈਂ ਹੂੰ ਮੁਝ ਸਚਿੱਦਾਨੰਦ ਈਸ਼੍ਵਰ ਕਾ ਸਿਮਰਣ ਕਰਤਾ ਹੂਆ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਕਾ ਜਗਿਆਸੂ ਸ਼ਰੀਰ ਕੋ ਛੋੜ ਕਰ ਅਰਚੀਆਦੀ ਮਾਰਗ ਸੇ ਜਾਤਾ ਹੈ ਵੋਹ ਪਰਮ ਗਤੀ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ੧੩ ॥

ਮੂ੦ अनन्यचेताः सततं यो मां स्मरति नित्यशः ।
तस्याहं सुलभः पार्थ नित्ययुक्तस्य योगिनः ।१४।

ਭਾਖਾਰਥ—ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਨਜ ਮੇਂ ਚਿੱਤ ਜਿਸਕਾ ਅਰਥਾਤ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੇ ਬਿਨਾ ਔਰ ਕਿਸੀ ਪੁਤ੍ਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਆਦੀ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਮਨ ਜਿਸਕਾ ਐਸਾ ਬ੍ਰਹਮ ਜਗਿਆਸੂ ਜੋ ਮੁਝਕੋ ਨਿਰੰਤਰ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਨ ਸਿਮਰਣ ਕਰਤਾ ਹੈ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਉਸ ਨਿੱਤ ਜੁਗਤ ਜੋਗੀ ਕੋ ਮੈਂ ਸੁਲਭ ਹੂੰ ॥੧੪

ਮੂ੦ मामुपेत्य पुनर्जन्म दुःखालयमशाश्वतम् ।
नाप्नुवन्ति महात्मानः संसिद्धिं परमां गताः ।१५।

ਭਾਖਾਰਥ--ਪਰਮ ਸਿਧੀ ਕੋ ਅਰਥਾਤ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤੀ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੂਏ ਮਹਾਤਮਾ ਨਾਮ ਵਿਰਕਤ ਪੁਰਖ ਮੁਝ ਸਚਿੱਦਾਨੰਦ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਕਰ ਫਿਰ ਦੁਖੋਂ ਕੇ ਘਰ ਅਨਿ- ਤਯ ਜਨਮ ਕੋ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤੇ ॥ ੧੫ ॥

ਮੂ੦ आब्रह्मभुवनाल्लोकाः पुनरावर्तिनोऽर्जुन ।
मामुपेत्यतुकौन्तेय पुनर्जन्म न विद्यते ॥ १६ ॥

ਭਾਖਾਰਥ--ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ ਸੇ ਲੇਕਰ ਸਭ ਲੋਕ ਪੁਨਰ ਜਨਮ ਵਾਲੇ ਹੈਂ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਮੁਝ ਸੁਧ ਸਚਿੱਦਾਨੰਦ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਕਰ ਫਿਰ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ॥ ੧੬ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੀ ਸ਼ਰਨ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੂਏ ਹੈਂ ਉਨਕੋ ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੁਆਰਾ ਮੋਖਯ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਤੀ ਹੈ ਔਰ ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਸੇ ਵਿਮੁਖ ਹੈਂ ਉਨਕਾ ਸੰਸਾਰ ਮੇਂ ਜਨਮ ਮਰਣ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ੧੬ ॥

ਮੂ੦ सहस्रयुगपर्यन्तमहर्यद्ब्रह्मणोविदुः ।
रात्रिं युगसहस्रान्तां तेऽहोरात्रविदोजनाः ॥१७॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਦਿਨ ਰਾਤ ਕੇ ਜਾਨਣੇ ਵਾਲੇ ਅਰਥਾਤ ਕਾਲ ਕੀ ਸੰਖਯਾ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਜੋ ਪੁਰਖ ਵੋਹ ਬ੍ਰਹਮਾ

ਜੀਕਾ ਜੋ ਦਿਨ ਉਸਕੋ ਹਜ਼ਾਰ ਯੁਗ ਪਰਯੰਤ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ਅਰਥਾਤ ਸਤਿਜੁਗ, ਤ੍ਰੇਤਾ, ਦੁਆਪਰ, ਕਲਜੁਗ, ਇਨ ਚਾਰੋਂ ਜੁਗੋਂ ਕੇ ਜੋ ਵਰਸ਼ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਉਨ ਕੋ ਹਜ਼ਾਰ ਗੁਣਾ ਕੀਆ ਜਾਵੇ ਤੋ ਇਤਨਾ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕਾ ਏਕ ਦਿਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ਔਰ ਰਾਤ੍ਰੀ ਭੀ ਇਤਨੇ ਹੀ ਵਰਸ਼ੋਂ ਕੀ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ੧੭

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਸਤਿਜੁਗ ਪ੍ਰਮਾਣ ੧੭੨੮੦੦੦ ਤ੍ਰੇਤਾ ੧੨੯੬੦੦੦ ਦੁਆਪਰ ੮੬੪੦੦੦ ਕਲਜੁਗ ੪੩੨੦੦੦ ਇਨ ਚਾਰੋਂ ਜੁਗੋਂ ਕਾ ਜੋੜ ੪੩੨੦੦੦੦ ਵਰਸ਼ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਇਨਕੋ ੧੦੦੦ ਸੇ ਗੁਣਾ ਜਾਵੇ ਤੋ ਚਾਰ ਅਰਬ ਬਤੀਸ ਕ੍ਰੋੜ ੪੩੨੦੦੦੦੦੦੦ ਵਰਸ਼ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਇਤਨਾ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀਕਾ ਦਿਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ਔਰ ਇਤਨੀ ਰਾਤ੍ਰੀ ਹੋਤੀ ਹੈ ਐਸੇ ਦਿਨ ਰਾਤ੍ਰੀ ਸੌ ਵਰਸ਼ ਬੀਤੇ ਤੋ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕੀ ਆਯੂ ਹੋਤੀ ਹੈ ਉਨਕੀ ਸੰਖ੍ਯਾ ਆਠ ਅਰਬ ਚੌਸਠ ਕ੍ਰੋੜ ੮੬੪੦੦੦੦੦੦੦ ਵਰਸ਼ੋਂ ਕੀ ਸੰਖ੍ਯਾ ਕਰਨੇ ਕਾ ਤਾਤਪਰਯ ਵੈਰਾਗ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨੇ ਮੇਂ ਹੈ ॥ ੧੭ ॥

ਮੂ० अव्यक्ताद्व्यक्तयः सर्वाः प्रभवन्त्यहरागमे ।
रात्र्यागमे प्रलीयन्ते तत्रैवाव्यक्तसंज्ञके ॥ १८ ॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਯੇਹ ਮਨੁਖ ਲੋਕ, ਇਸਸੇ ਊਪਰ, ਔਰ ਨੀਚੇ ਕੇ ਲੋਗ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕੀ ਰਾਤ੍ਰੀ ਮੇਂ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ਔਰ ਕਾਰਣ ਰੂਪ ਹੂਏ ੨ ਅਵਿਦਿਆ ਮੇਂ ਰਹਿਤੇ ਹੈਂ ਫਿਰ ਦਿਨ ਕੇ ਆਗਮ ਮੇਂ ਅਰਥਾਤ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕੇ ਦਿਨ ਕੇ ਉਦੇ ਹੋਤੇ ਹੀ ਸਭ ਵ੍ਯਕਤੀ ਅਰਥਾਤ ਸਭ ਭੂਤ ਅਕਾਸ਼ ਆਦੀ ਕਾਰਜ ਕੇ ਸਹਿਤ ਅਵ੍ਯਕਤ ਸੇ ਅਰਥਾਤ ਕਾਰਣ ਰੂਪ ਸੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਔਰ ਰਾਤ੍ਰੀ ਕੇ ਆਗਮ ਮੇਂ ਅਵ੍ਯਕਤ ਹੈ ਸੰਗਿਆ ਜਿਸਕੀ ਉਸਮੇਂ ਹੀ

ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ੧੮ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਅਸਥਾਵਰ ਜੰਗਮ ਸਭ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀਕੇ ਸੁਪਨ ਅਵਸਥਾ ਮੇਂ ਲੈ ਹੋ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ਔਰ ਜਾਗ੍ਰਤ ਅਵਸਥਾ ਮੇਂ ਉਸੀ ਸੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ਇਸਕਾ ਤਾਤਪਰਯ ਯੇਹ ਹੈ ਕਿ ਯੇਹ ਸੰਸਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ ਆਦੀ ਸੇ ਲੇਕਰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕੇ ਸਹਿਤ ਸਭ ਸੁਪਨ ਹੈ ਐਸੇ ਜਾਨ ਕਰ ਸਚਿੱਦਾਨੰਦ ਆਤਮਾ ਕੇ ਬਿਨਾ ਅਨਜ ਕਿਸੀ ਪਦਾਰਥ ਮੇਂ ਪ੍ਰੀਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਏ ਜਿਸਸੇ ਵੋਹ ਅਨਿਤ ਹੈਂ ਅਨਿਤ ਪਦਾਰਥ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਮੇਂ ਭੀ ਦੁਖ ਕਾ ਹੇਤੂ ਹੈ ॥ ੧੮ ॥

ਮੂ० भूतग्रामः स एवायं भूत्वा भूत्वा प्रलीयते ।
रात्र्यागमेऽवशः पार्थ प्रभवन्त्यहरागमे ॥ १९ ॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਯੇਹ ਭੂਤੋਂ ਕਾ ਸਮੂਹ ਜੋ ਪੂਰਬ ਕਲਪ ਮੇਂ ਲੈ ਹੂਆ ਥਾ ਵੋਹ ਹੀ ਹੋਕਰ ੨ ਅਵਿਦਿਆ ਕੇ ਵਸ਼ ਹੂਆ ਹੂਆ ਰਾਤ੍ਰੀ ਕੇ ਆਗਮ ਮੇਂ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ੧੯ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕੇ ਦਿਨ ਮੇਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਤੀ ਰਹਿਤੀ ਹੈਂ ਔਰ ਰਾਤ੍ਰੀ ਮੇਂ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਤੀ ਹੈਂ ਐਸੇ ਚੱਕ੍ਰ ਸਦਾ ਚਲਤਾ ਰਹਿਤਾ ਹੈ ਭੂਤ੍ਵਾ ੨ ਇਸ ਪਦ ਕੇ ਦੋਬਾਰਾ ਕਹਿਨੇ ਸੇ ਯੇਹ ਤਾਤਪਰਯ ਹੈ ਕਿ ਜਬ ਤਕ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ਤਬ ਤਕ ਚੱਕ੍ਰ ਚਲਤਾ ਹੀ ਰਹਿਤਾ ਹੈ ॥ ੧੯ ।

ਮੂ० परस्तस्मात्तु भावोऽन्योऽव्यक्तोऽव्यक्तात्सनातनः
यः स सर्वेषु भूतेषु नश्यत्सु न विनश्यति ॥ २० ॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਤਿਸ ਪੂਰਬ ਉਕਤ ਅਵਜਕਤ ਸੇ ਭੀ ਜੋ ਸਨਾਤਨ ਪਦਾਰਥ ਅਵਜਕਤ ਹੈ ਵੋਹ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਔਰ

ਵਿਲਖਜਣ ਹੈ ਸਭ ਭੂਤੋਂ ਕੇ ਨਾਸ਼ ਹੋਨੇ ਪਰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਨਾਸ਼ ਹੋਤਾ ॥ ੨੦ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਮਾਯੋਉਪਹਿਤ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਅਵਜਕਤ ਕਾਰਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਔਰ ਸ਼ੁਧ ਸਚਿੱਦਾਨੰਦ ਨਿਤਜ ਮੁਕਤ ਕੋ ਸ਼ੁਧ ਅਵਜਕਤ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਗਿਆਨ ਕਾਲ ਮੇਂ ਉਪਾਧੀ ਕਾ ਨਾਸ਼ ਹੋਨੇ ਪਰ ਕੇਵਲ ਮਾਯਾ ਰਹਿਤ ਅਖੰਡ ਸਚਿੱਦਾਨੰਦ ਰਹਿ ਜਾਤਾ ਹੈ ਇਸੀ ਕੋ ਅਵਜਕਤ ਨਿਰਾਕਾਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ॥ ੨੦ ॥

ਮੂ० अव्यक्तोऽक्षरइत्युक्तस्तमाहुः परमां गतिम् ।
यं प्राप्य न निवर्तन्ते तद्धामपरमं मम ॥ २१ ॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਸ਼ੁਧ ਅਵਜਕਤ ਸਚਿੱਦਾਨੰਦ ਕੋ ਅਦ੍ਵੈਤ ਸਿੱਧ ਕਰਤੇ ਹੈਂ। ਜੋ ਅਵਜਕਤ ਅਖਿਰ ਸੇ ਕਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਉਸਕੋ ਪਰਮਗਤੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਜਿਸਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਕਰ ਨਹੀਂ ਹਟ ਕਰ ਆਤੇ ਹੈਂ ਵੋਹ ਮੇਰਾ ਉੱਤਮ ਧਾਮ ਹੈ ॥ ੨੧ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਸਭ ਦੁਖੋਂ ਕੀ ਨਿਵਰਤੀ ਔਰ ਪਰਮਾਨੰਦ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੋ ਹੀ ਪਰਮ-ਗਤੀ, ਮੁਕਤੀ, ਔਰ ਪਰਮਧਾਮ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ॥ ੨੧ ॥

ਮੂ० पुरुषःसपरः पार्थ भक्त्या लभ्यस्त्वनन्यया ।
यस्यान्तंस्थानि भूतानि येन सर्वमिदं ततम् २२

ਭਾਖਾਰਥ—ਪਰਮਗਤੀ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਾ ਮੁਖਜ ਉਪਾਇ ਗਿਆਨ ਲਖਣਾ ਅਨਨਜ ਪਰਾਭਗਤੀ ਹੈ ਉਸਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਜਿਸ ਕੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸੰਪੂਰਣ ਭੂਤ

ਇਸਥਿਤ ਹੈਂ ਔਰ ਜਿਸਸੇ ਸੰਪੂਰਣ ਯੇਹ ਜਗਤ ਵਿਆਪਤ ਹੈ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਵੋਹ ਉੱਤਮ ਪਰਮ ਅਨਨਜ ਭਗਤੀ ਅਰਥਾਤ ਸਚਿੱਦਾਨੰਦ ਸੇ ਅਨਜ ਦੂਸਰਾ ਕੋਈ ਪਦਾਰਥ ਜਿਸਕੀ ਬ੍ਰਿਤੀ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਰਹਾ ਐਸੀ ਭਗਤੀ ਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਨਾ ਯੋਗ ਹੈ ॥ ੨੨ ॥

ਮੂ੦ यत्रकाले त्वनावृत्तिमावृत्तिंचैव योगिनः ।
प्रयाता यान्ति तं कालं वक्ष्यामि भरतर्षभ ।२३।

ਭਾਖਾਰਥ—ਜਿਸ ਮਾਰਗ ਮੇਂ ਜਾਤੇ ਹੂਏ ਜੋਗੀ ਅਨਾਬ੍ਰਿਤੀ ਔਰ ਆਬ੍ਰਿਤੀ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਉਸ ਮਾਰਗ ਕੋ ਮੈਂ ਦੋ ਸ਼ਲੋਕੋਂ ਮੇਂ ਕਹੂੰਗਾ ॥ ੨੩ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਕਰਮ ਨਿਸ਼ਠ ਔਰ ਭੇਦ ਵਾਦੀ ਆਬ੍ਰਿਤੀ ਮਾਰਗ ਮੇਂ ਹੋਕਰ ਪਰਾਧੀਨ ਹੂਏ ਸ੍ਵਰਗ ਆਦੀ ਮੇਂ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ਔਰ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਉਪਾਸਕ ਅਨਾਬ੍ਰਿਤਾ ਮਾਰਗ ਮੇਂ ਹੋਕਰ ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ ਮੇਂ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ਗਿਆਨੀ ਮੁਮੁਖਸ਼ੂ ਸ੍ਵਤੰਤ੍ਰ ਹੋਕਰ ਸਭ ਸੇ ਪਹਿਲੇ ਮੁਕਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਵੋਹ ਕਿਸੀ ਕੇ ਅਸਥਾਨ ਕੋ ਨਹੀਂ ਜਾਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾਨੰਦ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ੨੩ ॥

ਮੂ੦ अग्निर्ज्योतिरहः शुक्लः षण्मासा उत्तरायणम्।
तत्र प्रयाता गच्छन्ति ब्रह्म ब्रह्मविदोजनः ।२४।

ਭਾਖਾਰਥ—ਨਿਰਾਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਉਪਾਸਕੋਂ ਕੇ ਅਨਾਬ੍ਰਿਤੀ ਮਾਰਗ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਅਗਨੀ, ਜਜੋਤੀ, ਦਿਨ, ਸ਼ੁਕਲ ਪਖ੍ਯ, ਛੇਹ ਮਾਸ ਉਤਰਾਇਣ, ਇਸ

ਮਾਰਗ ਮੇਂ ਜਾਤੇ ਹੂਏ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਜਾਨਣੇ ਵਾਲੇ ਅਰ-ਥਾਤ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਉਪਾਸਕ ਜਨ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਅਰਥਾਤ ਫਿਰ ਉਨਕਾ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ॥ ੨੪ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਯਹਾਂ ਅਗਨੀ ਆਦੀ ਪਦੋਂ ਸੇ ਉਨਕੇ ਅਭਿਮਾਨੀ ਦੇਵਤਾਓਂ ਕਾ ਗ੍ਰਹਣ ਹੈ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਉਪਾਸਕ ਕਰਮ ਸੇ ਇਨ ਦੇਵਤਾਓਂ ਕੇ ਮਾਰਗ ਸੇ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗਤੇ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਮੇਂ ਲੈ ਹੋ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ੨੪ ॥

ਮੂ० धूमोरात्रिस्तथाकृष्णः षण्मासा दक्षिणायनम् ।
तत्रचान्द्रमसंज्योतिर्योगी प्राप्य निवर्तते ॥२५॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਕਰਮ ਨਿਸ਼ਠਵਾਲੋਂ ਕਾ ਆਬ੍ਰਿਤੀ ਮਾਰਗ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਵੈਸੇ ਹੀ ਧੂਮ, ਰਾਤ੍ਰੀ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪਖਜ, ਛੇਹ ਮਾਸ ਦਖਨਾਇਣ, ਇਨ ਮਾਰਗੋਂ ਸੇ ਅਰਥਾਤ ਇਨਕੇ ਅਭਿਮਾਨੀ ਦੇਵਤਾਓਂ ਕੇ ਮਾਰਗ ਸੇ ਜਾਤਾ ਹੂਆ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਸੰਬੰਧੀ ਜਜੋਤੀ ਕੋ ਅਰਥਾਤ ਸ੍ਵਰਗ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਕਰ ਹਟਕਰ ਆਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ੨੫ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਇਨਕੇ ਮਾਰਗ ਸੇ ਕਰਮ ਸੇ ਜੈਸੇ ਪਹਿਲੇ ਧੂਮ ਅਭਿਮਾਨੀ ਦੇਵਤਾ ਕੇ ਪਾਸ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਰਾਤ੍ਰੀ ਕੇ, ਫਿਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪਖਜ ਕੇ, ਫਿਰ ਦਖਨਾਇਣ ਕੇ, ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕ੍ਰਮ ੨ ਸੇ ਆਗੇ ਚਲਤਾ ਹੂਆ ਸ੍ਵਰਗ ਮੇਂ ਪਹੁੰਚਤਾ ਹੈ ਫਿਰ ਭੋਗੋਂ ਕੋ ਭੋਗ ਕਰ ਮਨੁਖ ਲੋਕ ਮੇਂ ਆਨ ਕਰ ਜਨਮ ਲੇਤਾ ਹੈ ਐਸੇ ਭ੍ਰਮਨ ਕਰਤਾ ਰਹਿਤਾ ਹੈ ॥ ੨੫ ॥

ਮੂ० शुक्लकृष्णे गतीह्येते जगतः शाश्वते मते ।
एकयायातिअनावृत्ति मन्यया वर्तते पुनः ॥२६॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਸ਼ੁਕਲ ਔਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਯੇਹ ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਗਤੀਆਂ ਜਗਤ ਕੀ ਅਨਾਦੀ ਮਾਨੀ ਹੈਂ ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਸਾਰ ਅਨਾਦੀ ਹੈ ਇਸ ਲੀਏ ਯੇਹ ਦੋਨੋਂ ਮਾਰਗ ਭੀ ਰਿਖੀਓਂ ਨੇ ਅਨਾਦੀ ਮਾਨੇ ਹੈਂ। ਏਕ ਸੇ ਅਰਥਾਤ ਸ਼ੁਕਲ ਮਾਰਗ ਸੇ ਅਨਾਬ੍ਰਿਤੀ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਫਿਰ ਉਸਕਾ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ਔਰ ਅਨਜ ਸੇ ਅਰਥਾਤ ਦੂਸਰੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਾਰਗ ਸੇ ਫਿਰ ਜਨਮ ਮਰਨ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ੨੬ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਤਾਤਪਰਯ ਯੇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੁਕਲ ਮਾਰਗ ਸੇ ਜੋ ਜਾਤਾ ਹੈ ਵੋਹ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੇ ਸਾਥ ਮੁਕਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਔਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਾਰਗ ਸੇ ਜੋ ਸ੍ਵਰਗ ਆਦੀ ਮੇਂ ਜਾਤਾ ਵੋਹ ਹਟ ਕਰ ਚਲਾ ਆਤਾ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਾਲੇ ਰਸਤੇ ਸੇ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ਔਰ ਅਗਿਆਨੀ ਅੰਧਕਾਰ ਵਾਲੇ ਰਸਤੇ ਸੇ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ੨੬ ॥

ਮੂ੦ नैतेसृती पार्थजानन्योगीमुह्यति कश्चन।
तस्मात्सर्वेषुकालेषु योगयुक्तो भवार्जुन ॥ २७ ॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਜੋਗੀ ਇਨ ਦੋਨੋਂ ਮਾਰਗੋਂ ਕੋ ਜਾਨਤਾ ਹੂਆ ਮੋਹਿ ਕੋ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੇ ਅਰ-ਜੁਨ ਇਸ ਕਾਰਣ ਸੇ ਸਬ ਕਾਲ ਮੇਂ ਤੂ ਜੋਗ ਜੁਗਤ ਹੋ ॥ ੨੭ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਜੈਸੇ ਇਸ ਲੋਕ ਕੇ ਪਦਾਰਥ ਅਨਿਤ੍ਯ ਔਰ ਦੁਖਦਾਈ ਹੈਂ ਵੈਸੇ ਹੀ ਪਰਲੋਕ ਕੇ ਪਦਾਰਥ ਹੈਂ ਐਸੇ ਜਾਨ ਕਰ ਬ੍ਰਹਮ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੇ ਲੀਏ ਰਾਤ੍ਰੀ

ਇਨ ਨਦੀ ਕੇ ਪਰਵਾਹ ਕੀ ਤਰਹ ਸਚਿੱਦਾਨੰਦ ਕਾ ਧਿਆਨ ਕਰ ਔਰ ਉਸੀ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ॥ ੨੭ ॥

ਮੂ੦ वेदेषु यज्ञेषु तपः सु चैव
दानेषु यत्पुगयफलं प्रदिष्टम् ।
अत्येति तत्सर्वमिदंविदित्वा
योगी परं स्थानमुपैति चाद्यम् ॥ २८ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे महापुरुषयोगो नाम
अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

ਭਾਖਾਰਥ--ਵੇਦੋਂ ਮੇਂ ਯਗੋਂ ਮੇਂ ਤਪੋਂ ਮੇਂ ਔਰ ਦਾਨੋਂ ਮੇਂ ਜੋ ਫਲ ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਔਰ ਮਹਾਤਮਾਓਂ ਨੇ ਕਹਾ ਹੈ ਉਸ ਸਭ ਕੋ ਇਸ ਪੂਰਬ ਉਕਤ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਕੋ ਜਾਨ ਕਰ ਜੋਗੀ ਉਲੰਘਨ ਕਰ ਜਾਤਾ ਹੈ ਔਰ ਅਨਾਦੀ ਉੱਤਮ ਅਸਥਾਨ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ੨੮ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਜੋਗ ਮੇਂ ਸ਼ਰਧਾ ਬੜ੍ਹਾਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਉਸਤਤੀ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਔਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਧਿਆਨ ਨਿਸ਼ਠ ਜੋਗੀ ਕਾ ਮਹਾਤਮ ਜੋ ਵੇਦੋਂ ਮੇਂ ਕਹਾ ਹੈ ਔਰ ਜੋ ਬ੍ਰਤ ਕਹਿ ਹੈਂ ਉਨਕੇ ਧਾਰਣ ਕਰਨੇ ਸੇ ਜੋ ਫਲ ਹੋਤਾ ਹੈ ਔਰ ਯਗੋਂ ਕੇ ਕਰਨੇ ਸੇ ਜੋ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਔਰ ਤਪ ਕੇ ਕਰਨੇ ਸੇ ਜੋ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਵੋਹ ਸਭ ਫਲ ਅਪਨੇ ਆਤਮਾ ਕੋ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਕਰਕੇ ਜਾਨਣੇ ਸੇ ਹੀ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ੨੮ ॥

ਇਤਿ ਪੰਡਿਤ ਕ੍ਰਿਪਾਰਾਮ ਕ੍ਰਿਤਾਯਾਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਭਾਖਾਯਾਂ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਤਗੀਤਾ ਟੀਕਾਯਾਂ ਅਸ਼ਟਮੋ ਅਧਿਯਾਯਾ ॥ ੮ ॥

ओ३म्

नवम अध्याय।

श्रीभगवानुवाच

मूलम् इदंतु ते गुह्यतमं प्रवक्ष्याम्यनसूयवे ।

ज्ञानं विज्ञानसहितं यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात् १

ਭਾਖਾਰਥ—ਇਸ ਅਧਜਾਇ ਮੇਂ ਅਚਿੰਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਔਰ ਅਪਨੀ ਅਚਿੰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਕਾ ਨਿਰੂਪਣ ਕਰਕੇ ਤਤ ਪਦਾਰਥ ਕੀ ਤੂੰ ਪਦਾਰਥ ਕੇ ਸਾਥ ਲਖਿਆਰਥ ਮੇਂ ਏਕਤਾ ਦਿਖਾਕਰ ਉਸਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਾ ਸੁਲਭ ਉਪਾਇ ਨਿਰੂਪਣ ਕਰੇਂਗੇ ਔਰ ਵੁਹ ਉਪਾਇ ਸਭ ਕੇ ਲੀਏ ਸਾਧਾਰਣ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਯੇਹ ਗਿਆਨ ਅਨੁਭਵ ਕੇ ਸਹਿਤ ਅਤਸ਼ੈ ਗੁਹਜ ਤੇਰੇ ਲੀਏ ਕਹੂੰਗਾ। ਕੈਸਾ ਹੈਂ ਤੂ ਅਸੂਯਾ ਰਹਿਤ ਅਰਥਾਤ ਕਿਸੀਕੇ ਗੁਣੋਂ ਮੇਂ ਅਵਗੁਣ ਨਹੀਂ ਆਰੋਪਨ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਜੋ ਦੂਸਰੇ ਕੇ ਗੁਣੋਂ ਮੇਂ ਅਵਗੁਣ ਨਹੀਂ ਆਰੋਪਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ਵੋਹ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਦਿਆ ਕਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਸੇ ਯੇਹ ਜਾਨਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੂ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਦਿਆ ਕਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੈ। ਜਿਸਕੋ ਜਾਨ ਕਰ ਅਸ਼ੁਭ ਸੰਸਾਰ ਸੇ ਤੂ ਛੂਟ ਜਾਏਗਾ ॥ ੧ ॥

मू० राजविद्याराजगुह्यं पवित्रमिदमुत्तमम् ।

प्रत्यागवमं धर्म्यं सुसुखं कर्त्तुमव्ययम् ॥ २ ॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਇਸ ਸ਼ਲੋਕ ਮੇਂ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਕੇ ਸਭ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੈਂ। ਯੇਹ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਸਭ ਵਿਦਿਆਓਂ ਕਾ ਰਾਜਾ ਹੈ, ਗੁਪਤ ਪਦਾਰਥੋਂ ਕਾ ਰਾਜਾ ਹੈ, ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੈ, ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈ, ਪ੍ਰਤਖਜ ਫਲ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਧਰਮ ਯੁਗਤ ਹੈ, ਸੁਖ ਪੂਰਬਕ ਕਰਨੇ ਕੇ ਜੋਗ ਹੈ, ਔਰ ਵਿਨਾਸ਼ ਰਹਿਤ ਹੈ ॥ ੨ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਯੇਹ ਗਿਆਨ ਅਵਿਦਿਆ ਕਾ ਨਾਸ਼ਕ ਔਰ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਦਿਆ ਕਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਹੈ ਅਨੇਕ ਜਨਮੋਂ ਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਅਤੀ ਦੁਰਲਭ ਹੈ ਜਿਤਨੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਤਲ ਮੇਂ ਪਵਿਤ੍ਰ ਤੀਰਥ ਹੈਂ ਉਨਕਾ ਭੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ਇਸ਼ਕਾ ਫਲ ਭੀ ਪ੍ਰਤਖਜ ਹੈ ॥ ੨ ॥

ਮੂ॰ अश्रद्धनानाः पुरुषा धर्मस्यास्य परन्तप ।
अप्राप्य मां निवर्तन्ते मृत्युसंसारवर्त्मनि ॥ ३ ॥

ਭਾਖਾਰਥ–ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਇਸ ਧਰਮ ਕੇ ਊਪਰ ਨ ਸ਼ਰਧਾ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਪੁਰਖ ਮੁਝਕੋ ਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਕਰ ਜਨਮ ਮਰਨ ਰੂਪ ਸੰਸਾਰ ਮਾਰਗ ਮੇਂ ਲੌਟ ਆਤੇ ਹੈਂ ਤਾਤਪਰਯ ਯੇਹ ਹੈ ਕਿ ਅੰਤਾਕਰਣ ਮਲੀਨ ਹੋਨੇ ਸੇ ਮੰਦ ਬੁਧੀ ਪੁਰਖ ਇਸਮੇਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤ ਨਹੀਂ ਹੋਤੇ ॥ ੩ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਜੋ ਨਾਸਤਿਕ ਜਿਨਕੋ ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਔਰ ਉਸਕੇ ਸਾਧਨੋਂ ਮੇਂ ਔਰ ਧਰਮੋਂ ਕੇ ਫਲ ਮੇਂ ਸ਼ਰਧਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਔਰ ਜੋ ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਦਾ ਮੇਂ ਆਰੂਢ ਹੈਂ ਜੋ ਵੇਦ ਕੋ ਸ੍ਰੁਤਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨਹੀਂ ਮਾਨਤੇ ਉਨਕੋ ਮੇਰੀ ਭਗਤੀ ਭੀ ਦੁਰਲਭ ਹੈ ॥ ੩ ॥

मू० मया ततमिदं सर्वं जगदव्यक्तमूर्तिना ।
मत्स्थानानि सर्वभूतानि नचाहं तेष्ववस्थितः ॥४॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਮੁਝ ਨਿਰਾਕਾਰ ਸੇ ਯੇਹ ਸੰਪੂਰਣ ਸੰਸਾਰ ਵਿਆਪਤ ਹੈ ਸਭ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮੇਰੇ ਮੇਂ ਇਸਥਿਤ ਹੈਂ ਮੈਂ ਉਨ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਅਰਥਾਤ ਮੈਂ ਅਸੰਗ ਹੂੰ ਮੇਰਾ ਕਿਸੀ ਕੇ ਸਾਥ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਜੈਸੇ ਘਟ ਮੇਂ ਆਕਾਸ਼ ਭੀਤਰ ਭੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤੋ ਭੀ ਨਿਰਵਿਕਾਰ ਔਰ ਅਸੰਗ ਹੈ ॥ ੪ ॥

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਸਭ ਇੰਦ੍ਰਿਓਂ ਸੇ ਅਤੀਤ ਅਪਰੀਛਿੰਨ ਜੋ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਰੂਪ ਹੈ ਉਸ ਸੇ ਸਭ ਜਗਤ ਵਿਆਪਤ ਹੈ ਔਰ ਸੰਪੂਰਣ ਅਸਥਾਵਰ ਜੰਗਮ ਭੂਤ ਮੇਰੇ ਹੀ ਆਸ਼੍ਰਿਤ ਹੈਂ ਜੈਸੇ ਕਲਪਿਤ ਸਰਪ ਰਜੂ ਕੇ ਆਸ਼੍ਰਿਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਵੈਸੇ ਹੀ ਕਲਪਿਤ ਜਗਤ ਮੇਰੇ ਹੀ ਆਸ਼੍ਰਿਤ ਹੈ ॥ ੪ ॥

मू० नच मत्स्थानि भूतानि पश्य मे योगमैश्वरम् ।
भूतभृन्नचभूतस्थो ममात्मा भूतभावना ॥ ५ ॥

ਭਾਖਾਰਥ—ਸਭ ਭੂਤ ਮੇਰੇ ਮੇਂ ਇਸਥਿਤ ਨਹੀਂ ਔਰ ਨ ਮੈਂ ਭੂਤੋਂ ਮੇਂ ਇਸਥਿਤ ਹੂੰ ਮੇਰੇ ਜੋਗ ਔਰ ਈਸ਼੍ਵਰ-ਭਾਵ ਕੋ ਤੂ ਦੇਖ ਮੇਰਾ ਆਤਮਾ ਪ੍ਰਾਣੀਓਂ ਕਾ ਧਾਰਨ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਔਰ ਭੂਤੋਂ ਕਾ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ੫

॥ ਟੀਕਾ ॥

ਹੇ ਅਰਜੁਨ ਸਭ ਭੂਤ ਮੇਰੇ ਮੇਂ ਇਸਥਿਤ ਹੈਂ ਵਾਸਤਵ ਮੇਂ ਵੁਹ ਮੇਰੇ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਹੈਂ ਜੈਸੇ ਆਕਾਸ਼ ਮੇਂ ਇਸਥਿਤ ਸੂਰਜ ਕਾ ਜਲ ਕੇ ਕੰਪਾਦਿਕੋਂ ਕੇ ਸਾਥ